

บทที่ 4 ผลการวิจัย

การศึกษาในครั้งนี้เพื่อให้เห็นภาพการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนชาวแพ แม่น้ำสะแกกรัง จังหวัดอุทัยธานี ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 4 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 บริบทของชุมชน

ตอนที่ 2 การเปลี่ยนแปลงการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนชาวแพ

ตอนที่ 3 องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการจัดการองค์ความรู้ของชุมชนชาวแพ

ตอนที่ 4 ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนชาวแพ

ตอนที่ 1 บริบทของชุมชน

1.1 ประวัติความเป็นมา

เมืองอุทัยเก่า

เมืองอุทัยธานีเป็นเมืองโบราณในเขตภาคกลางตอนบน สันนิษฐานว่ามีอายุเก่าแก่ถึงสมัยลพบุรี ตัวเมืองเดิมตั้งอยู่ที่ตำบลอุทัยเก่า อำเภอหนองฉาง ในสมัยกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ยกให้เมืองอุทัยธานีเป็นเมืองหน้าด่านเพื่อป้องกันทัพพม่าที่เดินทัพเข้ามาทางด่านแม่ละเมา และด่านเจดีย์สามองค์จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นเส้นทางที่พม่าใช้เดินทัพมาแต่โบราณ โดยตัวเมืองอุทัยธานีเก่าในสมัยนั้นมีอาณาเขตดังนี้

- ทิศตะวันออกติดต่อกับเมืองแพรก (เมืองสรรค์บุรี)
- ทิศตะวันออกเฉียงเหนือติดกับเมืองพระบาง (เมืองพังค่าจังหวัดนครสวรรค์)
- ทิศตะวันตกเฉียงเหนือติดต่อกับเมืองแป๊ป (เมืองกำแพงเพชร) และเมืองลอด (อยู่ในจังหวัดตาก) โดยถือแนวแม่น้ำลำคลองเป็นแนวเขต เช่น แม่น้ำคลองคลองห้วยแก้ว ลำห้วยเป็น เป็นต้น

ในสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ ประมาณ ปี พ.ศ. 2148-2163 โปรดฯ ให้ตรากฎหมายลักษณะพระธรรมนูญเมืองอุทัยธานีเป็นหัวเมืองขึ้นแก่มหาดไทย มีฐานะเป็นเมืองหน้าด่านของกรุงศรีอยุธยา มีเจ้าเมืองตำแหน่งพระยาเมืองอุทัยธานีปกครอง เมืองอุทัยธานีได้คงความเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญจนถึงในสมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์

ตัวเมืองอุทัยธานีเก่านั้น เดิมเป็นที่คอนตั้งอยู่ติดกับเชิงเขาบรรทัดที่เป็นเขตแดนติดกับเมืองมอญ มีที่ราบอุดมสมบูรณ์สำหรับทำนา เนื่องจากมีน้ำไหลลงมาจากภูเขาและสามารถกักตุนน้ำไว้ใช้ในการทำนาได้ดีเพราะเป็นที่ลุ่ม ดังนั้นราษฎรจึงพากันมาตั้งบ้านเรือน ในอดีตเมืองอุทัยธานีเก่าห่างจากคลองสะแกกรังประมาณ 20 กิโลเมตร เมื่อเวลาผ่านไป ลำคลอง ลำห้วยในตัวเมืองอุทัยธานีเก่าเกิดการตื้นเขิน ทำให้การคมนาคมทางน้ำลำบาก ใช้ได้แต่เฉพาะทางเกวียน ราษฎรจึงพากันย้ายออกจากเมืองไปสร้างเรือนแพ และตั้งชุมชนที่บริเวณบ้านสะแกกรัง ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำสะแกกรัง โดยเรียกกันว่า “บ้านท่า” (น้ำ) และเรียกหมู่บ้านที่อยู่เหนือขึ้นไปว่า “บ้านดอน”(พลาติศัย สิทธิธัญกิจ, 2536 ข)สำหรับบ้านสะแกกรังนั้นพ่อค้าชาวจีนได้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ก่อนแล้วเพราะเป็นตลาดใหญ่ โดยพ่อค้าชาวจีนจะคอยรับซื้อข้าวจากชาวนาเมืองอุทัยเก่า เพราะการค้าข้าวจึงทำให้บ้านสะแกกรังเจริญเติบโตและขยายตัวเป็นเมืองท่าสำคัญ ประกอบกับมีแม่น้ำสะแกกรังเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลักเพียงเส้นทางเดียวที่เชื่อมต่อกับเมืองอื่น

ในปัจจุบันเมืองอุทัยธานีเก่าตั้งอยู่ที่ตำบลอุทัยเก่า อำเภอหนองฉาง ห่างจากตำบลอุทัยใหม่ อำเภอเมืองอุทัยธานีเป็นระยะทางประมาณ 20 กิโลเมตร

ประวัติศาสตร์ของเมืองอุทัยธานีมีความเกี่ยวข้องกับชาวจีนตั้งแต่สมัยอยุธยาเพราะเส้นทางคมนาคมของชาวอุทัยธานีในสมัยอยุธยา มีความจำเป็นต้องอาศัยแม่น้ำสะแกกรังเป็นเส้นทางไปมา ในปลายสมัยอยุธยาและกรุงธนบุรี ขุนสรวิชิต (หน) ได้มาเป็นนายด่านเมืองอุทัยธานี (เก่า) ทำให้ชุมชนชาวจีนมีความสำคัญเนื่องจากเป็นเมืองหน้าด่าน สมเด็จพระเจ้าตากสินกษัตริย์ผู้มีเชื้อสายจีนจึงให้ความสำคัญกับเมืองอุทัยธานีด้วยการพระราชทานช้างหลวง เพราะเหตุที่ต้องดูแลบ้านเมืองในยามศึกสงคราม และจำเป็นต้องอาศัยกำลังของชาวจีนคอยช่วยเหลือ โดยเฉพาะการค้าขายข้าว ไม้ซุง ไม้ไผ่ และแร่เหล็ก รวมทั้งการจับช้างป่าไว้ใช้ในการสงคราม ซึ่งเมืองอุทัยธานีในขณะนั้นอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าว

ในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ชาวจีนได้พากันอพยพมาอาศัยอยู่ทั่วไปในเขตเมืองชัยนาท เมืองนครสวรรค์ และเมืองอุทัยธานีที่บ้านสะแกกรังและบ้านท่าซุง โดยประกอบอาชีพเพาะปลูก ค่าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ และทำงานในโรงถลุงแร่ ดังนั้นชาวจีนจึงมีความคุ้นเคยผูกพันอยู่กับแม่น้ำสะแกกรังและบ้านสะแกกรังหรือตัวเมืองอุทัยธานีในปัจจุบัน

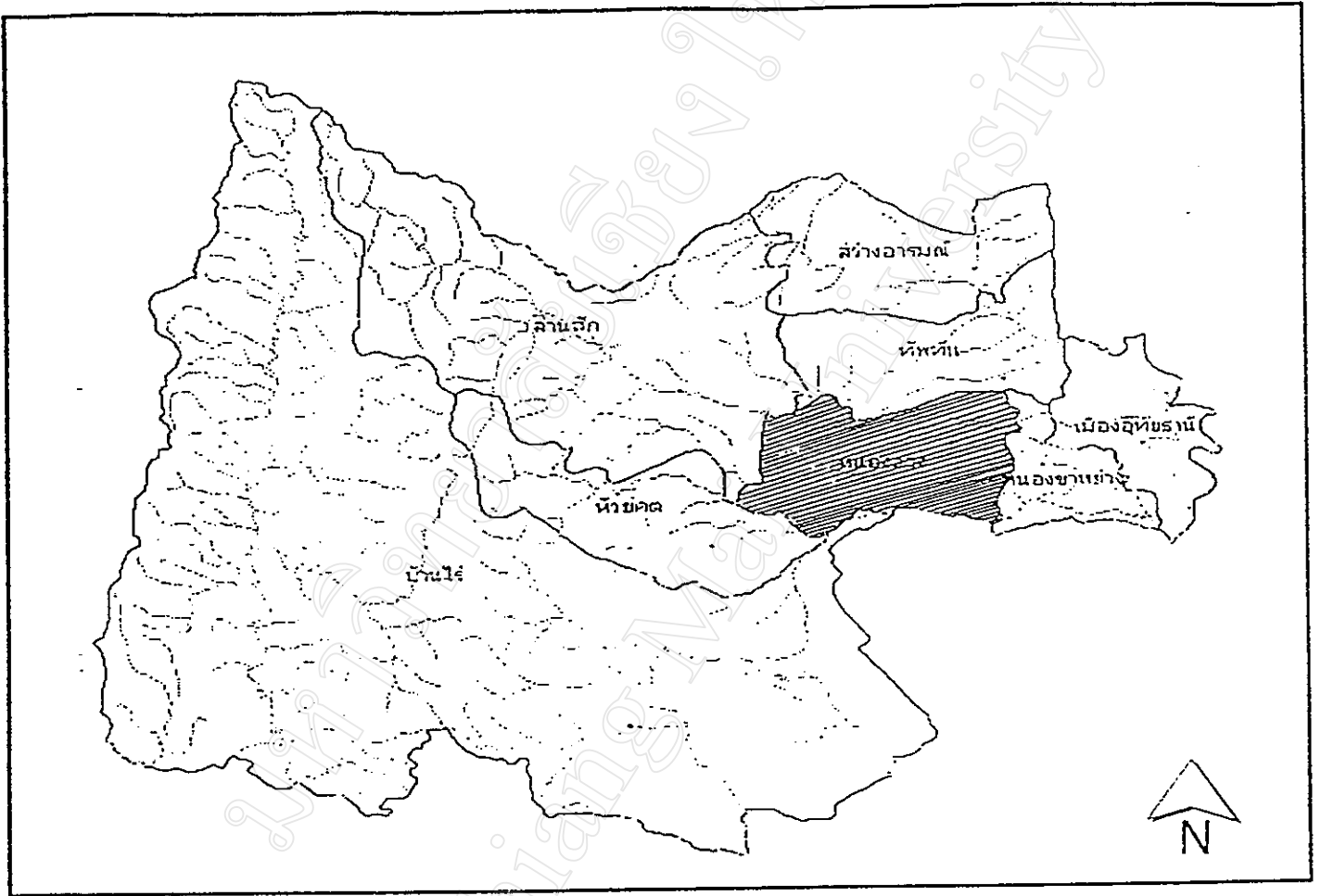
ในสมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 มีการขยายตัวของการค้าทางเรือสำเภา และเกิดทิวพิกขภัยและสงครามฝิ่นเมื่อ พ.ศ. 2382-2385 ขึ้นในประเทศจีน ชาวจีนจึงได้พากันอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งตามหมู่บ้านต่าง ๆ มากขึ้น ตามที่ชาวจีนได้ไปอาศัยอยู่ก่อนแล้ว และด้วยเหตุที่อุทัยธานีเป็นเมืองหน้าด่านชายแดน พื้นที่เป็นป่าอุดมสมบูรณ์ มีทรัพยากรสำคัญ ๆ เช่น ของป่า ป่าไม้ แร่เหล็ก ชาวจีนจึงพากันอพยพมาตั้งหลักแหล่งค้าขายและมีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจของเมืองอุทัยธานีในเวลาต่อมา (สุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, 2535 : 61-64)

ชาวจีนเมืองอุทัยธานีเป็นพ่อค้าที่มีความชำนาญการเดินทางขึ้นล่องทางน้ำ ล่องเรือซื้อขายข้าวเปลือกไปยังเมืองต่าง ๆ และซื้อสินค้าอุปโภค บริโภคกลับมาขายยังตัวเมือง ทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางแลกเปลี่ยนสินค้าของเมืองอุทัยธานีกับเมืองอื่น ๆ ต่อมาภายหลังชาวจีนกลุ่มนี้ได้พัฒนาการค้าเป็นการลงทุนทำกิจการโรงสีข้าว และเป็นนายหน้าคอยรับซื้อข้าวเปลือกและส่งข้าวสารค้าขายไปยังเมืองต่าง ๆ จนเป็นที่รู้จักกันทั่วไปถึง “ข้าวรสชาติดี” ของเมืองอุทัยธานี

เมืองอุทัยใหม่

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ประมาณ พ.ศ. 2376 พระยาอุทัยธานี เจ้าเมืองอุทัยธานี เป็นชาวกรุงเทพฯ ได้ทำหนังสือขอย้ายเมืองและการปกครองจากบ้านอุทัยเก่าไปอยู่ที่บ้านสะแกกรัง โดยให้เหตุผลว่าเมืองอุทัยธานีตั้งอยู่บนที่ดอนการคมนาคมไม่สะดวก และราษฎรกลัวไข้ป่าจึงไม่กล้าไปติดต่อราชการและเห็นว่าบ้านสะแกกรังเป็นหมู่บ้านใหญ่มีตลาดค้าขายมีประชาชนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น จึงขออาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านสะแกกรัง เพราะสามารถจะขึ้นไปว่าราชการที่เมืองอุทัยธานี (เก่า) ได้ และเห็นว่าเจ้าเมืองชัยนาทเป็นเพื่อนกัน (ในขณะนั้นเมืองอุทัยธานีเป็นแขวงเมืองหนึ่งของเมืองชัยนาท : ผู้วิจัย)

การตั้งบ้านเรือนของเจ้าเมืองอุทัยธานีในครั้งนั้น ทำให้ข้าราชการทั้งหมดพากันมาอยู่ที่บ้านสะแกกรัง และถือสิทธิ์ปกครองบ้านสะแกกรังแทนเมืองชัยนาท จนกระทั่งปี พ.ศ. 2391 ได้เกิดปัญหาเกี่ยวกับการเก็บเงินอากรสมพัตรสรตลาด เงินค่าเสนากร เนื่องจากหมู่บ้านสะแกกรังเป็นเขตของเมืองชัยนาทซึ่งเก็บเงินอากรมาก่อน เมื่อเจ้าเมืองอุทัยธานี ซึ่งเป็นเพื่อนกับเจ้าเมืองชัยนาทมาขอตั้งบ้านเรือนอยู่ จึงคิดว่าเป็นเขตของเมืองอุทัยธานีไม่ยอมเสียเงินอากรจนต้องมีการแบ่งเขตสอบสวนเขตแดนกันใหม่ หมู่บ้านสะแกกรังจึงโอนเป็นที่ตั้งจังหวัดอุทัยธานี ตั้งแต่นั้นมา (พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ, 2540 : 50) (แผนที่ 1 ประกอบ)

แผนที่ 1 แสดงที่ตั้งเมืองอุทัยเก่า

สำหรับการย้ายเมืองอุทัยธานีนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือเมื่อวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2444 ว่า

“เมืองอุทัยธานีเดิมนั้นตั้งอยู่ในแขวงเขตเมืองไชยนาท เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ห่างด่านที่สุด เมื่อมีราชการข้างปลายด่าน จึงเป็นความลำบากที่จะต้องเดินผ่านป่าเต็งรัง ไม้ยาง ป่าไม้ขนอสัก ซึ่งในฤดูฝนเดินไม่ได้มีไข้ชุกชุม.....” (อ้างในรำไพพรรณ แก้วสุริยะ, 2527 : 28)

ส่วนความเป็นมาของบ้านสะแกกรังนั้นกล่าวไว้ว่า ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช บ้านสะแกกรัง เป็นหมู่บ้านปลายเขตแดนของเมืองชัยนาท พ่อค้าชาวจีนตั้งยู่ฉางเพื่อรับซื้อข้าวและพืชพันธุ์ต่าง ๆ จากชาวเมืองอุทัยธานี ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านอุทัยเก่า อำเภอหนองฉาง ชาวอุทัยธานีจะนำเกวียนบรรทุกข้าวเป็นจำนวนนับร้อย ๆ คัน เดินทางค้ำแรมระหว่างทางจนถึงบ้านสะแกกรัง เมื่อตกลงซื้อขายข้าวกับพ่อค้าได้แล้ว ก็จะพากันค้ำคินตามบริเวณยู่ฉางริมแม่น้ำ และหาซื้อสิ่งของกลับไปบ้าน หมู่บ้านสะแกกรังจึงกลายเป็นตลาดใหญ่ เพราะเป็นสถานที่แห่งเดียวที่ชาวอุทัยธานีจะติดต่อทำมาค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าและเดินทางไปเมืองอื่น ๆ โดยอาศัยแม่น้ำสะแกกรังเป็นเส้นทางเดินเรือ

สำหรับที่มาของชื่อบ้านสะแกกรังนั้นมีความเป็นมาว่า “หมู่บ้านสะแกกรัง” เดิมเป็นป่าสะแกขึ้นอยู่เต็มริมฝั่งแม่น้ำ ชาวอุทัยธานีใช้เป็นตลาดที่นำสินค้ามาขาย พ่อค้าจึงพากันมาซื้อสินค้าจากชาวเมืองอุทัยธานีจนเป็นตลาดใหญ่ มีผู้คนพากันมาตั้งยู่ฉางและร้านค้าเป็นจำนวนมาก ป่าสะแกที่ขึ้นเต็มอยู่ริมน้ำก็ถูกตัดฟันใช้สร้างยู่ฉาง เก็บข้าวที่ซื้อจากชาวอุทัยธานี แต่ก็ยังคงมีต้นสะแกต้นใหญ่อยู่กลางหมู่บ้าน จึงเรียกกันมาแต่โบราณว่า “บ้านสะแกกลาง” เนื่องจากพ่อค้าส่วนใหญ่เป็นชาวจีน จึงเพี้ยนไปเป็น “บ้านซี้เกี้ยก้ง” และ “บ้านสะแกกรัง” ในที่สุด (พลาดิศย์ สิทธิรัฐกิจ, 2534 : 77) ส่วนอีกหลักฐานหนึ่งสันนิษฐานว่าชาวจีนอพยพที่มาอยู่ที่บ้านสะแกกรังและบ้านท่าซุงเรียกเมืองอุทัยธานีว่า “เสกเกี้ยก้ง” ซึ่งเพี้ยนมาจากสะแกกรัง (สุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, 2535 : 63-64)

ประวัติความเป็นมาของชุมชนชาวแพ

จากหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของชุมชน “บ้านสะแกกรัง” ที่มีความเป็นมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้วแต่มีความเกี่ยวข้องกับแม่น้ำสะแกกรัง ดังนั้นจึงพอจะสันนิษฐานได้ว่าชุมชนชาวแพแม่น้ำสะแกกรังน่าจะเกิดขึ้นมาพร้อม ๆ กับบ้านสะแกกรัง ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

จากเหตุผลที่ว่า หลังจากการอพยพย้ายถิ่นของราษฎรมาตั้งบ้านเรือนที่บ้านสะแกกรังริมแม่น้ำสะแกกรัง ได้มีการสร้างเรือนแพเพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยและเปิดเป็นร้านค้าขายกันริมน้ำ ในขณะที่บนฝั่งก็ตั้งยู่ฉางเก็บข้าวและพืชไร่ เมื่อการค้าขายของบ้านสะแกกรังเจริญขึ้น จำนวนเรือนแพในแม่น้ำสะแกกรังจึงเพิ่มขึ้นตามไปด้วย

ในสมัยรัตนโกสินทร์ปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุการเสด็จประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือ ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444) ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จตรวจราชการเมืองอุทัยธานีมีข้อความที่กล่าวถึงเรือนแพเมืองอุทัยธานี ในสมัยรัชกาลที่ 5 ไว้ดังนี้

“วันที่ 9 ตุลาคม ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444) เวลาเช้า 3 โมงเศษ เสด็จพระราชดำเนินด้วยเรือพระที่นั่งกลไฟ องค์กรภักต้องไปเข้าคลองโกรกกรากที่ปากคลองนั้นต้นเป็นคันช่องข้างเหนือเข้าไม่ได้ เข้าได้แต่ช่องข้างใต้ ถัดปากคลองเข้าไปหน่อยหนึ่งมีบ้านเรือน และแพอยู่บ้างเป็นที่ลุ่มจนถึงพรมแดนเมืองอุทัยธานี ต่อเข้าไปจึงเป็นที่ดอนมีคันสูงบ้าง ต่ำบ้าง ฟากข้างขวามือเป็นป่ายางโดยมาก ทางในลำคลองประมาณชั่วโมงเศษ รวมทั้งที่ล่องน้ำ 2 ชั่วโมงจึงถึงเมืองอุทัยธานี.....” (พลาตีสัย สิริทธิธัญกิจ, มปป. : 35)

และจดหมายเหตุในหนังสือเสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ 5 พระนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ เมื่อคราวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสต้นเสด็จถึงเมืองอุทัยธานี เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2449) ความว่า

“วันที่ 10 ออกเรือ 2 โมงเช้า มาถึงหน้าที่ว่าการอำเภอโนนรมย์ 4 โมงเศษ เขาเอาแพเล็ก ๆ ออกมาจอดเรียงกัน 3 หลัง แล้วทำนอกชานจนดูแพใหญ่ดี 5 โมงเช้าลงเรือมาเข้าคลองสะแกกรังชั่วโมงเศษถึงเขายี่มแพวัดไปจอดที่เคยจอดแต่ก่อน ทำกับข้าว กินข้าวแล้วบ่ายสองโมงเศษลงเรือขึ้นไปเหนือน้ำ หุดถ้ำยรูปแล้วขึ้นตลาด คราวนี้บนถนน

แห่ง เคนดูไม่ทั่วถึง ดูครึกรึ้นกว่าตลาดกรุงเก่ามาก กลับลงมาเรือ
 แวะที่หน้าวัดโบสถ์ พบพระครูจันทรูหนึ่งแล้วกลับมาโนรมย์ ขึ้น
 เดินบนบกครึกรึ้นกว่าที่คาดเป็นอันมาก ที่ติดได้เพราะเหตุด้วยหน้า
 แล้งพวกสะแกกรังต้องเดินมาซื้อในที่นี้ เพราะปากคลองปิด เข้าได้
 แต่เรือพายมา 2 แจว” (หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพพระครู
 อุเทศสาธุกิจ, 2540 : 14)

ปี พ.ศ. 2456 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระมหาสมณเจ้า เป็น
 สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ได้เสด็จตรวจการคณะสงฆ์ในมณฑลฝ่ายเหนือ และ
 เสด็จมาที่เมืองอุทัยธานี จากจดหมายเหตุบันทึกการเสด็จฯ เล่าถึงสภาพทั่วไปของแม่น้ำสะแกกรังว่า
 ปากคลองเข้าแม่น้ำตรงอำเภอโนรมย์มีลักษณะแคบและตื้น ในลำคลองบางแห่งตมมาก ส่วนสอง
 ข้างทางมีต้นไม้ใหญ่บ้างเล็กบ้างขึ้นอยู่ ส่วนพื้นที่ลึกลงเข้าไปจะถูกล้างเพื่อทำไร่ และทิ้งให้กร้างบ้าง
 ส่วนบ้านเรือนมีตั้งเรียงรายอยู่ห่าง ๆ

การเสด็จ ฯ ในครั้งนั้นได้ประทับในพลับพลาแพ และในจดหมายเหตุได้บันทึกถึงการ
 เสด็จผ่านตลาดแถวหน้าวัดขวิด (ตลาดบ้านสะแกกรัง : ผู้วิจัย) โดยทรงเรือประพาสแม่น้ำ
 สะแกกรังมีข้อความที่กล่าวถึงเรือนแพว่า

“.....พายเรือขึ้นไปเหนือน้ำฝั่งสองฟาก มีแพจอดติด ๆ กันหลายหลัง....”

(พลาட்சัย สิทธีวิทยกิจ, มปป. : 44)

นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานที่กล่าวถึงประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวแพในอดีตที่
 เกี่ยวข้องกับชาวจีนว่า

“ชาวจีนในระยะแรกนั้นตั้งถิ่นฐานอยู่ทั้งเรือนแพริมแม่น้ำ
 กลุ่มจีนตัวเก่า บิดาหลวงวิจิตรวาทการ (กิมเหลียง) และบรรพบุรุษของ
 สมเด็จพระวันรัต (เฮง) ที่บริเวณท่าแร่” (พลาட்சัย สิทธีวิทยกิจ, 2540 :

57)

แสดงให้เห็นว่าชุมชนชาวจีนในบ้านสะแกกรังนอกจากจะตั้งถิ่นฐานอยู่ริมแม่น้ำสะแกกรัง
 แล้ว ยังมีกลุ่มที่อาศัยอยู่ในเรือนแพเช่นเดียวกับแควใหญ่ (แม่น้ำน่าน) ในเมืองนครสวรรค์

ปัจจุบันการเลือกตั้งถิ่นฐานอยู่ในแม่น้ำสะแกกรังของบรรพบุรุษชาวแพนั้น เป็นเรื่องที่สามารถทำความเข้าใจจากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสในชุมชนจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ประกอบหลักฐานการดำรงชีวิตที่ยังปรากฏอยู่ในปัจจุบันได้ว่า ชาวแพมีเหตุผลในการเลือกตั้งถิ่นฐานในแม่น้ำสะแกกรัง ประการแรก คือ ความจำเป็นที่ต้องอาศัยแหล่งน้ำในการดำรงชีวิตในทุก ๆ ด้าน ทั้งใช้เป็นที่อยู่อาศัย อุปโภค บริโภค และประการต่อมา คือ แม่น้ำสะแกกรังเป็นเส้นทางคมนาคมเพียงเส้นทางเดียวของเมืองอุทัยธานีที่ติดต่อกับเมืองอื่นได้สะดวกที่สุดในสมัยนั้น ผู้คนจึงพากันสัญจรไปมาทางแม่น้ำเป็นจำนวนมาก ทำให้พื้นที่ริมแม่น้ำสะแกกรังกลายเป็นที่ตั้งชุมชนและขยายตัวจากชุมชนเล็ก ๆ ของบ้านสะแกกรังกลายเป็นชุมชนการค้าใจกลางเมือง เป็นแหล่งค้าข้าวที่มีคุณภาพ มีทำขึ้นลงข้าว และโรงสีตั้งเรียงรายอยู่ริมฝั่งน้ำเป็นจำนวนมาก มีเรือสินค้า เรือเร่ เรือแม่ ล้อสัญจรขึ้นล่องระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำสะแกกรังตลอดเวลา ผู้คนจึงทำมาค้าขายหาอยู่หากินกับน้ำได้โดยไม่ลำบากหรือขัดสน จากเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้เกิดเป็นชุมชนชาวแพขึ้นมา

จากการสำรวจภาคสนาม ในปัจจุบันพบว่าบรรพบุรุษของชาวแพส่วนใหญ่ล้วนแล้วแต่เป็นคนอุทัยธานี มีบิดาหรือมารดาเคยอาศัยอยู่ในแพมาก่อน จึงอยู่แพตามบิดามารดาตั้งแต่กำเนิด และเติบโตมากับแพ คู่กันเคยและผูกพันกับแม่น้ำสะแกกรังมาตั้งแต่เด็ก เมื่อแต่งงานแยกครอบครัวก็ชักชวนสามีหรือภรรยาให้มาอยู่แพด้วยกัน กลุ่มชาวแพที่อยู่มานานและเป็นคนรุ่นเก่าแก่ที่สุดในปัจจุบัน เช่น ค่อมและบุญช่วย สุราฤทธิ์ และลุงเงิน วัฒนารมณย์ อยู่แพมา 75 ปี

“พ่อแม่เขาอยู่กันมาก่อน เกิดมาก็เห็นเขาอยู่กันอย่างนี้” “อยู่กับน้ำกินกับน้ำมาตั้งแต่เกิด”
(สัมภาษณ์บุญช่วย สุราฤทธิ์ และลุงเงิน วัฒนารมณย์ : 7 พฤศจิกายน 2545)

มีชาวแพจำนวนเพียงเล็กน้อยเท่านั้นที่เป็นคนมาจากต่างถิ่น เช่น บุญสม พูลสวัสดิ์มีบิดามารดามีอาชีพเรือเร่ และเคยอาศัยอยู่ในเรือที่พระนครศรีอยุธยา หรือแจ่ม ชูแก้วที่เคยอาศัยอยู่ในเรือนแพที่พิษณุโลกมาก่อน (สัมภาษณ์บุญสม พูลสวัสดิ์ และแจ่ม ชูแก้ว : 8 พฤศจิกายน 2545)

แม้ว่าชาวแพส่วนหนึ่งจะเป็นคนต่างถิ่น แต่ก็มีประวัติครอบครัวที่เกี่ยวข้องกับการทำประมง หรือการเดินเรือค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าขึ้นล่องตามลำน้ำเจ้าพระยาตั้งแต่กรุงเทพฯ ผ่านพระนครศรีอยุธยา อ่างทอง สิงห์บุรี ชัยนาท นครสวรรค์ และสิ้นสุดที่แม่น้ำปิง จังหวัดกำแพงเพชร เพราะมีเชื่อนภูมิพลกันอยู่ (เริ่มก่อสร้างใน ปี พ.ศ. 2495 และกักเก็บน้ำเพื่อการผลิตกระแสไฟฟ้าใน ปี พ.ศ. 2507 ในอำเภอสามเงา จังหวัดตาก : ผู้วิจัย)

แม่น้ำเจ้าพระยาตรงบริเวณอำเภอเมืองนนทบุรี จังหวัดชัชวาท จะมีเส้นทางน้ำแยกเข้าสู่แม่น้ำ สะแกกรังเข้าสู่ตัวเมืองอุทัยธานี ซึ่งเป็นท่าเลที่สองฝั่งลำน้ำมีความอุดมสมบูรณ์ และมีกระแสน้ำนิ่ง การขึ้นลงของน้ำในแต่ละฤดูกาลที่ไม่มากไม่น้อยจนเกินไป พอที่จะควบคุมจัดการให้สามารถ ดำรงชีวิตอยู่กับน้ำได้อย่างปลอดภัย นอกจากนี้แม่น้ำสะแกกรังยังมีน้ำไหลตลอดทั้งปี ประกอบกับ ริมฝั่งน้ำบริเวณ “บ้านสะแกกรัง” เป็นตลาดค้าข้าวผู้คนคึกคัก จึงพากันลงหลักปักฐานเพื่อทำประมง และค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากัน เพราะมีความบริบูรณ์ทั้งข้าวปลาอาหาร

การที่จะสร้างบ้านบนบกในสมัยนั้นมีความลำบากเรื่องการใช้น้ำเพราะไม่มีน้ำประปา และ เส้นทางคมนาคมก็ยังไม่มียังไม่มีเส้นทางใดที่สะดวกไปกว่าเส้นทางน้ำ ผู้คนจึงนิยมสร้างเรือนแพหรือไม้ก่ สร้างบ้านริมฝั่งน้ำเพื่อใช้น้ำทั้งในการอุปโภค บริโภค และการเดินทาง ประกอบกับการสร้างเรือน แพ่นั้นมีความยุ่งยากน้อยกว่า ไม่จำเป็นต้องมีที่ดินก็สามารถสร้างเสร็จได้ภายใน 3 วัน และ สองฝั่งลำน้ำก็อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ที่เป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างแพ เมื่อสร้างเสร็จก็สามารถ โยกย้ายไปตั้งตรงไหนของลำน้ำก็ได้แล้วแต่ความพอใจของผู้อยู่ ซึ่งถูกกับลักษณะนิสัยที่เป็นคนรัก สงบและรักอิสระของชาวเรือ ชาวแพ

ในขณะที่การสร้างบ้านบนบกเป็นเรื่องยุ่งยาก ทั้งการคมนาคมในสมัยนั้นที่มีก็แต่เส้นทาง เถวียน และยังลำบากเรื่องการใช้น้ำ คนบนบกต้องหาน้ำจากแม่น้ำไปใช้หรือไม่ก็ต้องจ้างให้คน หาน้ำ หรือซื้อน้ำใช้ โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้งน้ำจะแห้งมากจึงมีความขัดสนเรื่องน้ำท่าพอสมควร (สัมภาษณ์วีโรจน์ ชลาภิรมย์ : 5 พฤษภาคม 2545)

ผลการศึกษาถึงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวแพแม่น้ำสะแกกรังในครั้งนี้สอดคล้องกับ ความคิดของร่ำไพพรรณ แก้วสุริยะ (2527 : 33) ที่ได้กล่าวถึงปัจจัยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวแพ แม่น้ำสะแกกรังว่า

“เรือนแพในแม่น้ำสะแกกรังนี้ชาวแพคงจะใช้ชีวิตกันอยู่ต่อไปอีกนาน เนื่องจากปัจจัย เสริมสร้างให้ชีวิตชาวแพอยู่สุขสบายมีหลายประการ อาทิ กระแสน้ำในแม่น้ำสะแกกรังที่ไม่ไหล เร็วกราก แม้อุณหภูมิมามากก็พอที่จะผูกแพไว้ได้อย่างไม่ต้องกังวลว่าจะหลุดลอยไป โดยเฉพาะ อย่างยิ่งในยามหน้าแล้งมีสายน้ำไหลเอื่อย ปัจจัยสำคัญของชีวิตชาวแพอีกอย่างหนึ่งก็คือ ไม้ไผ่ทำ ลูกรบว ซึ่งมีมากมายและลำขนาดใหญ่เสียด้วย”

ดังนั้นจึงพอสรุปได้ว่า การตั้งถิ่นฐานของชาวแพมีหลักฐาน และเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับ สิ่งแวดล้อมและปัจจัยทางภูมิศาสตร์ที่จำเป็นในการดำรงชีวิตเป็นประการสำคัญ สอดคล้องกับ แนวคิดการตั้งถิ่นฐานของคนไทยภาคกลางของเอลวิทย์ที่ว่า

“ลักษณะเด่นของการตั้งถิ่นฐานของคนในภาคกลางที่ยึดเอาชัยภูมิใกล้น้ำเป็นหลักในการตั้งบ้านเรือน จัดระบบเรียกสวนไร่นา สร้างวัดวาอาราม สร้างเมืองและเวียงวัง ดังจะเห็นได้ว่าบ้านเรือนจะปลูกอยู่ริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง บางทีก็สร้างเป็นแพเรียงรายกันไป การสัญจรสามารถทอดสะพานเดินข้ามถึงกันได้ ริมตลิ่งจะนิยมทำสะพานไม้ยาวผ่านหน้าบ้านเรือนโยงโยไปถึงวัด ทำน้ำเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการเดินทางโดยเรือและขนถ่ายสิ่งของ น้ำจากแม่น้ำลำคลองใช้เพื่อการบริโภคชะล้างสิ่งปฏิกูล ใช้ทำไร่นา และใช้สัญจร น้ำขึ้น น้ำลง น้ำท่วม น้ำลด เป็นภาวะปกติของธรรมชาติที่คนอยู่กับน้ำต้องรู้เท่าทันและปรับตัวหาประโยชน์ลดโทษจากการอยู่กับน้ำให้ได้” (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2542 : 14)

สำหรับภาพการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวแพแม่น้ำสะแกกรังในปัจจุบันพอสรุปได้จากความคิดเห็นของรำไพพรรณที่ว่า

“เมื่อบ้านสะแกกรังได้เจริญขึ้นจนกลายเป็นชุมชนใหญ่ขนาดเป็นที่ตั้งของเมืองและจังหวัด ในกาลเวลาต่อมา และความเจริญของเมืองได้ขยายตัวจากการสร้างเรือนแพซ้อนกันอยู่ในลำน้ำสะแกกรังสองฟากฝั่ง เป็นการสร้างบ้านเรือนริมถนนที่ตัดเลียบริมน้ำ กับถนนสายต่าง ๆ อันเป็นสายหลักของการขนส่งทางบกที่ได้เจริญขึ้นเรื่อย ๆ ตามลำดับของปีต่อ ๆ มา จากการขนส่งโดยถนนพหลโยธินหรือทางหลวงหมายเลข 1 กับทางหลวงหมายเลข 35 เป็นผลให้การขนส่งทางบกไปภาคเหนือและภาคกลางสะดวกสบายมากขึ้น การสร้างเรือนแพริมน้ำก็ค่อย ๆ ลดลงเรื่อย ๆ นับเป็นสัดส่วนที่สวนทางหรือผกผันกับการสร้างบ้านเรือนบนฝั่งริมถนนที่ขยายจากริมน้ำขึ้นไปสู่ที่ราบเชิงเขา” (รำไพพรรณ แก้วสุริยะ, 2527 : 28)

1.2 ลักษณะทางกายภาพและนิเวศวิทยาของชุมชน

ลักษณะทางกายภาพของแม่น้ำสะแกกรัง

แม่น้ำสะแกกรัง เกิดจากทิวเขาแม่वंก (บางแห่งเรียกว่า ยอดเขาโมโกจู) อยู่ทางตอนใต้ของเทือกเขาถนนธงชัยในเขตจังหวัดกำแพงเพชร ซึ่งแม่น้ำสายนี้เรียกชื่อต่างกันหลายชื่อในแต่ละท้องถิ่นที่ไหลผ่าน ดังนี้

- คลองแม่แร่ แม่वंก เรียกว่าที่ไหลแบ่งเขตจังหวัดกำแพงเพชร อำเภอคลองขลุง อำเภอขามเฒ่าลี้บุรี กับจังหวัดนครสวรรค์ (อำเภอลาดยาว) มาจนถึงเขชนก

- แม่น้ำวังม้า เรียกช่วงที่ไหลผ่านส่วนใต้แนวของอำเภอลาดยาว จนถึงสุดเขตอำเภอสว่างอารมณ์ จังหวัดอุทัยธานี
- แม่น้ำตากแดด เรียกช่วงที่ไหลผ่านเขตอำเภอสว่างอารมณ์ ผ่านเขตอำเภอทัพทัน อำเภอเมืองอุทัยธานี จังหวัดอุทัยธานี จนถึงปากคลองชุมทรัพย์
- แม่น้ำสะแกกรัง คือ ช่วงตั้งแต่ปากคลองชุมทรัพย์ (ซึ่งจะมีลำคลองจาก “บึงชุมหมา” ที่เป็นบึงเชื่อมแม่น้ำสะแกกรังกับแม่น้ำเจ้าพระยา อยู่ใกล้กับเกาะเทโพ ตำบลหาดทะนง อำเภอเมืองอุทัยธานี ไหลมาสมทบกัน) สายน้ำตรงปากคลองจะเป็นสองสีขุ่นและใสต่างกัน เมื่อรวมกันแล้วจะไหลผ่านตัวเมืองอุทัยธานีลงไปบรรจบแม่น้ำเจ้าพระยาที่อำเภอมนรมย์ จังหวัดชัยนาท ดังนั้น ในทางภูมิศาสตร์จึงถือเอาชื่อของแม่น้ำในช่วงสุดท้ายคือ “แม่น้ำสะแกกรัง” เป็นชื่อเรียกอย่างเป็นทางการ แม่น้ำสะแกกรังมีความยาวตั้งแต่ต้นน้ำถึงสุดปลายน้ำ 225 กม. แต่มีช่วงที่ไหลผ่านเขตจังหวัดอุทัยธานีเพียงประมาณ 85 กม. ตั้งแต่เข้าเขตจังหวัดอุทัยธานีที่อำเภอสว่างอารมณ์จนไปบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตอำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี

ดังนั้นตามลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดอุทัยธานีที่มีความลาดเอียงจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออก กระแสน้ำในแม่น้ำสะแกกรังจึงไหลจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออกลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาที่อำเภอมนรมย์ จังหวัดชัยนาทและเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำเจ้าพระยา (แผนที่ 2)

ลักษณะทางกายภาพและนิเวศวิทยาชุมชน

เพื่อให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ ของแม่น้ำสะแกกรังที่เป็นที่ตั้งของชุมชน ชาวแพซึ่งเป็นพื้นที่ที่ศึกษา ซึ่งครอบคลุมพื้นที่หมู่ที่ 1 ตำบลสะแกกรัง และเขตเทศบาลเมือง ตำบลอุทัยใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี (แผนที่ 3) ในที่นี้จะแบ่งช่วงเวลาของการศึกษา ออกเป็น 3 ยุค โดยแบ่งตามปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพและนิเวศวิทยา ของชุมชน ดังนี้

- 1) ยุคประมงพื้นบ้าน (พ.ศ. 2475-2500)
- 2) ยุคประมงพาณิชย์ (พ.ศ. 2500-2535)
- 3) ยุคปัจจุบัน (พ.ศ. 2535- ปัจจุบัน)

1) ยุคประมงพื้นบ้าน (พ.ศ. 2475-2500)

ในช่วงเวลาดังกล่าวน้ำในแม่น้ำสะแกกรังจะมีการขึ้นลงตามฤดูกาล ในฤดูแล้งน้ำจะมี ปริมาณน้อยมีความตื้นเขิน และมีความคด โค้ง ชาวแพเล่าว่า

“สมัยก่อนแล้งมากถึงขนาดเดินข้ามถึงกันได้ หรือไม่กี่หลังคาแพแทบจะชนกัน พอว่ามีเขื่อน (พ.ศ. 2500 : ผู้วิจัย) น้ำเลยมาทุกปี ดูเหมือนจะไม่ลำบากเรื่องน้ำ” (สัมภาษณ์ วจนเงิน วัฒนารมณ : 7 พฤศจิกายน 2545)

ในขณะที่ฤดูฝนน้ำจะหลากมาจากลำราง และแควสายหลักตามธรรมชาติที่อยู่ทางด้าน ทิศตะวันตก เช่น คลองพะวงง คลองจัน และแควตากแดด ปริมาณน้ำจะเพิ่มขึ้นและลดลงอย่าง รวดเร็ว จากสภาพการขึ้นลงของน้ำตามธรรมชาติ ชาวแพส่วนใหญ่จึงเรียกแม่น้ำสะแกกรังว่า “คลอง” เพราะเปรียบเสมือนเป็นทางผ่านของน้ำตามฤดูกาล ที่มีความกว้างและความลึกไม่มาก ส่วนริมฝั่งแม่น้ำสะแกกรังในช่วงเวลานี้มีหนองน้ำ แทรกตัวเป็นระยะ ๆ ไล่ตั้งแต่ต้นน้ำ จุดปลายน้ำ คือ หนองชุมหมา (ชุมทรัพย์) หนองละมุด หนองบัวแดง หนองผีเผา ทำหน้าที่รองรับน้ำตามลำราง ธรรมชาติที่อยู่ตามชายฝั่งก่อนลงสู่ลำน้ำ หนองน้ำดังกล่าวมีลักษณะเป็นป่าพรุน้ำจืดในฤดูแล้ง ส่วนในฤดูฝนจะกลายเป็นบึงน้ำขนาดใหญ่เนื่องจากเมื่อถึงฤดูน้ำหลาก น้ำจะหลากมาตามลำน้ำ และท่วมพื้นที่ออกไปตลอดสองฝั่งลำน้ำ ส่วนหนึ่งของน้ำจะหลากเข้าไปในหนองน้ำ พาสัตว์น้ำจาก แม่น้ำเข้าไปอยู่อาศัย วางไข่ และอนุบาลตัวอ่อนของสัตว์น้ำ หนองน้ำจึงเป็นแหล่งอาหารตาม ธรรมชาติที่สำคัญของชาวแพ ชาวแพเล่าถึงความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำในช่วงเวลานั้นว่า

“สมัยก่อนปลาชุม เราจะแกงสักหม้อ มีแหปากเดียว เหยียงที่เดียวก็หาได้พอแกงแล้ว” (สัมภาษณ์สำราญ พุ่มพวง : 21 พฤศจิกายน 2545) หรือ “เมื่อก่อนริมฝั่งก็มีแต่ป่าไผ่ ขึ้นครึ้ม ทั้งสองฝั่ง ปลาก็ไม่ต้องออกไปหาที่อื่น แค่ในแม่น้ำนี้ก็พอแบ่งกันกิน แม่น้ำก็ได้โล่ง ๆ เหมือนเดี๋ยวนี้ มีผักขึ้นริมน้ำเก็บกินได้ตลอดปี เช่น ผักบุ้ง ผักกระเฉด บัวสาย กระจับ กระจับ โสน ” (สัมภาษณ์ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านมานพ บัวสำลี : 15 พฤศจิกายน 2545)

คำบอกเล่าดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า นอกจากความอุดมสมบูรณ์ของปลาในแม่น้ำแล้ว ยังมีพืชน้ำที่ชาวแพสามารถใช้เป็นอาหารหมุนเวียนตามฤดูกาลได้ตลอดทั้งปี

จากการไหลของน้ำตามธรรมชาติที่มีมากน้อยตามฤดูกาล ทำให้สองฝั่งแม่น้ำแตกต่างกันตามฤดูกาล การไหลมาของน้ำได้นำพาความอุดมสมบูรณ์ของดินตะกอนมาสะสมริมฝั่งน้ำ เมื่อน้ำลดจะปรากฏเป็นหาดดินแคบ ๆ ริมฝั่ง ขณะเดียวกันกระแสน้ำก็ได้พัดพาดินตะกอนมาสะสมบริเวณฝั่งตะวันออกเป็นหาดทรายยาวริมน้ำรอบๆพื้นที่เกาะกลางน้ำที่เรียกว่า “เกาะเทโพ” (สัมภาษณ์วิชัย สุ่มเงิน : 5 พฤศจิกายน 2545)

นอกจากชายฝั่งลำน้ำจะมีลักษณะลาดเทเป็นชายหาดแล้ว ยังมีป่าไผ่ ป่ายาง ป่าเบญจพรรณ และป่าพรุน้ำจืด แทรกตัวปะปนหนาที่ไปตามชายฝั่ง ส่วนในลำน้ำจะมีสังคมพืชริมน้ำ เช่น ป่าพง ป่าอ้อ ขึ้นอยู่หนาแน่น โดยเฉพาะในบริเวณบ้านน้ำตก หมู่ที่ 1 มีบ้านเรือนและเรือนแพน้อยมาก

ส่วนในพื้นที่เขตเทศบาล ตำบลสะแกกรัง ในช่วงเวลาดังกล่าวแม่น้ำจะกว้างกว่าบริเวณอื่น ๆ ฝั่งตะวันออกของลำน้ำคือ ฝั่งวัดอุโปสถาราม (วัดโบสถ์) จะอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไผ่และป่ายาง มีประชาชนทำสวนและตั้งบ้านริมน้ำจำนวนเล็กน้อย ถัดจากวัดโบสถ์ตลอดฝั่งตะวันออกจะเป็นป่า สลับกับการตั้งบ้านเรือนริมน้ำที่ยังมีจำนวนไม่มาก ส่วนในลำน้ำจะมีเรือนแพจอดเรียงราย โดยเว้นที่ว่างหน้าวัดโบสถ์ไว้จะไม่มีเรือนแพจอด ในขณะที่ฝั่งตะวันตกเป็นที่ตั้งของตลาดเทศบาลและย่านการค้าจะมีการตั้งบ้านเรือนหนาแน่นทั้งริมฝั่งและในลำน้ำ ถัดจากตลาดออกไปจะเป็นที่ตั้งบ้านเรือนหนาแน่นสลับกับการตั้งโรงสี ชุ้งฉาง และท่าข้าวที่เป็นลานโล่ง ๆ มีอยู่ด้วยกัน 13 ท่า (ท่ายายป้อ ท่าถ่านแก่อิมต่อมาเป็นท่าโรงสีปล่องช้าง ท่านายบัวน ท่าแม่ทองหล่อ ต่อมาโรงสีข้าว ท่านายทิม ท่าแร่หรือท่านายหอม ท่าถ่อมีโรงสีข้าว ท่าต้นจันทร์มีโรงสีข้าว ท่าโจดหรือท่ายายเล็ก-นางตั้ง ท่านายเปลื้อง ท่านายมังกร ท่านายเสาร์ ท่าโรงสีปล่องสิงห์) ตั้งเรียงรายเป็นระยะ ๆ ลาดเลงสู่แม่น้ำสำหรับให้เกวียนบรรทุกข้าวจอดพัก ช่วงเวลานี้ชาวแพได้อาศัยทำน้ำที่เป็นท่าขึ้นข้าวตลอดแนวยาวของลำน้ำเป็นเส้นทางสาธารณะขึ้นลงติดต่อกับผู้คนที่อยู่บนบก

ส่วนพื้นที่เหนือตลาดขึ้นไปบริเวณวัดโค้งจะเป็นที่ทิ้งขุงในฤดูแล้ง เพื่อรอน้ำขึ้นในฤดูน้ำหลากจึงล่องแพขุงไปตามลำน้ำ

ส่วนถนนเลียบริมฝั่งน้ำนั้น ฝั่งตะวันตกมีลักษณะเป็นถนนแคบ ๆ เป็นเส้นทางเกวียนดั้งเดิมที่ชาวบ้านคอนใช้บรรทุกข้าวลงมายังบ้านท่า ในขณะที่ฝั่งตะวันออกยังไม่มีถนนเลียบริมลำน้ำตัดไปสู่บ้านน้ำตก จะเป็นทางเดินเท้าผ่านป่าไผ่หนาที่บึงสองข้างเท่านั้น การเดินทางจากบ้านน้ำตกมาตลาดมีก็แต่เฉพาะทางเรือเท่านั้น

ก่อนหน้านั้นพื้นที่ริมน้ำฝั่งตลาด หรือ ตลาดบ้านสะแกกรังที่อยู่ตรงข้ามฝั่งวัดโบสถ์จะตลาดยาวลงไปถึงริมน้ำ บริเวณดังกล่าวเรียกว่า “ท่าช้าง” ในอดีตเป็นท่าสำหรับให้ช้างลงเล่นน้ำและเป็นศูนย์กลางของการรวมช้างป่า ส่งขึ้นแพล่องไปข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาที่คู้่งลำภา (อำเภอโมรเมย์ จังหวัดชัยนาท : ผู้วิจัย) ให้ช้างเดินขึ้นบกต่อไปยังกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี ต่อมาในวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2478 เกิดเหตุการณ์ไฟไหม้บ้านเรือนและตลาดในตัวเมืองอุทัยธานี ทำให้ต้องถมพื้นที่ชายแม่น้ำเพื่อสร้างตลาด และอาคารบ้านเรือนใหม่ พื้นที่บริเวณนี้จึงกลายเป็นตลิ่งสูงชันกว่าที่อื่น

อย่างไรก็ตามในช่วงเวลานี้ แม้ว่าแม่น้ำสะแกกรังจะมีปริมาณน้ำน้อยในฤดูแล้ง แต่ก็ไม่เคยประสบปัญหาเรื่องการเน่าเสียของน้ำจากสารเคมี หรือยาฆ่าแมลง ชาวแพและชาวบกสามารถใช้น้ำในการอุปโภคบริโภคได้โดยไม่ต้องใช้น้ำประปา

2) ยุคประมงพาณิชย์ (พ.ศ. 2500-2535)

ในปี พ.ศ. 2500 มีการก่อสร้างเขื่อนเจ้าพระยาเพื่อการชลประทาน ที่จังหวัดชัยนาท และเริ่มกักเก็บน้ำ ทำให้น้ำในแม่น้ำสะแกกรังมีปริมาณเพิ่มขึ้น แม่น้ำลึกและกว้างขึ้นกว่าเดิม หาดทรายชายน้ำที่ชาวแพและชาวบ้านเคยใช้เพาะปลูกเมื่อเวลาน้ำลดหายไป พื้นที่กสิกรรมริมน้ำลดลง ขณะเดียวกันการไหลของน้ำก็ขึ้นอยู่กับการเปิดปิดของเขื่อนเจ้าพระยาที่ไม่มีความแน่นอน ชาวแพไม่สามารถคาดการณ์การขึ้นลงของน้ำได้ดังอดีต จนมีความรู้สึกที่ว่า “น้ำมีเจ้าของ” (สัมภาษณ์วิจัย สุ่มเงิน และจำลอง จิตชอบคำ : 7 พฤศจิกายน 2545)

ความเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลานี้ที่เห็นได้ชัดเจน คือ ในช่วงฤดูแล้งที่น้ำเคยแห้งกลับมีลักษณะทรงตัวนิ่งและมีปริมาณมากขึ้น ชาวแพมีความคิดเห็นแตกต่างกันที่ว่า ผู้หญิงจะรู้สึกว่าจะได้รับความสะดวกสบายมากขึ้นเพราะมีน้ำทำอูมสมบูรณ์ ในขณะที่ผู้ชายรู้สึกว่าจะปลาหลายชนิดเริ่มหายากขึ้น (สัมภาษณ์บุญช่วย สุราฤทธิ์ และด้วม สุราฤทธิ์ : 7 พฤศจิกายน 2545)

ผลจากการก่อสร้างเขื่อนเจ้าพระยาทำให้น้ำมีปริมาณน้ำเพิ่มขึ้น แต่พื้นที่ริมน้ำกลับลดลง สังคมพีชริมฝั่งน้ำมีเฉพาะบริเวณที่ไกลออกไปจากตลาด แต่ก็ยังคงสามารถพบเห็น บัวสาย สาหร่าย

กระจับ กระจับ ได้ทั่วไป จากน้ำที่มีการขึ้นลงกลายเป็นแม่น้ำที่มีความนิ่ง คล้ายกับบึงน้ำขนาดใหญ่ เมื่อถึงฤดูแล้งน้ำจะมีสีเขียวแดงให้เห็นว่ามีการเจริญเติบโตของแพลงก์ตอนพืชสูง และมีปริมาณออกซิเจนในน้ำลดลง ในขณะที่ฤดูฝนแม่น้ำจะเต็มไปด้วยวัชพืชน้ำ ส่วนหนองน้ำที่เคยมีเริ่มต้นเงินเพราะคลอง และลำรางที่เป็นทางน้ำตามธรรมชาติเริ่มถูกทับถมจากการขยายพื้นที่อยู่อาศัย บางแห่งถูกตัดขาดออกจากลำน้ำ ช่วงเวลานี้ชุมชนเริ่มประสบปัญหาน้ำเน่าเสีย และมีกลิ่นเหม็นของสารเคมี

ชาวแพมมีความคิดเห็นที่สอดคล้องกันเกี่ยวกับนิเวศวิทยาของชุมชนหลังจากการสร้างเขื่อนเจ้าพระยาว่า

“เป็นเพราะมีเขื่อนทำให้ปลาใหญ่ว่ายทวนน้ำขึ้นมาวางไข่ไม่ได้ ปลาลดจำนวนลงเยอะ แหล่งที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติก็ถูกทำลาย เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ปลาหายไป เมื่อก่อนคนแพเขาไม่เลี้ยงปลากัน เพราะปลามันหายไปถึงต้องมาเลี้ยงกัน” (สัมภาษณ์พระมหานิพนธ์ : 18 พฤศจิกายน 2545) บางส่วนก็ว่า “ปลาจะเลือกแหล่งที่อยู่อาศัยและมีนิสัยในการวางไข่ หรือหากินไม่เหมือนกัน พอน้ำมา พื้นที่ก็เปลี่ยนไป เคยเป็นหาดทรายก็หายไป เคยเป็นน้ำไหลก็กลายเป็นน้ำนิ่ง ปลาบางอย่างไม่ชอบ” (สัมภาษณ์บุญโรจน์ จันทร์วัด : 24 พฤศจิกายน 2545)

ในขณะเดียวกันพื้นที่ป่าริมฝั่งน้ำก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไปเป็นสวนไม้ผลเชิงพาณิชย์อย่างชัดเจน เช่น ส้มโอขาวแตงกวา ฝรั่งสาละ มะไฟสวน มะนาว เป็นต้น

ในขณะที่ป่าไผ่ ป่ายาง และป่าพรุน้ำจืด ยังสามารถพบเห็นได้ในพื้นที่บ้านน้ำตก หมู่ที่ 1 ส่วนในพื้นที่เขตเทศบาลจะพบเห็นได้บริเวณฝั่งตะวันออกของลำน้ำซึ่งมีบ้านเรือน และมีสวนไม้ผลตั้งปะปนกันไป

สวนเรือนแพยังคงมีความหนาแน่นบริเวณหน้าตลาด และเริ่มมีการตั้งเรือนแพหน้าวัดโบสถ์ พร้อม ๆ กับบ้านเรือนริมฝั่งน้ำที่เพิ่มจำนวนและมีความหนาแน่นมากขึ้น แต่ยังคงมีลักษณะเป็นบ้านริมน้ำ ในช่วงเวลานี้เริ่มมีการขยายสวนไม้ผล และเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวออกไปตามพื้นที่ริมน้ำที่ลึกเข้าไปด้านในทั้งการทำไร่ข้าวโพด และปลูกพืชผักสวนครัว เพื่อขายส่ง

ประมาณปี พ.ศ. 2513 กรมชลประทานได้ขุดลอกบึงชุมทรัพย์ (บึงชุมหมา) เพื่อเชื่อมแม่น้ำสะแกกรังกับแม่น้ำเจ้าพระยา และสร้างประตูปิดเปิดเพื่อการระบายน้ำเนื่องจากในฤดูแล้งน้ำจากแควตากแดดที่มาจากบ้านจกษาจะแห้ง ทำให้ไม่มีน้ำมาหล่อเลี้ยงแม่น้ำสะแกกรังในช่วงที่ไหลผ่านตัวเมือง เกิดความขาดแคลนน้ำเพื่อใช้ในการผลิตน้ำประปาภายในตัวเมือง จึงต้องขุดลอกลำน้ำเดิมบริเวณปากคลองชุมทรัพย์ เพื่อดึงน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามาเลี้ยงแม่น้ำสะแกกรังช่วงที่

ไหลผ่านตัวเมืองอุทัยธานี ผลจากการขุดลอกและสร้างประตูระบายน้ำทำให้คลองที่เคยเป็นทางเดินน้ำตื้น ๆ และมีน้ำเข้ามาที่ตอเมื่อมีปริมาณน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยามากเท่านั้น กลายเป็นร่องน้ำลึกและแคบ เมื่อถึงฤดูน้ำหลากน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาไหลเข้าสู่แม่น้ำสะแกกรังอย่างรวดเร็วและแรง ส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ในระดับที่สูงกว่าแม่น้ำสะแกกรัง ปัจจุบันน้ำที่ไหลล่อเลี้ยงแม่น้ำสะแกกรังบริเวณตัวเมืองจึงมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นส่วนใหญ่ การทำหน้าที่เป็นลำน้ำสาขาเดิมน้ำให้แม่น้ำเจ้าพระยาของแม่น้ำสะแกกรัง ทำได้ก็แต่เฉพาะช่วงฤดูฝนที่มีน้ำไหลมาจากเขตอำเภอแม่วงก์ จังหวัดนครสวรรค์ และไหลลงแควตากแดดเท่านั้น

ในปี พ.ศ. 2515 มีการก่อสร้างสะพานพัฒนาภาคเหนือ-บ้านหาดทะนง เป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กขนาด 2 เลน ใช้สำหรับสัญจรข้ามแม่น้ำเป็นแห่งแรก สะพานดังกล่าวอยู่ห่างจากตลาดและย่านชุมชนชาวแพประมาณ 2 กิโลเมตร ชาวแพจึงใช้ประโยชน์ได้น้อย อย่างไรก็ตามในช่วงเวลานี้ชาวแพก็มีวิธีการข้ามฟากไปมาจากฝั่งวัดโบสถ์มาฝั่งตลาดในเวลาเช้า ด้วยการนำเรือมาจอดต่อ ๆ กัน เพื่อใช้แทนสะพานเดินข้ามไปมา

ในปีเดียวกันมีการก่อสร้างทางหลวงหมายเลข 333 เป็นทางหลวงสายหลักเชื่อมระหว่างตัวเมืองอุทัยธานีไปสู่ถนนสายเอเชีย หมายเลข 32 ซึ่งเป็นเส้นทางเชื่อมต่อภาคกลางกับภาคเหนือสามารถเดินทางติดต่อกับเมืองหลัก คือ กรุงเทพฯ มีระยะทาง 222 กม. และนครสวรรค์ ระยะทาง 50 กม. ได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว

ในปี พ.ศ. 2516 และ ปี พ.ศ. 2523 เกิดน้ำท่วม แต่ชาวแพไม่ได้รับผลกระทบมากนัก เพราะเป็นการหลากมาของน้ำตามฤดูกาลตามธรรมชาติที่ชาวแพเคยชินจึงสามารถปรับตัวให้รับกับภัยธรรมชาติในครั้งนี้ได้ โดยมีความเสียหายไม่มาก

ต่อมาใน ปี พ.ศ. 2525 เจ้าอาวาสวัดอุโปสถาราม (วัดโบสถ์) พระครูอุเทศสาธุกิจ (หวล) ได้ดำเนินการก่อสร้างสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กข้ามแม่น้ำสะแกกรังเชื่อมต่อฝั่งตลาดกับฝั่งวัดโบสถ์ มีความกว้างประมาณ 2.60 เมตร ยาว 181 เมตร (ก่อสร้างเมื่อ 27 มีนาคม 2525) ซึ่งมีขนาดความกว้างพอสำหรับให้รถจักรยานยนต์ รถจักรยาน และคนเดินข้ามเท่านั้น ชาวบ้านเรียกสะพานนี้ว่า “สะพานวัดโบสถ์”

ในปี พ.ศ. 2529 2531 และ 2533 มีการสร้างลานสะแกกรังริมแม่น้ำฝั่งตลาด ด้วยงบประมาณจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในสมัยนั้น เพื่อปรับภูมิทัศน์และใช้ประโยชน์เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจของคนในเมือง แต่ลานสะแกกรังก็ไม่ได้ใช้ประโยชน์ดังกล่าว ในทางกลับกันบันไดที่ยื่นล้าลงไปใต้น้ำกลับกลายเป็นสิ่งกีดขวางการจอดเรือแพที่ไม่สามารถจอดเทียบริมตลิ่งและเป็นอุปสรรคต่อการถอยแพเข้าออกเวลาน้ำขึ้นน้ำลง

ในปี พ.ศ. 2535 ทางราชการมีโครงการก่อสร้างเขื่อนเรียงหินฝั่งขวาของแม่น้ำสะแกกรังบริเวณหน้าศาลากลางจังหวัด มีระยะทางประมาณ 1 กิโลเมตร ชาวแพที่อยู่ในบริเวณนี้ ถูกทางราชการไล่ที่ (ที่ราชพัสดุ) บางส่วนจึงอพยพขึ้นบก บางส่วนย้ายแพออกไปหาเช่าที่จอดแพใหม่ จำนวนเรือนแพที่เคยมีอยู่หนาแน่นเริ่มลดลง

3) ยุคปัจจุบัน (พ.ศ. 2535- ปัจจุบัน)

ปัจจุบันแม่น้ำสะแกกรังในช่วงฤดูฝนและฤดูน้ำหลาก จะมีความกว้างวัดได้จากชายฝั่งทั้งสองข้างประมาณ 300 เมตร และลึกประมาณ 10 เมตร ส่วนฤดูแล้งจะมีความกว้างประมาณ 200 เมตร มีความลึกประมาณ 8 เมตร

ในปี พ.ศ. 2537 เกิดเหตุการณ์น้ำเน่าเสีย มีสาเหตุมาจาก จากการใช้สารเคมีปราบศัตรูพืชในการทำเกษตรกรรมในพื้นที่ต้นน้ำเมื่อฝนตกจึงชะล้างลงสู่แหล่งน้ำ เทศบาลไม่สามารถนำน้ำดิบมาผลิตเป็นน้ำประปา ปลาที่ชาวแพเพาะเลี้ยงตายเป็นจำนวนมาก และไม่สามารถใช้น้ำในการอุปโภค บริโภค ขณะเดียวกันคนบนบกก็เข้าใจว่าชาวแพที่มีอยู่อย่างหนาแน่นในลำน้ำเป็นต้นเหตุของน้ำเน่าเสีย ทางราชการจึงเรียกประชุมชาวแพเพื่อสอบถามความสมัครใจในการโยกย้ายขึ้นไปอยู่บนบก ซึ่งขณะนั้นมีที่ว่างของทางราชการอยู่บริเวณหลังเขาสะแกกรัง ห่างออกไปจากชุมชนประมาณ 3 กม. แต่ชาวแพก็ได้ให้เหตุผลโต้แย้งกับทางราชการว่า “สาเหตุของน้ำเน่าเสีย คนบนบกเองก็มีส่วนเกี่ยวข้องด้วย” ประกอบกับในระบอบเวลานั้นในเขตเทศบาลยังไม่มีบ่อบำบัดน้ำเสีย ท่อระบายน้ำของบ้านเรือนประชาชนบนบกระบายน้ำลงสู่แหล่งน้ำโดยตรง ชาวแพจึงใช้เป็นข้ออ้าง แต่เหตุผลที่สำคัญ คือ ชาวแพส่วนใหญ่เลี้ยงปลาเป็นอาชีพหลัก การโยกย้ายที่อยู่จึงกระทบต่ออาชีพเลี้ยงปลาและวิถีชีวิตของชุมชนโดยตรง ทางราชการจึงไม่สามารถหาทางออกเพื่อรองรับปัญหาต่าง ๆ ที่จะตามมาได้จึงระงับการดำเนินการ

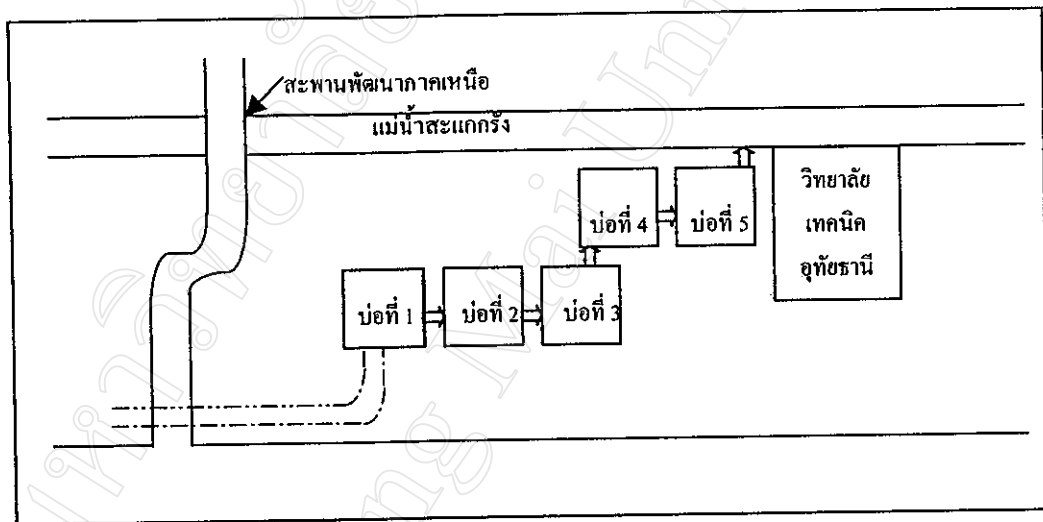
ในช่วงเวลานี้มีการสร้างถนนเลียบบลำน้ำฝั่งตะวันตกเพื่อเข้าสู่ชุมชนบ้านน้ำตก และปรับปรุงถนนศรีอุทัยที่เป็นถนนเลียบบแม่น้ำฝั่งตะวันตกเป็นถนนคอนกรีตเสริมเหล็ก มีการถมถนนให้สูงขึ้น และวางท่อระบายน้ำไปลงบ่อบำบัดน้ำเสียรวม ซึ่งเป็นระบบ “บ่อฝังผืนสภาพ” มีด้วยกัน 5 บ่อ (แผนภูมิ 5 ประกอบ) ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำบริเวณหลังวิทยาลัยเทคนิคอุทัยธานี (บ้านปากกะบาด)

อย่างไรก็ตามบ่อบำบัดน้ำเสียก็ไม่มีประสิทธิภาพพอที่จะบำบัดน้ำเสียได้ คือไม่สามารถเดินเครื่องระบบบำบัดน้ำเสียได้ ประกอบกับหลังจากเหตุการณ์น้ำท่วมในปี 2545 ท่อน้ำทิ้งรวมเกิดการทรุดตัว น้ำเสียจากบ้านเรือนจึงระบายลงสู่ลำน้ำโดยตรง แต่ทางราชการก็ให้เหตุผลว่า ได้ตรวจวัดคุณภาพของน้ำแล้วว่าอยู่ในระดับที่ไม่เป็นอันตรายและสามารถนำมาผลิตน้ำ

ประปาได้อย่างปลอดภัย รวมทั้งชาวแพเองก็สามารถใช้น้ำในการอุปโภคได้เพียงแต่ต้องผ่านขบวนการบำบัดเบื้องต้นด้วยการแกว่งสารส้ม หรือต้มเสียก่อน (สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่กองอนามัยและสิ่งแวดล้อมเทศบาลเมืองอุทัยธานี : 2 มกราคม 2546)

อย่างไรก็ตามบ่อน้ำบาดาลเสียก็ได้สร้างความเสียหายให้กับผู้เพาะเลี้ยงปลาที่อยู่ในโครงการสนับสนุนของสำนักงานประมงอำเภอประมาณ 20 ครัวเรือน ทางสำนักงานประมงจึงแจ้งไปยังเทศบาลให้ดำเนินการปรับปรุงแก้ไข (สัมภาษณ์อัคราตรี มาเมืองผู้ช่วยประมงอำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี : 18 ตุลาคม 2545)

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่า นอกจากการเพาะเลี้ยงปลาจะได้รับผลกระทบจากบ่อน้ำบาดาลเสียแล้ว ชาวแพในบริเวณนั้นยังมีอาการคันอันเนื่องมาจากการใช้น้ำ และประสบปัญหาจากกลิ่นรบกวนอีกด้วย (สัมภาษณ์บุญศรี รูปเดือน : 25 พฤศจิกายน 2545)

แผนภูมิ 5 ที่ตั้งและระบบการทำงานของบ่อน้ำบาดาลเสีย

ที่มา : ร่างแบบจำลองประกอบคำอธิบายของเจ้าหน้าที่กองอนามัยและสิ่งแวดล้อมเทศบาลเมืองอุทัยธานี

ปี พ.ศ. 2538 เกิดน้ำท่วมซึ่งมีสาเหตุมาจากปริมาณน้ำในลำน้ำแม่วงศ์และแควตากแดดไหลมาสมทบกับน้ำจากลำน้ำทับเสลา ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำสะแกกรังที่ไหลมาจากผืนป่าห้วยขาแข้ง ในอำเภอลานสัก และอำเภอบ้านไร่ (น้ำป่า : ผู้วิจัย) น้ำท่วมในครั้งนี้ได้พัดพาสารเคมีจากการเกษตรกรรมลงแหล่งน้ำ แต่เนื่องจากน้ำมีปริมาณมากจึงมีความเจือจาง อย่างไรก็ตามปลาที่ชาวแพเพาะเลี้ยงก็ได้รับความเสียหาย

ในปี พ.ศ. 2542 มีการก่อสร้างถนน รพช. เข้าไปในพื้นที่หมู่ที่ 1 บ้านน้ำตก ซึ่งแต่เดิมเป็นถนนลูกรัง ถนน รพช. ตัดเลียบริมฝั่งแม่น้ำสะแกกรังห่างจากฝั่งประมาณ 50 -100 เมตร มีการปลูกสร้างบ้านคั่นระหว่างถนนกับแม่น้ำ โดยหันหน้าเข้าสู่ถนนและหันหลังให้แม่น้ำเพิ่มขึ้น

ปี พ.ศ. 2545 เกิดน้ำท่วมอีกครั้ง ซึ่งเกิดจากปริมาณน้ำในลำน้ำแม่वंก และแควตากแดดมีมาก ประกอบกับในพื้นที่อำเภอแม่वंกจังหวัดนครสวรรค์ ที่เป็นพื้นที่ดินน้ำที่มีความลาดชันและเอียงตัวจากตะวันตกมาตะวันออก และมีการเปิดพื้นที่เพื่อทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวอย่างเข้มข้น เช่น การปลูกข้าวโพด อ้อย มันสำปะหลัง เป็นต้น ประกอบกับพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าเต็งรัง มีชั้นดินที่ทับถมกันบาง มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ เมื่อพื้นที่ถูกเปิดโล่งเพื่อทำกิจกรรม น้ำจึงชะล้างความอุดมสมบูรณ์ของดินลงสู่ลำน้ำอย่างรวดเร็ว และจากสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่เป็นทางผ่านของแม่น้ำเจ้าพระยาที่รวมน้ำจากภาคเหนือที่หลากมาสมทบตามฤดูกาล จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้แม่น้ำสะแกกรังในฤดูน้ำหลากมีปริมาณน้ำที่ไหลลงอย่างรวดเร็ว และมีความขุ่นมาก เนื่องจากตะกอนดิน นอกจากนี้สารเคมีจากการเกษตรปนเปื้อนมากับน้ำได้ก่อปัญหาให้กับชุมชน ทำให้ปลาที่เพาะเลี้ยงตาย ความเสียหายยังเกิดกับตัวเรือนแพ และกระชังปลา ที่สร้างความเสียหายให้มากกว่าทุกปี

การนำน้ำดิบ ไปผลิตเป็นน้ำประปาเพื่อการอุปโภคของประชาชนในเขตเทศบาลเมืองอุทัยธานี โดยเฉพาะในฤดูแล้งยังคงยังประสบปัญหากลิ่นเหม็นของสารเคมี ส่วนฤดูฝนน้ำจะมีตะกอนดินแดงปะปนในปริมาณมาก

ตะกอนดินที่ถูกกัดเซาะและพัดพามากับน้ำทั้งที่เกิดจากธรรมชาติและการเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวจากพื้นที่ดินน้ำส่งผลให้ลำน้ำคือน้ำขุ่น โดยเฉพาะปลายแควตากแดดบริเวณบ้านจักษาจะปรากฏเป็นตะกอนทรายทับถมกันเป็นหาดทรายแนวยาว ในช่วงฤดูแล้งจะเห็นชัดเจนเพราะน้ำแห้ง

จากเอกสารการศึกษาศักยภาพการพัฒนาภูมิคุ้มกันน้ำแม่น้ำสะแกกรัง มีรายงานที่กล่าวถึงปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่น้ำสะแกกรังที่สอดคล้องกับผลการศึกษาในครั้งนี้ ดังนี้

1) ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนขยายพื้นที่ เพื่อทำการเกษตรการทำไร่เลื่อนลอย ทำให้สภาพป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์เสื่อมโทรม ก่อให้เกิดการสูญเสียทรัพยากรแหล่งน้ำ หน้าดินถูกชะล้างความอุดมสมบูรณ์

2) ปัญหาความเสื่อมโทรมของแม่น้ำสาขาในพื้นที่ลุ่มน้ำ ได้แก่ ลำน้ำตากแดด แม่น้ำวังม้า และคลองทัพพัน ที่เป็นผลมาจากการบุกรุกพื้นที่ในการทำเกษตรกรรมตอนบนและการขยายตัวของชุมชน จึงทำให้ลำน้ำสาขาหลักในพื้นที่ลุ่มน้ำมีคุณภาพต่ำลง เกิดการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภค บริโภคในชุมชนตอนล่างของพื้นที่ลุ่มน้ำตอนล่าง

3) ปัญหาความเสื่อมโทรมของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำ โดยเฉพาะในช่วงของแม่น้ำสะแกกรังตอนล่างประชาชนส่วนใหญ่นิยมปลูกบ้านเรือนแพอยู่ในน้ำ จึงทำให้การถ่ายเทของเสียลงสู่ลำน้ำจำนวนมาก ทำให้สภาพของลำน้ำแม่น้ำสะแกกรังตอนล่างเกิดการเน่าเสียโดยเฉพาะ ในช่วงฤดูแล้งที่ไม่มี การถ่ายเทน้ำในแม่น้ำสะแกกรังบริเวณตัวอำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คณะวิศวกรรมศาสตร์, 2537)

ปัจจุบันตลอดลำน้ำสะแกกรังที่เป็นที่ตั้งของชุมชนชาวแพ จะมีลักษณะคุณภาพของน้ำที่แตกต่างกัน คือ ลำน้ำบริเวณตลาดที่มีจำนวนแพตั้งอยู่หนาแน่นที่สุด มีความขุ่นของน้ำสูงกว่าบริเวณอื่นๆ เนื่องจากมีเรือนแพตั้งอยู่หนาแน่น ประกอบกับมีการเพาะเลี้ยงปลากระชังเกือบทุกครัวเรือน น้ำจึงมีสารแขวนลอยและมีสีขุ่นกว่าบริเวณอื่น จากการสำรวจภาคสนามพบว่า มีขยะลอยปะปนมากับน้ำ ทั้งขยะพลาสติก เศษผัก ผลไม้ และคราบน้ำมันลอยบนผิวน้ำ นอกจากนี้ยังพบว่า มีท่อระบายน้ำขนาดใหญ่บริเวณท่าคลอง (ตลาดเทศบาล) ระบายน้ำเสียจากบ้านเรือนลงสู่แหล่งน้ำตลอดจนบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำต่างก็ปล่อยน้ำใช้ลงสู่แหล่งน้ำโดยตรง จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้สีของน้ำมีความขุ่น และมีกลิ่น ปรากฏการณ์ดังกล่าวจะเห็นได้ชัดเจนในช่วงฤดูแล้ง แต่ในช่วงฤดูฝนที่มีปริมาณน้ำมากน้ำจะมีความเจือจางและมีคุณภาพดีกว่า

ข้อมูลจากโครงการเฝ้าระวังคุณภาพแม่น้ำสายหลักของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดอุทัยธานีที่มีกิจกรรมให้อาสาสมัครตรวจสอบเฝ้าระวังคุณภาพจากแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค โดยมีพื้นที่ดำเนินการในแม่น้ำสะแกกรัง แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำตากแดด ได้เก็บตัวอย่างน้ำและส่งวิเคราะห์ทางห้องปฏิบัติการ โดยดำเนินการมาตั้งแต่ มกราคม 2544- กันยายน 2545 ซึ่งมีผลการตรวจวิเคราะห์ดังนี้ (ตารางที่ 2-3)

ตาราง 2 : ผลการตรวจน้ำภาคสนาม (ค่า D.O.) ในแม่น้ำสายหลักของจังหวัดอุทัยธานีมกราคม 2544 – ธันวาคม 2544

จุดตรวจ	แม่น้ำ	เดือน													
		ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.		
1. หน้าตลาดกลาง อ. เมือง	สะแกกรัง	2	2	2	2	3	2	2	2	2	2	2	2	2	
2. หน้าตลาดสด อ. เมือง	สะแกกรัง	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
3. จุดสูบน้ำของขงทาง อ. เมือง	สะแกกรัง	-	2	3	-	-	-	3	3	3	3	3	2	3	
4. ตำบลเกาะเทโพ อ. เมือง	เจ้าพระยา	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
5. จุดร่วมเจ้าพระยา สะแกกรัง (ตำบลท่าซุง)	สะแกกรัง	2	2	3	2	3	2	2	2	2	2	2	2	2	
6. จุดสูบน้ำประปา อ. ทักษิณ	ตากแดด	-	-	3	-	-	-	3	-	-	-	3	4	3	2
7. จุดสูบน้ำประปา อ.สว่างอารมณ์	ตากแดด	-	-	3	-	-	-	3	-	-	-	3	3	3	2

หมายเหตุ ตรวจวัดโดยเครื่อง U.10 ค่า D.O. มีหน่วยเป็น mg/l

(-) หมายถึงปริมาณน้ำไม่เพียงพอสำหรับการตรวจ (ปริมาณความลึกของน้ำตรวจได้ประมาณ 50 ซม. ถึง 1 เมตร)

ระดับคุณภาพน้ำ ระดับที่ 1 ค่าออกซิเจนละลายในน้ำ ตั้งแต่ 7 มิลลิกรัมต่อลิตรขึ้นไป

ระดับคุณภาพน้ำ ระดับที่ 2 ค่าออกซิเจนละลายในน้ำ ตั้งแต่ 6.0-6.9 มิลลิกรัมต่อลิตร

ระดับคุณภาพน้ำ ระดับที่ 3 ค่าออกซิเจนละลายในน้ำ ตั้งแต่ 4.1-5.9 มิลลิกรัมต่อลิตร

ระดับคุณภาพน้ำ ระดับที่ 4 ค่าออกซิเจนละลายในน้ำ ตั้งแต่ 2-4.0 มิลลิกรัมต่อลิตร

ระดับคุณภาพน้ำ ระดับที่ 5 ค่าออกซิเจนละลายในน้ำ ต่ำกว่า 2 มิลลิกรัมต่อลิตร

ที่มา : งานอนามัยสิ่งแวดล้อมและชีวอนามัย สำนักงานสิ่งแวดล้อมสาธารณสุขอุทัยธานี (ปี 2544)

ตาราง 3 : ผลการตรวจน้ำภาคสนาม (ค่า D.O.) ในแม่น้ำสายหลักของจังหวัดอุทัยธานีมกราคม 2545 – ธันวาคม 2545

จุดตรวจ	แม่น้ำ	เดือน											
		ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
1. หน้าศาลากลาง อ. เมือง	สะแกกรัง	2	2	2	3	2	3	4	4	4	4	4	4
2. หน้าตลาดสด อ. เมือง	สะแกกรัง	3	3	2	2	3	4	4	4	4	4	4	4
3. จุดสูบน้ำของขงหาหย่าง อ. เมือง	สะแกกรัง	-	2	-	3	3	3	4	4	4	4	4	4
4. ตำบลเกาะเทพ อ. เมือง	เจ้าพระยา	2	2	2	2	2	3	3	3	3	2	2	2
5. จุดร่วมเจ้าพระยา สะแกกรัง (ตำบลท่าซุง)	สะแกกรัง	2	2	2	2	2	4	3	3	2	2	2	2
6. จุดสูบน้ำประปา อ. ท้าทัน	ตากแดด	3	2	-	-	-	4	4	4	4	4	4	4
7. จุดสูบน้ำประปา อ.สว่างอารมณ์	ตากแดด	3	2	-	-	-	3	4	4	4	4	4	4

← ไม่มีข้อมูล →

หมายเหตุ ค่าออกซิเจนละลายในน้ำ วัดโดยเครื่องมือ U.10 ซึ่งเป็นเครื่องมือตรวจทางภาคสนาม
 ระดับที่ 1 อุปโภคและบริ โภค โดยไม่จำเป็นต้องผ่านขบวนการบำบัด
 ระดับที่ 2 อุปโภคและบริ โภคต้องผ่านขบวนการบำบัดน้ำโดยทั่วไปก่อน
 ระดับที่ 3 อุปโภคและบริ โภคโดยต้องผ่านขบวนการบำบัดน้ำโดยทั่วไปก่อนใช้ประโยชน์
 ระดับที่ 4 อุปโภคและบริ โภค โดยต้องผ่านขบวนการบำบัดน้ำเป็นพิเศษให้มีความปลอดภัยก่อนใช้ประโยชน์
 ระดับที่ 5 ไม่เหมาะสมสำหรับการใช้อุปโภคและบริ โภค

ที่มา : งานอนามัยสิ่งแวดล้อมและชีวอนามัย สำนักงานสิ่งแวดล้อมสาธารณสุขอุทัยธานี (ปี 2545)

จากข้อมูลการตรวจวัดคุณภาพน้ำของงานอนามัยสิ่งแวดล้อมและชีวอนามัย สำนักงานสาธารณสุขอุทัยธานี พบว่า คุณภาพน้ำในปัจจุบันโดยเฉลี่ยตลอดทั้งปีของแม่น้ำสะแกกรัง บริเวณหน้าศาลากลาง อำเภอเมือง และหน้าตลาดอำเภอเมืองที่เป็นจุดปลายน้ำและเป็นแหล่งชุมชน อยู่ในระดับที่ 2-3 คือ อุปโภคและบริโภคต้องผ่านขบวนการบำบัดน้ำโดยทั่วไปก่อน และอุปโภคและบริโภคโดยต้องผ่านกระบวนการบำบัดน้ำโดยทั่วไปก่อนใช้ประโยชน์ เมื่อพิจารณาคุณภาพของน้ำที่แหล่งต้นน้ำคือ แควตากแดดพบว่าระดับคุณภาพของน้ำอยู่ที่ 3-4 แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของคุณภาพน้ำ ทั้งนี้มีสาเหตุมาจากต้นน้ำที่มีปริมาณน้ำน้อยและอยู่ในพื้นที่ที่มีสารเคมีเจือปนจากการเกษตรกรรมเข้มข้น ในขณะที่ปลายน้ำจะมีแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามาช่วยเติมน้ำจึงทำให้ปริมาณสารเคมีเจือจางลง

นอกจากนี้น้ำในแม่น้ำสะแกกรังจะไหลจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออกในฤดูฝนและฤดูน้ำหลาก ซึ่งการไหลช้าหรือเร็วก็ขึ้นอยู่กับปริมาณของน้ำและจะมีสีแดงขุ่น ส่วนในฤดูแล้งน้ำจะมีปริมาณน้อยและนิ่ง น้ำจะมีสีเขียว ดังนั้นจึงประสบปัญหาน้ำเน่าเสียบ่อย ๆ ซึ่งเทศบาลก็แก้ไขด้วยการขุดลอกคลองชุมทรัพย์ใหม่ในปี พ.ศ. 2538 เชื่อมต่อแม่น้ำสะแกกรังกับแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศเหนือเป็นระยะทางประมาณ 2 กิโลเมตร และดึงน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามาไล่น้ำเสียจากแม่น้ำสะแกกรังออกไปสู่มแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศใต้ ซึ่งก็สามารถช่วยบรรเทาปัญหาการเน่าเสียของแม่น้ำสะแกกรังไปได้บ้าง แต่บางปีก็ประสบปัญหาเพราะปริมาณน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศใต้มีมากกว่าและหนุนสูงเข้ามา ทำให้ไม่สามารถไล่น้ำเสียในแม่น้ำสะแกกรังออกไปได้ โดยเฉพาะในฤดูฝนน้ำจะไหลย้อนจากปลายน้ำขึ้นมาต้นน้ำ

ส่วนสภาพทางนิเวศวิทยาของชุมชนชาวแพในปัจจุบันยังมีความอุดมสมบูรณ์ถึงแม้ว่าจะตั้งอยู่ใจกลางเมือง โดยเฉพาะฝั่งตะวันออกของแม่น้ำมีสภาพเป็นป่าไม้ตามธรรมชาติดั้งเดิม แต่ถ้ายึดกับอดีตก็ลดจำนวนลงมาก พืชพันธุ์ธรรมชาติที่ยังสามารถพบเห็นทั่วไป ได้แก่ ไม้ยาง ป่าไผ่ ป่าหวาย ป่าพรุบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำ พืชริมน้ำ เป็นลักษณะของป่าชื้นในเขตร้อน พันธุ์ไม้จะขึ้นปะปนกันไปเป็นผืนเล็ก ๆ ไม่ติดต่อกัน โดยมีบ้านเรือน และพื้นที่เกษตรกรรมแทรกตัวปะปนอยู่เป็นระยะ แสดงให้เห็นถึงอดีตที่มีความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ที่เป็นแหล่งอาหารของชุมชน

จากการสำรวจภาคสนามสามารถจำแนกลักษณะของพื้นที่สีเขียวริมฝั่งน้ำในปัจจุบันได้เป็น 4 ประเภท คือ

1) สวนเกษตรผสมผสานแบบดั้งเดิม บริเวณนี้จะมีการปลูกไม้ผลยืนต้นที่เป็นพันธุ์พื้นเมือง เช่น ส้มโอ ฝรั่ง มะม่วง มะนาว ตะมุค มะไฟ มะปราง กระท้อน และปลูกพืชผักและไม้ล้มลุกที่ใช้บริโภคในครัวเรือนเป็นไม้พื้นล่าง เช่น พริก มะเขือ พักทอง ตะไคร้ ฯลฯ ซึ่งจะปลูก

ปะปนไปกับป่ายางนา และป่าไผ่ซึ่งเป็นป่าดั้งเดิมโดยไม่มีการโค่นทิ้ง หรือตัดฟัน ลักษณะการปลูกจะปล่อยให้เติบโตตามธรรมชาติ รดน้ำพรวนดิน และใส่ปุ๋ยคอกบ้าง จุดประสงค์หลักของเจ้าของคือ ปลูกไว้เก็บกิน เหลือเก็บขายหรือแจกจ่ายเพื่อนบ้าน หรือคนที่ผ่านไปมา เช่น สวนของวิชัย สุ่มเงิน

2) สวนเกษตรแบบใหม่ จะปลูกผลไม้ที่มีการคัดเลือกพันธุ์เพื่อให้ผลผลิตที่มีราคาได้แก่ ฝรั่งพันธุ์สาลี มะไฟสวน มะปรางหวาน ชมพู ส้มโอขาวแตงกวา มะนาว กล้วย หรือปลูกพืชล้มลุก เช่น ถั่วฝักยาว มะเขือ เป็นต้น ซึ่งจะมีการโค่นไม้ยืนต้นอื่น ๆ ตัดฟันถางและเผาไม้เพื่อเปิดพื้นที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยว

2) พื้นที่ป่าดั้งเดิมเป็นลักษณะป่าชื้นเขตร้อนมีไม้เด่นคือ ยางนา และป่าไผ่ ทั้งไผ่ป่าและไผ่สีสุก ส่วนใหญ่จะเป็นที่ของเจ้าแก้วในตลาด และข้าราชการในจังหวัดที่ทิ้งกร้าง ไม่ได้เข้าทำประโยชน์

3) สังคมพีชริมฝั่งน้ำ และพื้นที่ชุ่มน้ำจะมีอยู่หนาแน่นริมสองฝั่งน้ำในพื้นที่หมู่ที่ 1 ตำบลสะแกกรังเรื่อยขึ้นไปถึงบ้านจักษามีสังคมพีชริมน้ำขึ้นอยู่หนาแน่น พืชน้ำ เช่น ต้นพง ต้นอ้อ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ นอกจากนี้สัตว์น้ำแล้วพื้นที่บริเวณนี้ยังมีความอุดมสมบูรณ์ของนกน้ำ นานาชนิด ส่วนในพื้นที่ฝั่งสะแกกรังตะวันออก บริเวณปลายน้ำ จะมีพื้นที่ชุ่มน้ำแยกออกไปเป็นบริเวณกว้างชาวบ้านเรียก “หนองผีเผา” ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นสวนน้ำเฉลิมพระเกียรติ พื้นที่ดังกล่าวมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ อนุบาลสัตว์น้ำตามธรรมชาติให้กลับคืนสู่ลำน้ำ เป็นแหล่งอาหารและที่อยู่อาศัยของนกน้ำประจำถิ่น และนกในฤดูอพยพ ปัจจุบันพื้นที่ดังกล่าวมีความอุดมสมบูรณ์สูง สังกัดได้จากนกน้ำที่มีหลายชนิด และมีจำนวนมาก ประโยชน์อีกด้านหนึ่งของพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ต่อแม่น้ำสะแกกรังก็คือ การทำหน้าที่เป็นแหล่งรองรับน้ำเสีย ฟอก กรอง และบำบัดน้ำเสียด้วยกระบวนการทางธรรมชาติก่อนที่น้ำจะไหลออกสู่อ่างน้ำเจ้าพระยา

สำหรับความอุดมสมบูรณ์ของนิเวศวิทยาป่าไผ่ที่ยังหลงเหลืออยู่ ทั้งพื้นที่ป่าไผ่ตามธรรมชาติ พื้นที่สวนเกษตรแบบดั้งเดิม และสวนแบบใหม่ จะปรากฏกลับไปกับบ้านเรือนริมฝั่งน้ำ ส่วนพื้นที่ที่อยู่ลึกเข้าไปจากริมฝั่งน้ำจะใช้ ทำนา และปลูกพืชผักเศรษฐกิจเพื่อส่งขาย ได้แก่ มะเขือ ถั่วฝักยาว พริก โดยมีการไถเปิดพื้นที่เป็นบริเวณกว้างและใช้สารเคมีในการทำเกษตรกรรม

นิเวศวิทยาฝั่งตะวันตกของแม่น้ำนั้นมึลักษณะของความเป็นเมืองเป็นที่ตั้งของสถานีราชการและศูนย์ราชการ มีถนนศรีอุทัยเป็นถนนสายหลักเลียบไปตามลำน้ำ มีความเป็นธรรมชาติ น้อย

หลังจากที่ชาวแพประสบกับเหตุการณ์น้ำท่วม ในปี พ.ศ. 2545 ปริมาณน้ำไหลมาอย่างรวดเร็วและรุนแรง กระทบต่อนิเวศวิทยาของชุมชนโดยตรง จากคำบอกเล่าของบุญช่วย สุราฤทธิ์ ผู้อาวุโสที่อยู่ในชุมชนมายาวนานว่า

“ตั้งแต่เกิดมาไม่เคยเห็นแบบนี้มาก่อน แพงงแพ้อืดลุดมาเต็มลำน้ำ น้ำนำกล้วมาแรงจนรั้งแพไว้แทบจะไม่มีอยู่” (สัมภาษณ์บุญช่วย สุราฤทธิ์ : 18 พฤศจิกายน 2545)

เหตุการณ์ดังกล่าวทำให้นิเวศวิทยาของแม่น้ำเกิดการเปลี่ยนแปลง จากริมฝั่งน้ำที่เคยมีสังคมพืชริมน้ำ เช่น ต้นพง ต้นอ้อ ขึ้นอยู่หนาแน่นบริเวณต้นน้ำกลายเป็นแม่น้ำโล่ง ๆ และกว้างขึ้น สังคมพืชริมน้ำถูกพัดพาไปกับกระแสน้ำ แหล่งหลบภัย และอนุบาลตัวอ่อนของสัตว์น้ำลดลง

ปัจจุบันชาวแพมีความคิดเห็นตรงกันที่ว่า ความอุดมสมบูรณ์ของปลาในแม่น้ำลดลงทั้งชนิดและจำนวน ในขณะที่ปลาบางชนิดพบเห็นได้ยากขึ้น เช่น ปลาเสือดอ ปลาหมออารีย์ ปลานวลจันทร์ ปลาชี้อ้าว ปลาข้าวเม่า และปลาเป็น เป็นต้น ปลาบางชนิดสูญหายไป เช่น ปลาบ้า (สัมภาษณ์บุญสม พูลสวัสดิ์ และบุญโรจน์ จันทร์วัด : 24 พฤศจิกายน 2545)

ระบบสาธารณูปโภค

ไฟฟ้า

ได้เริ่มเข้ามาในชุมชนตั้งแต่ ก่อน ปี พ.ศ. 2500 ปัจจุบันทุกเรือนแพมีไฟฟ้าใช้โดยการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคเข้ามาดำเนินการติดตั้งให้ ซึ่งแต่ละครัวเรือนจะไปติดต่อกับทางหน่วยงานให้มาเชื่อมต่อ และติดตั้งมิเตอร์เอง โดยมีเตอร์ไฟฟ้าส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ที่เสาไฟฟ้าบนบกริมฝั่งแม่น้ำ

“ก่อนหน้านั้นใช้ตะเกียงเจ้าพายุกัน พอดตก้าก็ตามไฟกัน” (สัมภาษณ์บุญช่วย สุราฤทธิ์ : 8 พฤศจิกายน 2545)

น้ำประปา

ปัจจุบันมีจำนวนเพียง 2-3 ครัวเรือนเท่านั้น ที่ต่อน้ำประปาจากเพื่อนบ้านที่อยู่บนบกเข้ามาใช้ ส่วนใหญ่จะใช้คีมอนอกนั้นยังคงใช้น้ำในแม่น้ำในการอุปโภค เช่น ชักล้าง หรืออาบ โดยจะดูความขุ่นของน้ำ ถ้าขุ่นมากจะแกว่งสารส้มก่อนจึงนำมาใช้ตามปกติ

สำหรับน้ำที่ใช้ในการบริโภคจะมีด้วยกันหลายวิธี คือบางครอบครัวยังบริโภคน้ำในแม่น้ำแต่จะแกลงสารส้ม แล้วนำมาต้มก่อนบริโภค ครอบครัวที่ยังคงดื่มน้ำในแม่น้ำให้เหตุผลที่แฝงความเชื่อบางประการว่า

“กินจนชินไม่เห็นเป็นอะไร คนแพไม่เคยเป็นโรคท้องร่วง หรือมือเท้าที่ระบาศเหมือนคนบนบก แพ้ที่เขามีคนน้อยก็ซื้อน้ำขวดกินได้ แต่แพเราคนเยอะ และอีกอย่างในแม่น้ำมีแร่ที่ทำแร่ ทำให้น้ำสะอาดคนโบราณเขาก็กินน้ำในแม่น้ำกัน” (สัมภาษณ์ นางลักขณ์ นาคสวัสดิ์ : 7 พฤศจิกายน 2545)

อีกวิธีหนึ่งจะซื้อน้ำดื่มสำเร็จรูปที่บรรจุขวดหรือถังขาย ซึ่งมีประมาณร้อยละ 10 ของชาวแพ และบริโภคน้ำประปาที่ต่อมาจากเพื่อนบ้านบนบกก็เป็นอีกวิธีหนึ่ง สุดท้ายคือ บริโภคน้ำฝนจากการรองเก็บไว้สำหรับดื่มโดยเฉพาะ นอกจากนี้ยังพบว่าบางแพจะแยกน้ำสำหรับบริโภคภายในครัวเรือนกับน้ำที่ใช้ต้อนรับแขก ก็จะใช้น้ำขวดในการต้อนรับแขก ส่วนตัวเองจะบริโภคน้ำประปา น้ำฝน หรือน้ำดื่มจากแม่น้ำตามความเคยชิน

การคมนาคม

ในช่วง ปี พ.ศ. 2475 – 2500 ชาวอุทัยธานีสามารถเดินทางติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ ภายนอกจังหวัดได้เพียงทางเรือเท่านั้น โดยขึ้นเรือเมล์ที่เป็นเรือโดยสารบรรทุกทั้งคนและข้าวของในสมัยนั้น มี 2 ชนิด คือ เรือสี่ล้อคหมู และเรือแดง การเดินทางจากอุทัยธานีไปกรุงเทพฯ ฯ หรือนครสวรรค์ สมัยนั้นจะต้องนั่งเรือจากท่าช้างแม่น้ำสะแกกรัง ไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาที่อำเภอมนรมย์ จังหวัดชัยนาทก่อน บริเวณนี้จะเป็นชุมทางเรือ มีท่าจอดเรือเทียบเรือ เพื่อขึ้นไปนครสวรรค์ และล่องลงไปยังกรุงเทพฯ ฯ อีกทางหนึ่งก็นั่งเรือข้ามฟากวัดโบสถ์ขึ้นรถไปลงที่บ้านเรือเมล์ (อำเภอมนรมย์ จังหวัดชัยนาท : ผู้วิจัย) และต่อเรือไปกรุงเทพฯ ฯ ชุมชนแพจึงเปรียบเสมือนชุมทางในการเดินทางของคนอุทัยธานี

ในขณะที่การคมนาคมภายในชุมชน นอกจากชาวแพจะมีเรือของตนเองพายสัญจรไปมาแล้ว ในอดีตบริเวณฝั่งตลาดกับฝั่งวัดโบสถ์ที่มีผู้คนสัญจรไปมาเพื่อค้าขายจะมีเรือชะล่าข้ามฟากเก็บค่าโดยสารคนละสตางค์ (สัมภาษณ์วิโรจน์ ชลาภิรมย์ : 5 พฤษภาคม 2545)

ในปี พ.ศ. 2500 การคมนาคมทางน้ำเริ่มลดบทบาทลงเนื่องจากการสร้างเขื่อนเจ้าพระยาพ่อค้าชาวจีนจึงทยอยเลิกกิจการเดินเรือ และค้าข้าว ประกอบกับก่อนหน้าที่จะมีการสร้างเขื่อนได้มีการเตรียมการสร้างถนนจากจังหวัดอุทัยธานีไปยังอำเภอมนรมย์ จังหวัดชัยนาท เพื่อ

เชื่อมต่อกับท่าเทียบเรือขนานยนต์ (โป๊ะ) ทำให้ชาวอุทัยธานีสามารถเดินทางด้วยรถยนต์ไปถึง
กรุงเทพฯ ได้อย่างสะดวกสบาย

ในปี พ.ศ. 2515 มีการก่อสร้างทางหลวงหมายเลข 333 เพื่อเป็นทางหลวงสายหลัก
เชื่อมระหว่างตัวเมืองอุทัยธานีไปสู่ทางหลวงหมายเลข 32 (ถนนสายเอเชีย) ชาวอุทัยธานีจึงสามารถ
เดินทางโดยรถยนต์ไปกรุงเทพฯ และนครสวรรค์ได้สะดวกรวดเร็วโดยไม่ต้องรอข้ามแพขนานยนต์
ที่บ้านท่าเรือแม่ไร่ อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาทดังเช่นเคย

ในระบอบนั้นภายในตัวจังหวัดอุทัยธานีมีการสร้างเส้นทางเชื่อมต่อตัวอำเภอต่าง ๆ กับ
ตัวอำเภอเมือง ถนนขยายจึงเข้าสู่ชุมชนไปทุกทิศทุกทาง ชาวแพที่เคยล่องเรือแล่นข้ามเปลี่ยนมา
ใช้รถยนต์โดยสารแทน

“พอมือถนนก็เอาปลาย่างขึ้นรถ ไปขายที่ทำเตียน กรุงเทพฯ บางทีก็ไปขายที่บ้านดอน
แถว ๆ บ้านไร่ ไปเร็วกว่า สะดวกกว่าทางเรือ” (สัมภาษณ์ บุญช่วย สุราฤทธิ์ : 8 พฤศจิกายน
2545)

วิถีชีวิตที่ต้องรอน้ำขึ้นเพื่อล่องเรือในอดีตสูญหายไป อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าพัฒนาการ
ด้านคมนาคมของชาวแพจะเปลี่ยนแปลงไปพร้อม ๆ กับการเข้ามาของถนนก็ตาม ปัจจุบันชาวแพ
ทุกครัวเรือนยังคงใช้เรือเป็นพาหนะพายข้ามฝากไปมาหาสู่กัน จากข้อมูลการสำรวจภาคสนามพบ
ว่าแต่ละครัวเรือนจะมีเรือตั้งแต่ 1-2 ลำ ซึ่งมีทั้งเรือพาย และเรือเครื่องที่เรียกว่า “เรือหางยาว” โดย
เรือนแพที่อยู่ใกล้ตลาดที่เป็นแหล่งทำมาหากินจะใช้เรือพายเป็นส่วนใหญ่ ส่วนเรือนแพที่อยู่ไกล
ออกไปจะมีเรือเครื่อง เพราะอยู่ไกลจากแหล่งค้าขาย ทั้งนี้ชาวแพจะมีเรือไว้ใช้ประโยชน์แตกต่างกัน
เช่น ใช้เป็นพาหนะในการเดินทาง หรือใช้สำหรับทำประมง ซึ่งเรือส่วนใหญ่จะเป็นเรือหมู
เรือเป็ด หรือเรือป้าป โดยเฉพาะเรือเป็ดที่สามารถดัดแปลงเป็นเรือเครื่องหรือเรือหางยาวได้
เพราะมีความกว้างของหัวเรือและท้ายเรือสามารถนำเครื่องยนต์มาวางได้ ชาวแพจึงนิยมใช้เรือเป็ด
มากกว่าเรือชนิดอื่น ๆ ส่วนการจะเลือกใช้เรือชนิดใดนั้น ชาวแพจะดูที่กระแสน้ำด้วย

สำหรับพาหนะอื่น ๆ ชาวแพจะมีรถจักรยานยนต์ใช้บ้างแต่ไม่มากนักโดยจะจอดฝาก
เพื่อนบ้านไว้ หรือฝากไว้กับวัดใกล้กับที่จอดเรือนแพ ชาวแพส่วนใหญ่ถ้าต้องไปทำธุระบนบกจะ
อาศัยให้वानเพื่อนบ้านที่มีรถ หรือไม่ก็จ้างสามล้อถีบในตลาดให้ไปส่ง ส่วนการมีรถยนต์นั้น
ชาวแพในเขตเทศบาลเมืองกล่าวว่า

“มันไม่จำเป็นต้องใช้จะไปไหนมาไหนก็สะดวกอยู่แล้วเพราะอยู่ใกล้ตลาด มีทุกอย่างอยากได้อะไรก็บอก ๆ กัน เดี่ยวก็เอามาให้ถ้าจะไปไหนใกล้ก็นั่งรถเอา” (สัมภาษณ์ประนอม บรรดาศักดิ์ : 8 พฤศจิกายน 2545)

อีกเหตุผลหนึ่งที่ชาวแพไม่นิยมซื้อรถยนต์ก็คือ ไม่มีที่สำหรับจอดบนบก ปัจจุบันภายในชุมชนจึงมีรถยนต์จำนวนน้อย ในขณะที่ชาวแพบ้านน้ำตกมีความจำเป็นต้องใช้รถยนต์เพราะอยู่ไกลออกไปจากแหล่งชุมชน ประกอบกับแพบางหลังมีบ้านอยู่บนบก อย่างไรก็ตาม ชาวแพบ้านน้ำตกที่อยู่ฝั่งตะวันออกก็ต้องขับรถอ้อมไปข้ามที่สะพานพัฒนาภาคเหนือ-บ้านหาดทะนง ไกลออกไปจากชุมชนประมาณ 2 กิโลเมตรทำให้ไม่ได้รับความสะดวก จำนวนรถยนต์ในชุมชนจึงยังมีไม่มากนัก

เส้นทางเลียบริมฝั่งแม่น้ำสะแกกรังฝั่งตะวันตกในเขตเทศบาล คือ ถนนศรีอุทัยเป็นถนนคอนกรีตขนาดสองเลน ตัดผ่านสถานที่ราชการที่สำคัญ ๆ ส่วนอีกเส้นทางหนึ่งเลียบริมฝั่งแม่น้ำสะแกกรังด้านตะวันออกอยู่ในพื้นที่หมู่ 1 ตำบลสะแกกรังเขต อบต. สะแกกรัง เป็นถนนคอนกรีตประมาณ 800 เมตร และต่อจากนั้นเป็นถนน รพช. มีขนาดแคบคือ มีความกว้างประมาณ 2.5 เมตร ชาวแพจะใช้เส้นทางทั้งสองเส้นในการสัญจรทางบกเป็นส่วนใหญ่ โดยรวมแล้วชาวแพจะมีวิถีการดำรงชีวิตเกี่ยวข้องกับพื้นที่ของตลาดสดและเรือนแพในลำน้ำมากกว่าในพื้นที่อื่น ๆ

ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินริมน้ำ

สำหรับกรรมสิทธิ์ในที่ดินริมน้ำของชาวแพสามารถจำแนกได้ตามลักษณะของระบบกรรมสิทธิ์เป็น 4 กลุ่ม ๆ ดังนี้

1) ที่ดินของตนเอง เรือนแพกลุ่มนี้จะอยู่ในเขตเทศบาล ส่วนใหญ่จะมีอาชีพที่มั่นคง เช่น รับราชการ หรือพ่อค้าคหบดีเก่า ที่ดินที่อยู่ฝั่งตะวันออกจะเป็นสวนผลไม้ หรือปล่อยให้มีสภาพเป็นสวนป่าแบบดั้งเดิม ส่วนฝั่งตะวันตกจะเป็นทำข้าว และโรงสีเก่า บางแพจะปลูกบ้านบนบกด้วยแต่จะอยู่อาศัยในเรือนแพเนื่องจากความเคยชิน โดยให้เหตุผลว่าอยู่เรือนแพมีความเย็นสบายและมีความสะดวกในการใช้น้ำ แพที่สร้างอยู่ในเขตที่ดินของตนเองจะเป็นของครอบครัวที่ค่อนข้างมีฐานะปานกลาง ถึงฐานะดี

2) ที่ดินของทางราชการ อยู่บริเวณริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำบริเวณตลาดชาวแพ ไม่ต้องเสียค่าจอดแพแต่อย่างใด เหตุที่เลือกจอดแพใกล้ตลาดเพราะมีอาชีพค้าขาย ต้องการความสะดวกในการขึ้นลงแพ ส่วนใหญ่จะไม่มีที่ดินบนบกและอยู่อาศัยในเรือนแพมานานควบคู่ไปกับการทำมาค้าขาย ชาวแพในส่วนนี้จะมีฐานะปานกลางถึงยากจน

3) ที่ของวัด จะอยู่ฝั่งตะวันออกหน้าวัดโบสถ์ และฝั่งตะวันตกหน้าวัดโค้ง ซึ่งมี ความหนาแน่นมาก เพราะใกล้ตลาดที่เป็นแหล่งทำมาหากินของชาวแพ และทางวัดก็ไม่ได้เก็บค่า จอดแพ โดยชาวแพจะตอบแทนวัดด้วยการช่วยเหลือแรงงานในงานบุญต่าง ๆ ของวัด ซึ่งก็ แล้วแต่ทางวัดจะบอกบุญ ชาวแพกลุ่มนี้ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง ส่วนใหญ่มีฐานะปานกลางถึง ยากจน โดยเฉพาะแพที่อยู่หน้าวัดโค้งจะมีฐานะค่อนข้างยากจน สังเกตได้จากขนาด และความ ทรวดโทรมของเรือนแพ

4) เช่าที่ดิน จากการสำรวจพบว่าชาวแพที่เช่าที่ของผู้อื่นจะเสียค่าเช่าปีละประมาณ 250- 700 บาท ซึ่งราคาค่าเช่าก็ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของที่ดินกับเจ้าของเรือนแพ บาง แพได้รับสิทธิ์จากเจ้าของที่ให้สามารถขึ้นไปทำประโยชน์บนที่ดินได้ด้วย เช่น ปลูกผัก เก็บผักขาย ซึ่งชาวแพจะตอบแทนเจ้าของที่ด้วยการดูแลสวนหรือที่ดินไม่ให้คนเข้ามาลักลอบตัดไม้โดยเฉพาะ ไม้ไผ่ จากการสำรวจภาคสนามพบว่ามีบางแพที่เช่าที่ของผู้อื่นอยู่เมื่อถึงปีนำค่าเช่าไปให้เจ้าของ ที่ดิน เจ้าของที่จะให้กลับคืนเพราะถือเสมือนว่าเป็นการช่วยเหลือกัน เจ้าของที่ดินมีด้วยกัน 2 กลุ่ม คือ กลุ่มคหบดีเก่าแก่ของเมืองอุทัยธานีที่เคยอุปถัมภ์กันมายาวนาน และกลุ่มเจ้าเก่าในตลาด

“นี่เขาก็ให้ขึ้นไปปลูกเรือนอยู่บนบกดูที่ให้เราด้วย แต่ไม่ยอมไป เคยอยู่แต่ในน้ำ บนบกยุงชุม โจรก็ชุม” (สัมภาษณ์บุญช่วย สุราฤทธิ์ : 8 พฤศจิกายน 2545)

อีกส่วนหนึ่งที่มีจำนวนน้อยของชาวแพก็คือจอดอยู่หน้าที่ดินของญาติพี่น้อง ซึ่งแพ กลุ่มนี้จะอยู่ในเขตบ้านน้ำตก อาศัยที่ดินของญาติเป็นทำน้ำขึ้นลง มีจำนวนด้วยกัน 14 ครอบครัว มีเลขที่แพ 8 ครัวเรือนส่วนแพที่ไม่มีเลข คือ แพที่แยกตัวออกมาจากบิคารมารดาแล้วมาตั้งครอบครัว ใหม่ ทางองค์การบริหารส่วนตำบลได้ควบคุมจำนวนแพไม่ให้เพิ่มขึ้น ดังนั้นจะมีรายชื่ออยู่รวมใน ทะเบียนบ้าน (แพ) เดียวกับบิคารมารดา

อย่างไรก็ตามจากการสำรวจภาคสนามพบว่าในพื้นที่ริมน้ำเป็นที่ว่างในเขตเทศบาล แต่ ไม่มีเรือนแพไปจอด เนื่องจากไม่มีไฟฟ้า ชาวแพจึงไม่มาเช่าที่จอดแพ

1.3 ลักษณะทางประชากร

ข้อมูลปี พ.ศ. 2545 จากการสำรวจของอาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) ชุมชนลุ่มแม่น้ำสะแกกรังพบว่า ชุมชนชาวแพแม่น้ำสะแกกรังในพื้นที่ตำบลอุทัยใหม่ มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 215 ครัวเรือน (ในทะเบียนราษฎร์ของทางเทศบาลเมืองอุทัยธานีมี 301 ครัวเรือน) ในจำนวนนี้เป็นเรือที่ล่องไปตามแม่น้ำสะแกกรังและเจ้าพระยา 10 ลำ มีประชากรทั้งสิ้น 1,087 คน จำแนกเป็นชาวเรือ 37 คน ในจำนวนนี้เป็นชาย 515 คน คิดเป็นร้อยละ 47 หญิง 572 คน คิดเป็นร้อยละ 53 ประชากรส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา มีเพียง 3 ครัวเรือนเท่านั้นที่นับถือศาสนาคริสต์ (ครอบครัววัด ส่องศรี จำลอง จิตชอบคำ และขาบ จันทคนธ์) เมื่อพิจารณาข้อมูลจากการสำรวจของอาสาสมัครสาธารณสุขสามารถจำแนกประชากรตามกลุ่มอายุจะพบว่ามีโครงสร้างทางอายุประชากรในวัยแรงงาน คือ ช่วงอายุตั้งแต่ 20-59 ปี จำนวนมากที่สุด ประมาณร้อยละ 62 ของประชากรทั้งหมด ในขณะที่ประชากรในวัยเด็ก คือ ช่วงอายุตั้งแต่ 1-19 ปี มีประมาณร้อยละ 23 และเป็นที่น่าสังเกตว่าโครงสร้างทางอายุประชากรวัยสูงอายุ คือ ช่วงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป มีจำนวนร้อยละ 15 และมีแนวโน้มว่าจะสูงขึ้นในปีต่อ ๆ ไป เมื่อเปรียบเทียบกับอัตราการเกิดของประชากรในช่วงเดือน มกราคม- กันยายน ปี พ.ศ. 2545 พบว่ามีจำนวน 7 คน ในขณะที่อัตราการตายในช่วงเวลาเดียวกันมีจำนวน 3 คน ทั้งนี้พบว่ามีประชากรอายุมากกว่า 80 ปีขึ้นไป จำนวน 17 คน และในจำนวนนี้ 2 คน มีอายุ 100 ปี และ 101 ปี ตามลำดับ ซึ่งจำนวนครัวเรือนและจำนวนประชากรเมื่อเปรียบเทียบกับข้อมูลของทางเทศบาลเมืองอุทัยธานีในปี พ.ศ. 2538 มีจำนวนทั้งสิ้น 384 ครัวเรือน เป็นชาย 664 คน หญิง 734 คน รวม 1,398 คน แสดงให้เห็นว่าชุมชนมีการลดลงของครัวเรือนและจำนวนประชากร (ตาราง 4)

ในขณะที่เรือนแพในพื้นที่หมู่ 1 บ้านน้ำตก ตำบลสะแกกรังมีจำนวน 14 ครอบครัว (มี 8 ครอบครัวที่มีเลขที่แพ) มีประชากรจำนวน 22 คน เป็นชาย 14 คน หญิง 8 คน ในจำนวนนี้มีประชากรวัยแรงงานอายุ 20- 59 ปี จำนวน 12 คน อายุ 1- 19 ปี 8 คน วัยสูงอายุ 60 ปีขึ้นไป 2 คน (สัมภาษณ์ผู้ช่วยใหญ่บ้านมานพ บัวสำลี : 15 พฤศจิกายน 2545) (ตาราง 5 และ 6)

เมื่อพิจารณาจากโครงสร้างอายุของประชากรชุมชนชาวแพในปัจจุบัน ถึงแม้ว่าจะมีตัวเลขของประชากรในวัยแรงงานมากกว่าวัยอื่นก็ตาม แต่จากการสำรวจภาคสนามพบว่าประชากรวัยแรงงานจะออกไปประกอบอาชีพภายนอกชุมชนเป็นส่วนใหญ่ แต่ยังคงมีชี้ออยู่ในทะเบียนบ้าน ดังนั้นในสภาพความเป็นจริงชุมชนชาวแพจะมีผู้สูงอายุอยู่เป็นจำนวนมาก

ตาราง 4 แสดงการเปลี่ยนแปลงจำนวนเรือนแพและจำนวนประชากรในเขตเทศบาล

ปี	จำนวนเรือนแพ	จำนวนประชากร		
		ชาย	หญิง	รวม
2538	384	664	734	1,398
2545	215	515	572	1,087

ที่มา : อาสาสมัครสาธารณสุขชุมชนลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง (ชุมชน 7) (ปี 2545)

ตาราง 5 แสดงโครงสร้างประชากรชุมชนชาวแพแม่น้ำสะแกกรัง

ที่ตั้งเรือนแพ	ช่วงอายุ					
	1-19 ปี	ร้อยละ	20-59 ปี	ร้อยละ	60 ปีขึ้นไป	ร้อยละ
ตำบลอุทัยใหม่ เขตเทศบาลเมือง	250 คน	23	672 คน	62	165 คน	15
ตำบลสะแกกรัง	8 คน	36	12 คน	54	2 คน	10

ที่มา : อาสาสมัครสาธารณสุขชุมชนลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง (ชุมชน 7) (ปี 2545)

ตาราง 6 แสดงการจำแนกเพศประชากรชุมชนชาวแพแม่น้ำสะแกกรัง

ที่ตั้งเรือนแพ	ชาย (คน)	หญิง (คน)	รวม
ตำบลอุทัยใหม่ เขตเทศบาลเมือง	515	572	1,087 คน
ตำบลสะแกกรัง	14	8	22 คน
รวม	529	580	2,109 คน

ที่มา : อาสาสมัครสาธารณสุขชุมชนลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง (ชุมชน 7) (ปี 2545)

1.4 ระบบเศรษฐกิจ

บรรพบุรุษของชาวแพประกอบอาชีพค้าขายและทำประมงมาก่อนเพราะความอุดมสมบูรณ์ของปลานานาชนิดจากคำบอกเล่าถึงความชุกชุมของปลาที่ว่า

“ก่อนนี้เตรียมกันแล้วปลาสร้อยขึ้นชู ๆ แคเอาเรือผีหลอกเอาสังกะสีตีข้างเรือเข้า พายออกไปตีน้ำสักเป็ยะ สองเป็ยะ ก็ได้ปลาสร้อยเต็มลำเรือแล้ว คั้นหนึ่งจะเอาสัก 5 ถึง 10 ถัง ก็ยังได้ กุ้งก้ามกรามตัวโต ๆ ก็ยังตกได้ในแม่น้ำเรา ก่อนมีเขื่อนคนมีกินอุดมสมบูรณ์” (สัมภาษณ์พระมหา นิพนธ์ : 9 พฤศจิกายน 2545) “เมื่อก่อนเขาไม่กินปลาแรดกันเพราะมีปลาเนื้อดีให้กิน อย่างปลาเนื้ออ่อน ปลาแดง” “ก่อนนี้แม่น้ำบ้านเราคือวนทีหนึ่งได้ทีละ 5 ลำเรือข้าว” (สัมภาษณ์ฉวีล ส่องศรี และ วาริธร ทมขุนทด : 8 พฤศจิกายน 2545)

ในอดีตชาวแพจะมีความอุดมสมบูรณ์และมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจสูงสามารถพึ่งตนเองได้ ปัจจุบันความต้องการปลาในการบริโภคและการค้ามีเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นผลมาจากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น จึงมีการพัฒนาเครื่องมือจับสัตว์น้ำเพื่อให้สามารถจับปลาได้คราวละมาก ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการ แต่อย่างไรก็ตามชาวแพส่วนใหญ่ก็ยังคงใช้วิธีจับสัตว์น้ำด้วยเครื่องมือประมงพื้นบ้านเป็นหลัก ได้แก่ สวิง แห ข่าย ยอ เบ็ด ลอบ กระบัง และใช้เรือพาย หรือเรือเครื่องช่วยบ้าง แต่ทั้งนี้การหาปลาได้มากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของแต่ละครอบครัวเป็นหลัก ซึ่งการจับปลาด้วยวิธีการดังกล่าวทำรายได้ให้ชาวแพไม่มากนักส่วนใหญ่มักจะได้อาหารปลาไว้พอกินเหลือจึงขาย ทั้งขายสด และแปรรูปเป็นปลาแห้ง ปลาเค็ม ปลาแห้ง ประกอบกับมีระยะเวลาในการจับที่ต้องยกเว้นช่วงเดือน 16 พฤษภาคม ถึง 15 กันยายน ของทุกปีหรือที่ชาวแพเรียกว่า “หน้าน้ำแดง” ซึ่งเป็นฤดูปลาวางไข่ กรมประมงห้ามทำการประมง ทำให้ชาวแพขาดรายได้ แต่ก็ยังสามารถทำประมงเพื่อหาเลี้ยงชีพได้โดยใช้เครื่องมือตามที่กรมประมงกำหนดเท่านั้น (ภาคผนวก ก) การหาปลาตามธรรมชาติจึงมีข้อจำกัดเรื่องระยะเวลา และเป็นเพียงรายได้เสริมเท่านั้น ส่วนรายได้หลักก็คือการเลี้ยงปลากระชัง ซึ่งจะทดแทนรายได้ที่ขาดหายไปในช่วงเวลานี้

ดังนั้นชาวแพจึงมีรายได้ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับราคาปลาในท้องตลาด และความต้องการของผู้บริโภค อย่างไรก็ตามในปัจจุบันชาวแพจะไม่ได้หาปลาเพื่อขายเพียงอย่างเดียวแต่จะจับสัตว์น้ำอื่น เช่น เต่า หอยขม ปลาบู่ เพื่อนำมาขายให้คนได้นำไปปล่อยเป็นการทำบุญตลอดทั้งปีอีกด้วย จะเห็นได้ว่าสินในน้ำทุกชนิดชาวแพสามารถนำมาแปรเปลี่ยนเป็นเงินได้ เพื่อความอยู่รอดของตนเอง

โดยยึดตลาดเป็นที่นำสินค้ามาขายตรงต่อผู้ซื้อทำให้มีรายได้เงินจือครอบครัวเป็นรายวัน สมชาย เทียอี คนหนุ่มที่เคยไปทำงานในกรุงเทพฯ และกลับมาอยู่แพเพื่อดูแลพ่อแม่เล่าถึงรายได้ของ ชาวแพว่า

“ชาวแพจะต้องมีรายได้วัน รายได้เดือน และรายได้ปี ไม่อย่างนั้นอยู่แพไม่ได้ รายได้วันมาจากหาปลาอาขาย หรือไม่ก็เอาไว้กิน รายได้เดือนมาจากรับจ้างเขา กินบ้างเก็บบ้าง ส่วนรายได้ปีจะอยู่ที่ปลาในกระชัง เลี้ยงเอาไว้เปลี่ยนลูกบวบถึงปีก็เปลี่ยนที่ ปลาในกระชังนี้ถือเสมือนว่าเป็นเงินออม” (สัมภาษณ์สมชาย เทียอี : 8 พฤศจิกายน 2545)

สำหรับผู้หญิงชาวแพส่วนหนึ่งจะมีรายได้ที่เป็นรายเดือนจากการรับจ้างซักรีดเสื้อผ้า ซึ่งได้ค่าจ้างประมาณเดือนละ 1,500 – 2,000 บาท ซึ่งถือว่าไม่มากแต่ก็ประหยัดค่าน้ำที่ใช้ในการซักไปได้ ทำให้ต้นทุนในการซักรีดลดลงจึงสามารถทำเป็นอาชีพและมีรายได้เงินจือครอบครัวอีกทาง

ปัจจุบันชาวแพนิยมเลี้ยงปลาในกระชัง ปลาที่เลี้ยง เช่น ปลาแรด ปลาสวาย ปลากระแห แดง ปลาเทโพ ปลากดซึ่งเป็นปลาเศรษฐกิจ โดยเลี้ยงไว้สำหรับขายทั้งนำไปขายเองหรือขายส่งผ่านพ่อค้าคนกลาง ซึ่งเมื่อเทียบกับรายได้อื่น ๆ แล้ว การขายปลากระชังจะมีรายได้มากกว่า

“ตกปลากระชังหนึ่งก็อาจจะได้ที่ละ 2 หมืน 3 หมืนแต่ก็ไม่แน่แล้วแต่จะได้อีกมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับราคาปลาในท้องตลาดและน้ำหนักของปลาค้วย แต่หักค่าหัวอาหารแล้วก็ได้อร่า ๆ นี้” (สัมภาษณ์ถวิล ส่องศรี : 12 พฤศจิกายน 2545)

อย่างไรก็ตามชาวแพที่ประกอบอาชีพค้าขายกล่าวว่าแม้จะมีรายได้เข้ามาทุกวันแต่หลังจากน้ำท่วมปีนี้ (พ.ศ. 2545) การทำมาหากินค่อนข้างฝืดเคือง ไม่ค่อยมีคนซื้อของ ของก็หายากขายยาก นอกจากนี้รายจ่ายก็มีมากขึ้น เช่น ต้องเสียเงินเป็นค่าซ่อมแซมเรือนแพ และกระชังปลาหลังน้ำลด ซึ่งต้องจ่ายออกเป็นเงินก้อน ทำให้ช่วงเวลานี้ชาวแพต่างก็มีความยากลำบากต้องนำทุนเดิมออกมาใช้จ่าย

สำหรับชาวแพกลุ่มยากจนที่ทำประมงพื้นบ้านเป็นหลัก นอกจากจะมีรายได้ไม่แน่นอนแล้ว ที่ผ่านมามีการเลี้ยงปลาต้องประสบกับเหตุการณ์น้ำท่วมและน้ำเน่าเสียซ้ำเติมอีก จึงทำให้มีความขาดทุนพอสมควร แต่อย่างไรก็ตามชาวแพกลุ่มนี้ก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้เพราะนอกจากจะหาปลาเพื่อบริโภคในชีวิตประจำวันแล้ว ยังมีรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ จากการขายปลาพลึงตัวไปก่อนไม่คิดแต่จะรองบประมาณที่เป็นความช่วยเหลือจากทางราชการที่เข้ามาสำรวจความเสียหาย

จากการสำรวจภาคสนามพบว่า เรือนแพที่มีฐานะดีจะมีเรือนแพที่แข็งแรงมีการประดับตกแต่งด้วยบานฉลุ บางแพทำจากไม้สักทั้งหลังมีอายุมากกว่า 80 ปี ขึ้นไปมีรูปทรงแบบบ้านทรงไทยภาคกลาง ทรงปั้นหยา หรือทรงมนิลา แต่ยังคงและมีการดูแลรักษาอยู่ในสภาพดีมีเครื่องใช้ไฟฟ้า ที่ช่วยอำนวยความสะดวก เช่น หม้อหุงข้าวไฟฟ้า วิทยุ เตารีด โทรทัศน์ พัดลม ตู้เย็น หรือเครื่องซักผ้า ซึ่งไม่แตกต่างจากบ้านเรือนบนบกที่มีฐานะดี ในขณะที่ชาวแพที่มีฐานะปานกลางตัวเรือนแพจะมีความแข็งแรง ใช้ไม้ยาง หรือไม้แดงเป็นตัวเรือนมีรูปทรงเรียบง่ายใช้วัสดุสมัยใหม่ภายในตัวเรือนแพจะมีเครื่องใช้ไฟฟ้า เช่น หม้อหุงข้าวไฟฟ้า เตารีด พัดลม และโทรทัศน์ ส่วนแพที่มีฐานะยากจนตัวเรือนแพจะมีความทรุดโทรมอยู่ในลักษณะเพียบน้ำและไม่ได้รับการดูแลรักษา โดยจะสังเกตได้จากลูกขบที่เก่าและไม่ได้เปลี่ยนมานาน และวัสดุที่ใช้ในการสร้างเรือนแพที่มีราคาไม่แพง เช่น ใช้สังกะสีทำเป็นตัวเรือนหรือใช้ไม้อัดแทนไม้จริง นอกจากนี้จะมีเครื่องใช้ไฟฟ้าเท่าที่จำเป็นในการดำรงชีวิตเท่านั้น เช่น มีหม้อหุงข้าว พัดลม และวิทยุ เป็นต้น

เมื่อเปรียบเทียบจากมุมมองของรำไพพรรณที่มีต่อสภาพเศรษฐกิจของชาวแพ แม่ น้ำ สะแกกรังในปี พ.ศ. 2527 ที่ว่า

“มีแพหลายขนาดทั้งเก่าโบราณ มีลวดลายไม้ฉลุหรือลูกไม้ประดับหน้าจั่วและหน้าบัน นับเป็นบ้านลอยน้ำที่ดูสง่างาม ชีวิตในเรือนแพปัจจุบันนี้มีความสุขสบายเหมือนกับเรือนบนบก ทุกหลังมีเครื่องไฟฟ้าสารพัดอย่างใช้ ทั้งสิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวันและสิ่งบันเทิงเสริมสร้างสีสันให้ชีวิตประจำวัน อาทิ หม้อหุงข้าว พัดลม เครื่องมืออบปลา สำหรับเลี้ยงปลาในกระชัง โทรทัศน์สีและวีดีโอ เป็นต้น” (รำไพพรรณ แก้วสุริยะ, 2527 : 33)

แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตชาวแพในอดีตมีความเป็นอยู่ที่สุขสบายพอสมควรมีฐานะเทียบเท่ากับคนบนบก ในขณะที่ปัจจุบันความสุขสบายดังกล่าวยังคงอยู่เฉพาะในกลุ่มชาวแพที่มีฐานะดี ในขณะที่กลุ่มฐานะปานกลางและยากจนเริ่มมีความเป็นอยู่ที่ยากลำบากมากขึ้น

กล่าวโดยสรุปรายได้ของชาวแพจะมีความไม่แน่นอน แต่จะผูกพันกับตลาดและความต้องการสินค้าของผู้บริโภคเป็นสำคัญ และถึงแม้ว่าชาวแพจะมีอาชีพที่หลากหลายโดยไม่ยึดอาชีพใดอาชีพหนึ่งที่แน่นอน แต่ก็พอจะจำแนกเป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริมได้ดังนี้

ปัจจุบันอาชีพหลักของชาวแพส่วนใหญ่ คือ อาชีพประมง(เพาะเลี้ยงปลา) ควบคู่ไปกับการค้าขาย ประมาณร้อยละ 90 ส่วนใหญ่ ของที่นำมาขายก็จะได้จากการผลิตขึ้นเองในครัวเรือน เช่น ปลาสด ปลาเค็ม ปลาย่าง ขนม อาหารสำเร็จรูป ผัก ผลไม้ ขึ้นอยู่กับความชำนาญและฝีมือในการผลิตสินค้า ส่วนประเภทของสินค้าก็ขึ้นอยู่กับของที่มีในแต่ละฤดูกาล การเปลี่ยนแปลงสินค้า

ของชาวแพก็ขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้ซื้อ ส่วนปลาก็จะเลี้ยงไว้รอบ ๆ แพเมื่อได้ขนาดก็จะจับขายทั้งขายเองและขายส่ง

ส่วนหนึ่งของชาวแพในเขตเทศบาลจะมีอาชีพรับจ้าง เช่น ช่างก่อสร้าง ช่างฝีมือต่าง ๆ ซึ่งจะรับจ้างทั้งภายในและภายนอกชุมชน นอกจากนี้การรับจ้างซักรีดเสื้อผ้าก็ยังเป็นอาชีพที่แม่บ้านชาวแพนิยมทำกัน ซึ่งลูกค้าส่วนใหญ่จะเป็นชาวตลาด และข้าราชการ

มีส่วนน้อยที่ประกอบอาชีพทำสวน ซึ่งอยู่ในเขตบ้านน้ำตก และเขตเทศบาล ผลไม้ที่ปลูก เช่น สวนฝรั่ง ส้มโอ มะไฟ มะนาว เป็นต้น ส่วนการทำประมงด้วยการใช้เครื่องมือจับปลาตามลำน้ำแบบดั้งเดิมในปัจจุบันเหลือน้อยมากในเขตเทศบาลเมือง แต่ยังคงพบได้ในเขตบ้านน้ำตกที่มีผู้ประกอบอาชีพหาปลาเป็นหลัก แต่ส่วนใหญ่ก็จะมีอาชีพเสริมอื่น ๆ ด้วย เพราะจำนวนปลาที่เหลือน้อยและหายากไม่เพียงพอต่อการสร้างรายได้ นอกจากนี้ยังมีประมาณ 3 ครัวเรือนที่อยู่ในเขตเทศบาลมีอาชีพรับราชการ

นอกจากนี้ชาวแพบางครอบครัวยังมีอาชีพเสริมที่นาน ๆ จะมีรายได้เข้ามา ได้แก่ การให้บริการเรือท่องเที่ยววนำชมวิถีชีวิตของชาวแพ โดยคิดค่าบริการขึ้นล่องตามลำแม่น้ำทีวละ 200-400 บาท โดยเฉพาะครอบครัวของบุญสม พูลสวัสดิ์ จะมีเรือแพสำหรับให้นักท่องเที่ยวเข้าพักแบบโฮมสเตย์ด้วย

กล่าวโดยสรุปรายได้ของชาวแพจะมาจากจับปลา การเลี้ยงปลา ค้าขาย รับจ้าง ซึ่งจะทำหมุนเวียนเป็นรายได้เข้ามาจนถือเป็นรายวันและรายเดือน ส่วนการเลี้ยงปลาจะทำให้มีรายได้เข้ามาเป็นเงินก้อน ส่วนรายจ่ายที่สำคัญ ๆ ของชาวแพ ได้แก่ รายจ่ายค่าเครื่องอุปโภค เช่น ค่าไฟฟ้า และอื่น ๆ ส่วนค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการซ่อมแซมที่อยู่อาศัยที่สำคัญ ได้แก่ การเปลี่ยนลูกบวบแพ น้ำมันเติมเรือเครื่อง ค่าซ่อมแซมเรือ และซื้อเครื่องมือจับปลา ส่วนเครื่องอุปโภคหลักที่ต้องซื้อหา ได้แก่ ข้าวสาร เกลือ ฯลฯ

รายจ่ายหลักที่ชาวแพต้องมีเตรียมไว้เป็นเงินก้อน ได้แก่ การซ่อมแซมเรือนแพ ซึ่งต้องจ่ายคราวละประมาณ 2-3 หมื่นบาทต่อการเปลี่ยนลูกบวบแพหนึ่งครั้ง โดย 5-6 ปีจะเปลี่ยนหนึ่งครั้ง แต่ภายในระยะเวลา 1 ปี ก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการซ่อมแซมลูกบวบที่ชำรุดตลอดเวลา

ปัจจุบันราคาของไม้ไผ่สีสุกที่นำมาใช้ทำลูกบวบแพ ราคาลำละ 35 บาท รวมค่าตัดและค่าขนย้ายมาไว้ที่ริมฝั่งน้ำ ชาวแพที่ไม่สามารถเปลี่ยนเองได้จะต้องเสียค่าจ้างเลื่อยหัวท้ายไม้ไผ่อีกลำละ 3 บาท และค่าจ้างเปลี่ยนถ้าคิดเป็นลำ ๆ ละ 8 บาท ถ้าคิดราคาเหมาเป็นร้อย ๆ ละประมาณ 1,200-1,500 บาท แพหลังหนึ่งต้องใช้ไม้ไผ่ไม่น้อยกว่า 300 ลำขึ้นไป จะเห็นได้ว่าการอยู่อาศัยในเรือนแพต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายไปกับการซ่อมแซมดูแลรักษาเรือนแพ และกระชังปลามากกว่าในส่วนอื่น ๆ

ส่วนกิจกรรมการท่องเที่ยวที่มีขึ้นในชุมชนนั้น รายได้ส่วนใหญ่จะตกอยู่กับผู้ประกอบการจากภายนอกชุมชนในขณะนี้ก็มีเพียง 1 ราย จากอำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ ที่เป็นเจ้าของเรือนำเที่ยวที่ดัดแปลงมาจากเรือบรรทุกข้าว (เรือกระแซง) มีลักษณะการท่องเที่ยวเป็นแบบเส้นทางแหวะผ่าน ไม่ได้พักค้างแรม โดยรถยนต์จะรับนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติมาจากกาญจนบุรี มาส่งที่ตลาด กิจกรรมการท่องเที่ยวเริ่มตั้งแต่ให้นักท่องเที่ยวเดินชมตลาด ต่อจากนั้นจึงลงเรือล่องไปตามลำน้ำชมวิถีชีวิตชาวแพพร้อมกับรับประทานอาหารกลางวัน และสิ้นสุดการเดินทางที่วังมัจฉาหน้าวัดท่าซุง ต่อจากนั้นจึงขึ้นรถยนต์เดินทางต่อไปพักค้างคืนที่พิษณุโลก (สัมภาษณ์ฉงน เทพเทว : 23 มกราคม 2546)

สำหรับผู้ให้บริการจะเป็นคนจากภายนอกชุมชนทั้งหมด โดยจะจ้างผู้ดูแลเรือที่เป็นคนในชุมชนเพียงคนเดียว จึงกล่าวได้ว่าชาวแพไม่ได้รับผลประโยชน์ใด ๆ จากการท่องเที่ยว ในขณะที่ชาวแพเองก็คิดว่า การท่องเที่ยวไม่ได้มีผลกระทบหรือทำให้ตนเองต้องเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตเพราะนักท่องเที่ยวเพียงแต่ดูอยู่ห่าง ๆ ไม่ได้เข้าไปขัดขวางการทำมาหากินของตน ขณะเดียวกันชาวแพก็ได้รับการขอร้องและขอความร่วมมือจากทางราชการว่า ให้คอยอำนวยความสะดวกให้กับนักท่องเที่ยวเรื่องการไม่หาปลา (วางขาย) หรือเล่นเรือกีดขวางเส้นทางของเรือท่องเที่ยว เป็นต้น

1.5 ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม

ครอบครัวและเครือญาติ

ชาวแพส่วนใหญ่จะรู้จักกันหมดทั้งลำน้ำ ถ้าเป็นกลุ่มเครือญาติกันจะสร้างเรือนแพใกล้ ๆ กัน สังเกตได้จากลักษณะเป็นแพเรือนหมู่ที่มีสะพานไม้ทอดข้ามถึงกัน

สำหรับผู้นำครอบครัวเกือบทั้งหมดเป็นผู้ชาย แต่ภาระด้านอาชีพหรืองานที่เป็นรายได้หลักของครอบครัวจะเป็นหน้าที่ของทั้งผู้ชายและผู้หญิงเท่า ๆ กัน ในขณะที่ผู้ชายหาปลา ผู้หญิงก็จะแปรรูปปลาสด เป็นปลาเค็ม ปลาแห้ง และนำไปขาย อย่างไรก็ตามหน้าที่ในการเลี้ยงดูลูกและดูแลเรื่องความสะอาดบ้านจะเป็นของผู้หญิง ในขณะที่การดูแลซ่อมแซม หรือถอยเรือแพเข้า-ออกจะเป็นหน้าที่ของผู้ชายเป็นส่วนใหญ่ ในเรื่องการตัดสินใจส่วนใหญ่จะใช้วิธีปรึกษาหารือและตกลงร่วมกัน

ชาวแพจะมีสายสัมพันธ์เป็นเครือญาติกันโยงใยถึงกันเป็นกลุ่มเป็นสายตระกูล แม้ว่าคนในชุมชนจะแต่งงานกับคนภายนอกชุมชน แต่ก็ยังชักจูงกันมาอยู่แพ ตระกูลใหญ่ที่เป็นชาวแพ ได้แก่ ตระกูลสุราฤทธิ์ (สัมภาษณ์บุญช่วย สุราฤทธิ์ : 8 พฤศจิกายน 2545)

จากการสำรวจภาคสนามพบว่า มีชาวแพส่วนหนึ่งที่เป็นผู้สูงอายุ เช่น ดุงเงิน วัฒนารมณ อายุ 75 ปี อาศัยอยู่ในเรือนแพหลังใหญ่เพียงลำพัง แต่ก็ไม่รู้สึกรู้ว่าถูกทอดทิ้งจากลูกหลาน เพราะมีเพื่อนบ้านอยู่รอบ ๆ และสามารถไหว้วานให้ช่วยดอยแพเข้า-ออกเวลาน้ำขึ้นน้ำลง ได้ตลอดเวลา รวมทั้งดูแลเรื่องความเป็นอยู่อื่น ๆ ในช่วงเทศกาลปีใหม่ หรือสงกรานต์ ลูกหลานก็ยังคงกลับมาเยี่ยมเยียนสม่ำเสมอ

การจัดระเบียบทางสังคม

เนื่องจากชุมชนอยู่ใกล้ชิดกับหน่วยงานทางราชการ ดังนั้นการปกครองดูแลชุมชนจึงอยู่ใน การจัดการของทางราชการ โดยเฉพาะเทศบาลเมืองอุทัยธานี และองค์การบริหารส่วนตำบลบ้าน น้ำตก โดยมีรูปแบบการบริหารจัดการดังนี้

เรือนแพที่อยู่ในพื้นที่ตำบลอุทัยใหม่ จะขึ้นอยู่กับเทศบาลเมืองอุทัยธานี ซึ่งเทศบาลได้ จัดตั้งให้เป็นชุมชนลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง มีมณีส จันทรแสง เป็นประธานชุมชนซึ่งมาจากการเลือกตั้ง มีวาระ 2 ปี ที่ผ่านมาชุมชนไม่ได้ให้ความสำคัญกับขั้นตอนในการเลือกตั้งผู้นำ และผู้นำที่ทางการ แต่งตั้งมากนัก จากคำบอกเล่าของชาวแพเกี่ยวกับการเลือกตั้งผู้นำชุมชนที่ผ่านมามีว่า

“เลือกตั้งที่ผ่านมามีคนที่ชาวแพให้ความเคารพไม่รู้ตัวล่วงหน้าว่าจะมีการเลือกตั้งประธาน ชุมชน เข้าใจว่าเป็นการประชุมตามปกติ เมื่อถึงเวลาที่มีการเลือกตั้งโดยใช้เกณฑ์การยกมือในที่ ประชุม ในตอนนั้นคนที่ได้รับเลือกรู้ตัวล่วงหน้ามาก่อนจึงเอาคนของตัวเองเข้าไปยกมือ การเป็น ประธานจึงขึ้นอยู่กับว่าวันนั้นมีคนของใครมากกว่าที่ได้รับเลือก” (สัมภาษณ์อ้อต จันทรพุ่ม : 6 มกราคม 2546)

นอกจากนี้จำนวนคนในชุมชนที่เข้าร่วมการประชุมแต่ละครั้งที่มีจำนวนน้อย ตลอดจน กิจกรรมและความร่วมมือของชุมชนที่เกิดขึ้นหลังจากที่ผู้นำได้รับเลือกก็ถือเป็นเครื่องชี้วัดถึงการ ให้ความสำคัญกับผู้นำชุมชน ดังนั้นจึงพบว่าชาวแพบางคนยังไม่ทราบว่าใครเป็นประธานชุมชน หรือบ้างก็ไม่แน่ใจ

ส่วนเรือนแพในเขตพื้นที่หมู่ 1 ตำบลสะแกกรังจะอยู่ในเขตความปกครองขององค์การ บริหารส่วนตำบลสะแกกรัง มีปัญญา ชันการชายเป็นผู้ใหญ่บ้านและมานพ บัวลำดี เป็นผู้ช่วย ผู้ใหญ่บ้าน ชาวแพจะให้ความสำคัญกับผู้นำทั้ง 2 คน ในฐานะที่เป็นตัวแทนของทางการและติดต่อ ราชการผ่านตัวแทน แต่ส่วนใหญ่จะให้ความเคารพในตัวผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านมากกว่า ถึงแม้ว่าจะเป็น คนมาจากที่อื่น คือ เป็นชาวเรือเฒ่ามาจากพระนครศรีอยุธยา แต่การที่อยู่มานานจึงทำให้มีสาย

เครือข่ายศิษย์ออกไปภายในชุมชน และด้วยเหตุผลที่ว่าเป็นคนมีน้ำใจชอบช่วยเหลือผู้อื่น สามารถทำหน้าที่เป็นตัวแทนติดต่อกับหน่วยงานของราชการ ได้ดีขึ้นได้รับการยอมรับจากทางการ และได้รับการคัดเลือกไปศึกษาดูงานด้านการเกษตร และนำความรู้มาเผยแพร่แก่ลูกบ้านอยู่เนื่อง ๆ ในขณะที่ผู้ใหญ่บ้านมักไม่อยู่ในชุมชน เพราะมีธุรกิจภายนอกจึงทำให้มีความห่างเหินกับลูกบ้าน

แต่อย่างไรก็ตาม เขตการปกครองของชุมชนก็มีความคาบเกี่ยวกันเนื่องจากเรือนแพทั้งหมดในลำน้ำที่อยู่ในเขตเทศบาลจะขึ้นอยู่กับความรับผิดชอบของเทศบาลเมือง ในขณะที่เดียวกันพื้นที่ริมฝั่งน้ำที่เป็นที่ตั้งของเรือนแพที่อยู่ฝั่งวัดโบสถ์จะอยู่ในเขตความรับผิดชอบของ อบต. บ้านน้ำตก หมู่ 1 ตำบลสะแกกรัง ซึ่งอยู่ห่างกันเพียงลำน้ำกันเท่านั้น แต่ด้วยความผูกพันและความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ที่มีมากกว่าตำแหน่งทางการปกครอง ชาวแพจึงให้ความเคารพผู้นำทั้งสองพื้นที่ ซึ่งในระหว่างผู้นำชุมชนเองก็มีความคุ้นเคยกันเป็นการส่วนตัวเนื่องจากการร่วมกันทำกิจกรรมต่าง ๆ ของทางวัดอุโบสถ์ ได้แก่ ทอดกฐิน และลอยกระทง ตลอดจนกิจกรรมต่าง ๆ ของทางราชการ

กลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน

กลุ่ม องค์กรของชุมชนชาวแพแบ่งได้ตามลักษณะของการก่อตั้ง ดังนี้

1) องค์กรที่เกิดจากการจัดตั้งของทางราชการ ได้แก่ คณะกรรมการชุมชนลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง มาจากการเลือกตั้งอยู่ในวาระ 2 ปี คณะกรรมการกองทุนชุมชนลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2545 ชาวบ้านเรียกว่ากองทุนเงินล้าน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชนลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง (อสท.) (ภาคผนวก ข) กลุ่มผู้เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำตำบลอุทัยใหม่ และกลุ่มเลี้ยงปลาลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง (ตาราง 7)

2) องค์กรที่เกิดจากผู้นำชุมชนริเริ่มและการรวมตัวกันเองของคนภายในชุมชน ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรเลี้ยงสัตว์น้ำ ก่อตั้งประมาณ ปี พ.ศ. 2519 ซึ่งเป็นกลุ่มประมงผู้เลี้ยงปลาแห่งแรกของประเทศ (สัมภาษณ์บุญสม พูลสวัสดิ์ : 8 พฤศจิกายน 2545) โดยมีเพชร หรือสมโภช ส่องศรี เป็นผู้ก่อตั้ง โดยได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานประมงจังหวัด

ตาราง 7 แสดงกลุ่มต่างๆ ในชุมชน

ชื่อกลุ่ม	จำนวน คณะกรรมการ	กิจกรรม	หมายเหตุ (ที่มา)
คณะกรรมการชุมชน ลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง	10 คน	ติดต่อกับทางราชการ แจ้งข่าวสารให้ชุมชน ดูแลจัดการทั่วไป	เทศบาลเมือง อุทัยธานี
กลุ่มอาสาสมัคร สาธารณสุข	10 คน	ดูแลด้านสุขภาพอนามัย ของคนในชุมชน	ศูนย์บริการ สาธารณสุขเทศบาล เมืองอุทัยธานี
คณะกรรมการ กองทุนชุมชน ลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง	15 คน	พิจารณาการกู้ยืมเงิน	กองสวัสดิการสังคม เทศบาลเมือง อุทัยธานี
กลุ่มเลี้ยงปลา ลุ่มแม่น้ำสะแกกรัง	2 กลุ่ม กลุ่มละ 15 ครัวเรือน	การทดลองเลี้ยงปลา ติดตามผลการทดลอง	สำนักงานประมง จังหวัด
กลุ่มผู้เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ตำบลอุทัยใหม่	-	เลี้ยงปลาเศรษฐกิจ	สำนักงานประมง อำเภอเมือง
กลุ่มเกษตรกร เลี้ยงสัตว์น้ำ ตำบลอุทัยใหม่	ร้อยละ 75 ของชาวแพ (จำนวนสมาชิก)	เลี้ยงปลา ร่วมทุน พบปะแลกเปลี่ยนเรื่อง สัตว์น้ำ/ต่อรองราคาปลา แบ่งปันผลประโยชน์	รวมกลุ่มกันเอง ภายใต้การสนับสนุน ของสำนักงาน ประมง ปัจจุบัน กลุ่มสลายไปแล้ว

ลักษณะทางวัฒนธรรม

ชาวแพส่วนใหญ่จะนับถือพุทธศาสนา ดังนั้นกิจกรรมที่ชาวแพทำร่วมกันจะเป็นประเพณีหรือเทศกาลงานบุญที่เกี่ยวข้องกับวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันลอยกระทง วันสงกรานต์ ทอดกฐิน เป็นต้น ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ทางชุมชนจะร่วมทำกับวัด โดยมีคณะกรรมการวัดซึ่งส่วนหนึ่งเป็นชาวแพเป็นผู้แจ้งข่าว และกำหนดการต่าง ๆ ให้ชุมชนได้รับรู้

การทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชน ถ้าเป็นวันสำคัญทางศาสนาจะใช้วัดเป็นสถานที่ทำกิจกรรม แต่ถ้าเป็นงานบุญประจำบ้าน เช่น บวชนาค แต่งงาน ทำบุญเลี้ยงพระ ชาวแพจะขอยืม “แพวชน้ำ” หรือ “แพโบสถ์น้ำ” เรียกอีกอย่างว่า “แพช่อฟ้าศาลาบวชน้ำ” ของวัดโบสถ์ที่สร้างขึ้นในสมัยพระครุฑุไทยทิศธรรมวินัย(จัน) ตั้งแต่ครั้งรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสมณฑลฝ่ายเหนือ ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444) ซึ่งมีลักษณะเป็นศาลาลอยน้ำ โดยใช้เรือยนต์ของทางเทศบาลช่วยชักลากไปต่อกับเรือแพของตนเอง ใช้เป็นพื้นที่ประกอบพิธีทางศาสนา และเลี้ยงแขกที่มาช่วยงาน ส่วนใหญ่มักใช้ในงานบวชจึงเรียกว่าศาลาบวชน้ำ (หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพพระครูอุเทศสาธุกิจ, 2540 : 21)

จากการที่ชาวแพรู้จักกันเกือบทั้งหมดของลำน้ำ และเป็นเรือญาติเชื่อมโยงกันภายในชุมชนทำให้มีความเกื้อกูลกันสูง ลักษณะของการเกื้อกูลจะเห็นได้จาก การฝากดูแลแพให้กัน เวลาไปค้าขาย หรือไปธุระ การช่วยลอยแพเวลาน้ำขึ้นน้ำลง การเอาแรงซ่อมแซมเรือแพ และการช่วยเหลือกันในงานบุญของวัดและของครอบครัว เป็นต้น นอกจากนี้ภายในชุมชนยังให้ความเคารพผู้อาวุโสในฐานะเป็นผู้เฒ่าก่อน และเป็นผู้มีประสบการณ์

กล่าวโดยสรุป แม้ว่าชุมชนจะตั้งอยู่ใจกลางเมืองแต่ยังมีลักษณะของสังคมชนบทสูง รู้จักคุ้นเคยกัน และการให้ความช่วยเหลือกันตามแบบสังคมชนบทยังคงมีอยู่ในชุมชนพอสมควร

การศึกษา การเรียนรู้ และการขัดเกลาทางสังคม

ก่อนปี พ.ศ. 2441 การศึกษาเริ่มแรกของจังหวัดอุทัยธานี จัดขึ้นที่วัดโบสถ์ที่เป็นวัดของชุมชน โดยอยู่ในความดูแลของพระสงฆ์ ผู้ชายชาวแพส่วนหนึ่งจึงผ่านการบวชเรียนตามหลักพุทธศาสนา

ส่วนการศึกษาจากทางราชการ คือ การให้การศึกษาผ่านทางโรงเรียนในชุมชนมีพัฒนาการและเข้ามามีบทบาทต่อชุมชนดังนี้

โรงเรียนในระดับประถมศึกษาเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2482 มีการก่อตั้งโรงเรียนเทศบาลวัดหลวงราชवास (เทศบาล 1) เป็นโรงเรียนสหศึกษา สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ เปิดสอนตั้งแต่ประถมปีที่ 1-4 ปัจจุบันโอนย้ายมาสังกัดเทศบาลเมือง เปิดสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาล ถึง ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ตั้งอยู่ในย่านการค้า ห่างจากชุมชนประมาณ 300 เมตร

ปี พ.ศ. 2499 ก่อตั้งโรงเรียนเทศบาลวัดธรรมโศภิต (เทศบาล 3) เป็นโรงเรียนสหศึกษา ปัจจุบันเปิดสอนตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาลศึกษาถึงชั้นประถมปีที่ 6 ตั้งห่างจากชุมชนประมาณ 500 เมตร

ปี พ.ศ. 2508 ก่อตั้งโรงเรียนวัดอุโปสถาราม (วัดโบสถ์) เป็นโรงเรียนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ตั้งอยู่หมู่ 1 ตำบลสะแกกรัง ปัจจุบันเปิดสอนตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาลถึงชั้นประถมปีที่ 6 ถือได้ว่าเป็นโรงเรียนที่ตั้งอยู่กึ่งกลางของชุมชน แต่การคมนาคม

ในสมัยนั้นต้องใช้เรือในการเดินทางข้ามฟาก คนฝั่งตลาดจะเลือกเรียนที่โรงเรียนเทศบาลทั้ง 2 แห่ง มากกว่า ในขณะที่คนฝั่งวัดโบสถ์จะเลือกเรียนที่โรงเรียนวัดโบสถ์

สำหรับโรงเรียนในระดับมัธยมศึกษา มีพัฒนาการ ดังนี้

พ.ศ. 2456 เปิดโรงเรียนเบญจมราชูทิศ เป็นโรงเรียนสตรี สอนตั้งแต่ชั้นประถมถึงมัธยมศึกษา

พ.ศ. 2461 จัดสร้างโรงเรียนอุทัยวิทยาคมเป็นโรงเรียนประจำจังหวัดเปิดสอนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6 แบบสหศึกษา

พ.ศ. 2468 จึงแบ่งออกเป็นโรงเรียนชายและโรงเรียนสตรี เปิดสอนตั้งแต่ชั้นประถมถึงมัธยม

พ.ศ. 2515 จึงได้รวมโรงเรียนทั้งสองแห่งเข้าเป็นโรงเรียนเดียวกัน และย้ายไปตั้งที่บ้านเนินตุม ในปี 2518 เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนอุทัยวิทยาคมโรงเรียนประจำจังหวัดอุทัยธานีตั้งแต่นั้นมา

จากการสำรวจชาวแพที่ยังคงอยู่ในชุมชนส่วนใหญ่เป็นคนรุ่นพ่อรุ่นแม่จะมีการศึกษาระดับประถมศึกษา โดยได้รับการศึกษาจากโรงเรียนประถมศึกษาทั้ง 3 แห่งเป็นพื้นฐาน ปัจจุบันชาวแพนิยมส่งลูกหลานออกไปเรียนโรงเรียนนอกชุมชนมากขึ้น โดยให้เหตุผลว่ามีมาตรฐานสูง โรงเรียนอนุบาลหรือโรงเรียนเอกชนไม่ได้ ประกอบกับชุมชนตั้งอยู่ย่านใจกลางเมืองทำให้สะดวกสบายในการเดินทาง และสามารถเลือกโรงเรียนได้ตามฐานะของครอบครัว ในขณะที่ปัจจุบันโรงเรียนวัดโบสถ์มีครู 6 คน รวมทั้งผู้บริหารส่วนใหญ่เป็นคนในพื้นที่ มีนักเรียนจำนวนทั้งสิ้น 45 คนและมีแนวโน้มว่าจะลดลงเรื่อย ๆ

เมื่อเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาแล้วชาวแพรุ่นลูกหลานจะได้รับการศึกษาที่สูงกว่ารุ่นพ่อแม่คือในระดับ ปวช. ปวส. หรือปริญญาตรี เมื่อเรียนจบก็จะออกไปจากชุมชนไปทำงานต่างจังหวัดรับราชการ หรือเป็นพนักงานบริษัท ปัจจุบันในพื้นที่จังหวัดอุทัยธานีมีสถานศึกษาที่เปิดสอนสูงสุดในระดับปวส. เท่านั้น ดังนั้นจึงมีการเคลื่อนย้ายออกไปเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้นและไปทำงานภายนอกชุมชนตลอดเวลา เพราะมีการคมนาคมที่สะดวกและรวดเร็วและตั้งอยู่ไม่ไกลจากศูนย์กลางเมืองหลัก ที่เป็นศูนย์กลางทางการศึกษาและการประกอบอาชีพ ดังนั้นการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นจึงผลักดันให้คนรุ่นลูกพากันออกจากชุมชนไปหาที่เรียนและทำงานต่อเนื่องกันไป

วัดในชุมชน

ชาวแพจะมีจิตศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น โดยมีวัดที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือ คือวัดธรรมโศภิต สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2390 เดิมมีชื่อว่า “วัดราษฎร์จำนงค์โค้ง” เรียกตามชื่อผู้สร้างคนแรกที่เป็นชาวพม่าชื่อ “หม่อง เปียงโค้ง” ชาวบ้านนิยมเรียกว่า “วัดโค้ง” อาณาเขตของวัดทิศตะวันออกติดกับแม่น้ำสะแกกรังเป็นที่ตั้งเรือนแพที่มีความหนาแน่น (หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดอุทัยธานี, 2542 : 36)

อีกวัดหนึ่งคือวัดอุโปสถาราม มีประวัติความเป็นมา คือ เดิมชื่อ “วัดโบสถ์มโนรมย์” ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2324 ชาวบ้านนิยมเรียกว่า “วัดโบสถ์” ที่ตั้งของวัดแวดล้อมไปด้วยป่าไม้ หน้าวัดติดกับแม่น้ำสะแกกรังมีชุมชนชาวแพตั้งอยู่อย่างหนาแน่น ผังตรงกันข้ามกับวัดเป็นตลาดสดเทศบาลเมืองอุทัยธานี (หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดอุทัยธานี, 2542 : 18)

วัดพิชัยบูรณาราม ตั้งอยู่บนถนนศรีอุทัย ทิศตะวันออกติดกับแม่น้ำสะแกกรัง โดยเฉพาะโบสถ์และวิหารตั้งหันหน้าเข้าหาแม่น้ำ แสดงให้เห็นว่าในอดีตการตั้งถิ่นฐานของชุมชนจะยึดลำน้ำเป็นหลัก วัดพิชัยบูรณารามเดิมมีชื่อว่า “วัดกว้าง” เป็นวัดที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย พ.ศ. 2301 ทางราชการจะใช้วัดนี้ทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ในสมัยที่พระยาพิชัยสุนทรได้มาเป็นเจ้าเมืองอุทัยธานี ได้ทำการบูรณะวัดให้เจริญรุ่งเรืองแล้วเปลี่ยนชื่อวัดเสียใหม่เป็น “วัดพิชัยบูรณาราม” ชาวบ้านมักเรียกว่า “วัดพิชัย” (หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดอุทัยธานี, 2542 : 31) ชาวแพที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำหน้าวัดพิชัยจะนิยมมาทำบุญที่วัดนี้ โดยเฉพาะเทศกาลสงกรานต์ จะมีการก่อพระเจดีย์ทราย และการละเล่นต่าง ๆ ส่วนในช่วงฤดูน้ำหลากก็จะมีการแข่งเรือหน้าวัดเป็นที่สนุกสนานของชาวแพและประชาชนในอุทัยธานี

ส่วนเหตุผลที่ชาวแพเลือกที่จะทำบุญวัดใดนั้นก็ขึ้นอยู่กับความศรัทธาในตัวเจ้าอาวาสประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งก็ขึ้นอยู่กับบรรพบุรุษที่เคยปฏิบัติมาอย่างไรก็จะปฏิบัติต่อกันมา จนถือเป็นวัดประจำตระกูลก็มี

ปัจจุบันชุมชนยังมีจิตศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น ทุกวันพระชาวแพจะยังคงไปทำบุญ และถือศีลซึ่งยังคงมีการปฏิบัติกันในหมู่ผู้อาวุโส ส่วนคนในวัยแรงงานที่มีอาชีพค้าขายต้องไปค้าขายแต่เช้า จะใช้วิธีตักบาตรที่ตลาดเช้าด้วยการซื้ออาหารสำเร็จรูปที่มีขายในตลาดซึ่งเป็นวิธีที่สะดวก และพระจากวัดที่ตนมีจิตศรัทธาก็จะเดินมาบิณฑบาตที่ตลาดเช้าเป็นประจำ แต่ส่วนหนึ่งของชาวแพที่เป็นคนเฒ่าคนแก่จะยังคงรูปแบบวิถีชีวิตดั้งเดิมด้วยการตักบาตรทางน้ำ ซึ่งพระวัดโบสถ์จะพายเรือบิณฑบาตทางน้ำตามเรือนแพเพื่อให้ญาติโยมได้ทำบุญ ปัจจุบันมีพระออกบิณฑบาตทางน้ำ 2 รูป ใช้เรือพายรูปละลำโดยตักบาตรไว้ที่หัวเรือและจะพายเรือเอง การตักบาตรทางน้ำที่เป็นวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวแพมาตั้งแต่อดีตทางวัดจึงรักษาประเพณีนี้ไว้ เพราะคนที่

ตักบาตรทางน้ำจะเป็นผู้สูงอายุที่ไม่สะดวกในการเดินทางขึ้นบก และเคยชินกับการตักบาตรทางน้ำ มาตลอดชีวิต

ศาลเจ้าในชุมชน

ศาลเจ้าพ่อกวนอู เป็นศาลเจ้าของเทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์ เดิมเป็นศาลเรือนไม้ขนาดเล็ก อยู่ริมน้ำบริเวณท่าแร่ พ่อค้าชาวจีนที่ค้าขายทางเรือพากันมาจอดเรือสำเภาขึ้นบกทุกคืนค้าที่หน้าศาล ต่อมาประมาณ พ.ศ. 2498 จินจกซอย แซ่ตั้ง ได้รวบรวมศรัทธาจากพ่อค้าชาวจีนที่ค้าขายในเมือง อุทัยธานีสร้างศาลเจ้ากวนอูขึ้นใหม่ให้มีขนาดใหญ่ โดยสร้างเป็นอาคารตึก 2 ชั้น ชาวจีนที่เดินเรือ ผ่านไปมาในอดีตจะให้ความเคารพนับถือมาก เนื่องจากศาลเจ้าดังกล่าวตั้งอยู่บริเวณคู้่งน้ำพอดิ ชาวจีนเก่าแก่เล่าว่าเมื่อฤดูน้ำหลากกระแสน้ำที่ไหลมาจากแควตากแดดจะแรงมากและปะทะกับ ท้องคู้่งพอดิ ดังนั้นจึงตั้งศาลเจ้าพ่อกวนอูไว้ตรงบริเวณนั้น ด้วยความเชื่อที่ว่าสามารถให้ความ คู้่มครองชาวเรือให้มีความปลอดภัยในการเดินเรือ (สัมภาษณ์วีโรจน์ ชลาภิรมย์ : 5 พฤษภาคม 2545)

ผู้นำทางศาสนา

ชาวแพส่วนใหญ่ผูกพันกับวัด ดังนั้นจึงมีความเคารพศรัทธาในตัวของผู้นำทางศาสนา มากกว่าบุคคลอื่น ๆ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ความเคารพศรัทธาของชาวแพนอกจากจะอธิบายได้ทั้ง ในรูปของสิ่งเหนือธรรมชาติเพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจแล้ว ยังสามารถอธิบายได้ในรูปของ สิ่งที่เป็นผลประโยชน์เพื่อการอยู่รอดของตนเอง ดังนี้

พระครูอุเทศธรรมวิจิตร หรือที่ชาวแพเรียกว่า หลวงปู่ป้อก เป็นเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียงเกิด เมื่อวันที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2426 ที่บ้านท่าแร่ อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี อุปสมบทที่วัดโบสถ์ โดยมีพระสุนทรมุณี(จัน) อดีตเจ้าอาวาสวัดโบสถ์องค์แรกเป็นพระอุปัชฌาย์

นอกจากสนใจเรื่องพุทธศาสนาแล้ว หลวงพ่อป้อกยังศึกษาเล่าเรียนทางแพทย์แผนโบราณ อีกด้วย โดยเรียนเกี่ยวกับวิชาการรักษาโรคทางกระดูก นอกจากนี้ยังเชี่ยวชาญทางด้านการสักยันต์ ลงอาคม (สำนักฝึกอบรมและบริการวิชาการ สถาบันราชภัฏนครสวรรค์, มปป. : 312) ตั้งแต่อดีต จวบจนปัจจุบัน ชาวแพยังคงมีเรื่องเล่าถึงความศักดิ์สิทธิ์ที่แสดงถึงความเคารพและศรัทธาในตัว หลวงพ่อป้อก จากคำพูดที่สะท้อนความรู้สึกนึกคิดและความเชื่อของชาวแพที่ว่า

“ท่านจะเลือกคนบวชท่านจะไม่เอาคนที่มีประวัติเป็นพวกเสือ ชาวบ้านจะนับถือหลวงปู่ ป๊อกที่ความศักดิ์สิทธิ์ มีคาถาอาคม นักเลงชอบให้สักยันต์แปดทิศ อยู่ยงคงกระพัน” (สัมภาษณ์ สมชาย เทียบี่ : 7 พฤศจิกายน 2545)

“เคยมีไฟไหม้ตลาดที่อยู่อีกฝั่งท่านยืนอยู่ฝั่งวัด โบสถ์เอาผ้ายันต์มาโบกไฟหยุดไหม้ได้” หรือ “คนจะทะเลาะกันพอดอดเสื่อออกเห็นยันต์ที่หลวงปู่สักให้กลับกอดกันได้ เพราะรู้ว่าเป็นศิษย์ มีอาจารย์เดียวกัน” (สัมภาษณ์นางลักขณ์ นาคสวัสดิ์ : 7 พฤศจิกายน 2545)

“ทำสร้อยหายก็ไปหาให้หลวงปู่ช่วยดูให้ เลย์รู้ว่าใครเก็บได้ หลวงปู่บอกว่าให้ค่าเก็บเขาไป บ้าง ถั่นก็เลยให้ไป 50 บาทสมัยนั้นก็มากอยู่แต่เขาบอกว่าไม่รู้ไม่เห็นไม่ให้คืนหลวงปู่เลยแข่งให้มี อันเป็นไป แล้วยังเป็นจริง ๆ” (สัมภาษณ์บุญช่วย สุราฤทธิ์ : 8 พฤศจิกายน 2545)

นอกจากนี้หลวงปู่ป๊อก เป็นผู้มีความรู้เรื่องการรักษาโรคภัยไข้เจ็บด้วยยาสมุนไพรและ น้ำมันต์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวันคัดเลือกทหารเกณฑ์ ผู้ชายที่จะเข้ารับการตรวจคัดเลือกจะพากัน มาขออาบน้ำมนต์จากหลวงปู่ซึ่งเชื่อว่าจะช่วยให้แคล้วคลาด ดังนั้นในวันนั้นที่วัดโบสถ์จึงเหมือนกับมีงานเทศกาล ผู้คนคับคั่งเต็มวัด (หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพพระครูอุเทศสาธุกิจ, 2542 : 16)

ปัจจุบันชาวแพยังคงขนานศาลกล่าวกับหลวงปู่ป๊อกเพื่อลดบันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้ตนเอง รู้สึกมั่นคงและปลอดภัย เป็นที่น่าสังเกตว่าชาวแพจะให้ความเคารพศรัทธาผู้นำทางศาสนา เนื่องจากเชื่อว่ามีอิทธิฤทธิ์ขจัดเภทภัยต่าง ๆ และสามารถเป็นที่พึ่งทางจิตใจของคนในชุมชนได้แล้ว ความสามารถในการจัดการความขัดแย้งต่าง ๆ ของชุมชนก็เป็นอีกเหตุผลประการหนึ่งที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือ

นอกจากนี้ชาวแพยังให้ความเคารพในเจ้าอาวาสคนต่อ ๆ มาของวัดโบสถ์ คือ พระครูอุเทศสาธุกิจ หรือพระครูหวด ชาวแพให้ความเคารพศรัทธาจากความใจกว้าง มีเมตตาต่อชาวแพ และเป็นพระนักเทศน์ ในสมัยที่ท่านเป็นเจ้าอาวาสชาวแพจะไม่เลี้ยงปลาหน้าวัดเพราะถือว่าเป็นเขตอภัยทาน และพระจะนำเศษข้าวที่เหลือมาเลี้ยงปลาทำให้ชาวแพเกรงใจ เนื่องจากท่านได้ขอร้อง นอกจากนี้ยังเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้างสะพานข้ามแม่น้ำสะแกกรังเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กซึ่งใช้เงินค่าก่อสร้างประมาณ 4,000,000 บาท (สี่ล้านบาท)

สำหรับเจ้าอาวาสวัดโบสถ์ในปัจจุบัน คือ พระครูอุเทศธรรมโฆสิต หรือหลวงพ่อกา
ชาวแพยังให้ความเคารพเช่นเดียวกับเจ้าอาวาสคนก่อน ๆ แต่ดูเหมือนจะน้อยกว่าเนื่องจากปัจจุบัน
ชาวแพที่อยู่หน้าวัดพากันเลี้ยงปลา จับปลา ซึ่งแต่เดิมถือเป็นข้อห้ามที่เคยปฏิบัติกันมาช้านาน

พระนิพนธ์ (พระมหาฟู) ปัจจุบันเป็นเจ้าอาวาสวัดธรรมโศภิต ซึ่งดูแลชาวแพที่อยู่หน้าวัด
ชาวแพให้ความเคารพในฐานะที่ท่านให้ความคุ้มครองชาวแพจากทางราชการ เช่น มีนโยบายให้
ชาวแพขึ้นบก พระนิพนธ์จะเป็นปากเสียงให้เพราะเห็นว่าชาวแพไม่ได้ทำความเดือดร้อนให้ใคร
และอยู่ในบริเวณนี้มานาน นอกจากนี้ยังมีส่วนรณรงค์ให้ชาวแพรักษาความสะอาดของลำน้ำ และ
ขอความร่วมมือชาวแพในการอนุรักษ์พันธุ์ปลาหน้าวัดโดยไม่เข้ามาจับสัตว์น้ำบริเวณหน้าวัด และ
ประกาศเขตหน้าวัดให้เป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา ซึ่งชาวแพก็ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

สาธารณสุข

ในท้องที่ตำบลอุทัยใหม่จะมีศูนย์บริการสาธารณสุขเทศบาลเมือง เมื่อก่อนชาวบ้านเรียกว่า
“สุขศาลาสมเด็จ” ซึ่งตั้งขึ้นใน ปี พ.ศ. 2478 ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของชุมชนบริเวณท่าแร่ซึ่งเป็น
บริเวณที่มีการท่าแร่ ในอดีตที่ฝั่งตรงกันข้ามของสุขศาลาสมเด็จจะมีร้านขายยาของชาวจีนชื่อว่า
“ฮกแซต้ง” ให้บริการอยู่ด้วยปัจจุบันเลิกกิจการไปแล้ว แต่ปัจจุบันสุขศาลาสมเด็จได้เปลี่ยนชื่อ
เป็นศูนย์บริการสาธารณสุขเทศบาลเมือง และย้ายที่ทำการใหม่ในปี พ.ศ. 2539 ไปตั้งไกลออกไป
จากชุมชนประมาณ 500 เมตรแต่ชาวแพก็ยังคงติดตามไปใช้บริการจนถึงปัจจุบัน ลักษณะของ
การให้บริการ ส่วนใหญ่จะเป็นการรักษาพยาบาลขั้นพื้นฐาน และการทันตกรรม เนื่องจากไม่มี
แพทย์ประจำอยู่ ถ้าเจ็บป่วยมากชาวแพจะไปใช้บริการของโรงพยาบาลจังหวัดที่ตั้งอยู่ไกลออกไป
ประมาณ 2 กิโลเมตร นอกจากนี้ชาวแพยังสามารถเลือกใช้บริการของคลินิกเอกชนที่มีอยู่รายรอบ
ชุมชนประมาณ 10-15 แห่งในย่านการค้าที่ห่างจากชุมชนไม่ถึง 100 เมตร

กล่าวโดยรวมชุมชนแพจะอยู่ใกล้กับสถานพยาบาลทั้ง โรงพยาบาล และศูนย์บริการ
สาธารณสุข ตลอดจนคลินิกเอกชน ชุมชนจึงได้รับความสะดวกสบายในเรื่องการรักษาพยาบาล
และการดูแลสุขภาพอนามัยพอสมควร

จากข้อมูลของศูนย์บริการสาธารณสุขเทศบาลพบว่าชาวแพจะป่วยด้วยโรคระบบทางเดิน
หายใจ เช่น ไข้หวัด เป็นส่วนใหญ่ และเป็นที่น่าสังเกตว่าชาวแพไม่เคยมีประวัติการป่วยด้วยโรค
อูจาระร่วง หรืออหิวาตกโรคเลย

การจัดการขยะมูลฝอย

ในปัจจุบันชาวแพที่อยู่ในเขตเทศบาลทั้งหมด จะได้รับการบริการจัดเก็บขยะมูลฝอยจากเทศบาลเมืองอุทัยธานี โดยมีเรือท้องแบนสำหรับเก็บขยะจำนวน 1 ลำ เก็บ 3 วันต่อสัปดาห์ ในวันจันทร์ พุธ ศุกร์ ชาวแพไม่ต้องเสียค่าบริการใด ๆ ซึ่งเป็นการช่วยเหลือจากทางราชการที่ชาวแพรู้สึกพอใจ

“เราแค่เก็บขยะใส่ถังไว้อย่างเดียวก็พออย่างอื่นเดี๋ยวเขาจัดการเอง” (สัมภาษณ์บุษรา นาคสวัสดิ์ : 7 พฤศจิกายน 2545)

แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์น้ำท่วมในเดือนตุลาคม 2545 น้ำได้พัดพาเอาขยะมาเป็นจำนวนมากทำให้เรือเก็บขยะที่มีอยู่เพียงลำเดียวต้องไปทำหน้าที่ตัดกอสวะเพื่อไม่ให้ขวางทางน้ำจึงไม่มีเวลามาเก็บ

“บางแพก็โยนทิ้งลงน้ำก็มี ใครจะไปรู้ของมันอยู่ในน้ำลอยน้ำมาก็ไม่รู้ว่ามีใครทิ้ง บางแพก็เอาไปทิ้งในถังขยะบนฝั่งตลาด บางแพมีที่ก็เผาช่วยตัวเองไป” (สัมภาษณ์นงลักษณ์ นาคสวัสดิ์ : 7 พฤศจิกายน 2545)

อย่างไรก็ดีชาวแพบางส่วน จะช่วยกันเก็บขยะที่ลอยมาตามน้ำใส่ถังขยะไว้เป็นการตอบแทนเพราะเห็นว่าเทศบาลมาช่วยเก็บให้ไม่ได้เสียค่าใช้จ่ายอะไร และเกรงว่าจะถูกต่อว่าจากทางราชการแม้ว่าตัวเองจะไม่ได้ทิ้งก็ตาม

แต่จากการสำรวจภาคสนาม พบว่าชาวแพส่วนใหญ่ยังคงชินกับการทิ้งขยะลงสู่แม่น้ำโดยตรง ทั้งขยะที่สามารถย่อยสลายและไม่สามารถย่อยสลายได้ รวมทั้งการทิ้งไม้ถูกบวมเวลาล้างท้องแพโดยจะปล่อยให้ลอยไปตามลำน้ำโดยมีความคิดเห็นคล้ายกันที่ว่า “สามารถย่อยสลายไปกับน้ำ” หรือบ้างก็ว่า “บางอย่างเป็นอาหารปลาเดี๋ยวปลาก็กินหมดไม่ทำให้น้ำเน่าเสีย”

นอกจากทางเทศบาลจะให้ความช่วยเหลือชาวแพเรื่องการจัดเก็บขยะแล้ว ยังมีสถานีดับเพลิงลอยน้ำที่มีเรือดับเพลิงคอยดูแลชาวแพในเรื่องทั่ว ๆ ไป ตั้งแต่การลอยแพเข้าออก การโยกย้ายที่ตั้งเรือนแพ การกำจัดผักตบชวา การชักลากแพโบสถ์น้ำเมื่อมีงานบุญ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชุมชน และแสดงให้เห็นว่าในอดีตมีเรือนแพตั้งอยู่ในลำน้ำเป็นจำนวนมาก ทางราชการจึงให้ความสำคัญเสมือนเป็นชุมชนหนึ่ง

ส่วนเรือนแพในเขตบ้านน้ำตกนั้นอยู่นอกเขตการปกครองของเทศบาล ดังนั้นการจัดการขยะมูลฝอยจึงขึ้นอยู่กับเจ้าของแพ จากการสำรวจภาคสนามพบว่าส่วนหนึ่งจะทิ้งลงแหล่งน้ำโดยตรงและบางส่วนจะนำขึ้นไปทิ้งหรือเผาทำลายบนฝั่ง

การสุขาภิบาล

ในปัจจุบันพบว่าในจำนวนเรือนแพในเขตเทศบาลทั้งหมด 215 แพ มีเพียง 3 แพเท่านั้น ที่มีห้องส้วมถูกสุขลักษณะ

ประมาณ พ.ศ. 2537 มีโครงการรณรงค์สร้างส้วมในเรือนแพครั้งใหญ่ เป็นโครงการสร้างส้วมแบบประหยัด ของสำนักอนามัยและสิ่งแวดล้อม เขต 8 นครสวรรค์ มีด้วยกัน 2 ขนาด คือ ใช้ถังน้ำมันขนาด 200 ลิตร 1 ถัง ราคา 500 บาท และขนาด 2 ถังคู่ ราคา 1,000 บาท พร้อมหัวส้วมและท่อระบายอากาศ 1 ชุด โดยทางเทศบาลจะให้บริการเรือดูดกากปฏิกูล และให้ผ่อนค่าวัสดุในการสร้างเดือนละ 100 บาท มีชาวแพให้ความร่วมมือทดลองทำประมาณ 25 ครอบครัว แต่ก็ใช้งานได้เพียง 1-2 ปี ถึงโลหะที่อยู่ในน้ำผุกร่อนก่อนที่เรือจะมาดูดเก็บกากปฏิกูล ชาวแพจึงถอดทิ้งเพราะไม่มีประโยชน์และถ่วงน้ำหนักแพ (สัมภาษณ์ฉลอง สุดเขต : 28 พฤศจิกายน 2545)

สำหรับส้วมในปัจจุบันเริ่มมาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2542 เป็นโครงการของกองอนามัยและสิ่งแวดล้อม เทศบาลเมืองอุทัยธานี ร่วมกับสาธารณสุขจังหวัด เพื่อวิเคราะห์คุณภาพน้ำเป็นตัวอย่างให้กับเรือนแพในพื้นที่อื่น ๆ ของประเทศ โดยได้รับการสนับสนุนจากกรมอนามัยกระทรวงสาธารณสุข สำหรับในพื้นที่แม่น้ำสะแกกรังจะเป็นโครงการรณรงค์ให้ชาวแพหันมาใช้ส้วมที่ถูกสุขลักษณะ โดยตัวส้วมจะมีลักษณะเป็นถังไฟเบอร์กลาสรองรับสิ่งปฏิกูลไม่ให้ปนเปื้อนลงในแหล่งน้ำ มีทั้งหมด 3 แบบ คือ 1) ระบบเปิดไม่เติมอากาศต้องดูดเก็บกากปฏิกูล 2) ระบบกึ่งเติมอากาศ ใช้จุลินทรีย์ช่วยการย่อยสลาย และสามารถปล่อยกากปฏิกูลลงสู่แหล่งน้ำได้ 3) แบบเติมอากาศ ติดตั้งมอเตอร์ทำงานด้วยไฟฟ้าและใช้จุลินทรีย์ช่วยย่อยสลายสิ่งปฏิกูล สามารถปล่อยกากปฏิกูลลงสู่แหล่งน้ำได้ ทางเทศบาลได้คัดเลือกแพตัวอย่างจำนวน 3 แพ คือ แพของฉลอง สุดเขต แบบที่ 1 ราคา 7,500 บาท แพของบุญสม พูลสวัสดิ์ แบบที่ 2 ราคา 6,500 บาท และแพของสงคราม บรรดาศักดิ์ แบบที่ 3 ราคา 5,500 บาท ส่วนค่าใช้จ่ายเป็นงบประมาณของทางเทศบาลร่วมกับเจ้าของแพที่สมัครใจเข้าร่วมโครงการ

หลังจากโครงการทดลองดำเนินไปได้ประมาณ 5-6 เดือน ทางราชการได้เรียกประชุมชาวแพ เพื่อจูงใจให้ชาวแพปรับเปลี่ยนทัศนคติและหันมาสร้างส้วมที่ถูกสุขลักษณะแทนห้องส้วมแบบเดิมที่ปล่อยของเสียลงแหล่งน้ำโดยตรง โดยใช้ผลสำเร็จจากแพตัวอย่างเป็นเครื่องรับรองประสิทธิภาพ แต่ชาวแพส่วนใหญ่ต่างก็ให้เหตุผลว่ามีราคาแพง และต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มในการ

ดูแลรักษา และต้องลงทุนสร้างแพแยกออกจากอีกหนึ่งแพ ประกอบกับเห็นว่าทางราชการ ไม่ได้จริงจัง หรือมีมาตรการเข้มงวดอะไร จึงยังคงใช้วิธีตามธรรมชาติ คือ ถ่ายสิ่งปฏิกูลลง แหล่งน้ำโดยตรงเหมือนที่เคยปฏิบัติกันมา ส่วนหนึ่งของข้ออ้างชาวแพ ได้แก่

“คนแพส่วนใหญ่มีอายุกันทั้งนั้น ใครจะมาลงทุนกับเรื่องแบบนี้ เคยอยู่มาอย่างไรก็ทำไป อย่างนั้น ลงน้ำไปปลาก็เอาไปหมดไม่เห็นมีเหลือ บางคนก็ไปเข้าส้วมสาธารณะของเทศบาลที่ตลาด เพราะเข้ามาก็ต้องตื่นไปตลาดกันแล้ว” (สัมภาษณ์บุญสม พูลสวัสดิ์ : 8 พฤศจิกายน 2545)

“ของที่ถ่ายไปไม่ใช่ของเสีย ถ่ายไปปลาก็กินหมด ไม่เชื่อถามคนโบราณดู ปลาเทโพ ปลาสังกะวาด ปลากระแหแดง ปลาพวกนี้มีหน้าที่ช่วยกำจัดหมด ถ้าเก็บกักเอาไว้ก็เป็นของเสียปล่อยลงน้ำก็ไม่ได้ และมีกลิ่นเหม็นอีกด้วย เขาอยู่กันมาตั้งนานก็ใช้วิธีนี้ไม่เห็นมีน้ำเน่า” (สัมภาษณ์อ้ออด จันทร์พุ่ม : 6 มกราคม 2546)

สำหรับห้องอาบน้ำชาวแพจะไม่มี แต่จะใช้นั่งตักน้ำในแม่น้ำอาบตรงระเบียบที่เป็นที่โล่งของเรือนแพโดยตรง ส่วนบริเวณรอบ ๆ แพจะมีเสาไม้ไผ่ปักไว้ในน้ำเป็นการแสดงอาณาเขตของแต่ละเรือนแพ ซึ่งชาวแพจะรับรู้ถึงอาณาเขตและเคารพในสิทธิของแต่ละเรือนแพด้วยตนเอง นอกจากนี้ชาวแพยังผูกถ้ำกระบอกไม้ไผ่กันไว้รอบ ๆ เรือนแพป้องกันไม่ให้ผักตบชวา หรือกอสาვეพัดเข้ามาหาตัวแพ เพื่อป้องกันความเสียหาย

“ไม้ไผ่ที่กันไว้จะรู้กันเองว่าที่ของใครแค่ไหน อีกอย่างก็กันไม่ให้กอสาვეเข้ามาอุดในช่องลูกบวบ ถ้ามามาก ๆ ก็ดันแพแตกได้ ถ้าแพเขาหลุดมาชนแพเราเขาก็รู้ว่าเราไม่เอาเขาไว้ถ่อเขาออกเหมือนกัน ที่กัน ๆ กันเอาไว้ก็ช่วย ๆ กันดู” (สัมภาษณ์บุญสม พูลสวัสดิ์ : 8 พฤศจิกายน 2545)

กระบอกไม้ไผ่ยังใช้เทียบเรือและช่วยกันไม่ให้เรือเข้ามากระแทกกับตัวเรือนแพได้โดยตรง นอกจากนี้เรือนแพจะมีเชือกผูกโยงไว้กับหลักไม้ที่ตอกไว้ริมฝั่งน้ำเพื่อรั้งตัวแพไว้ บางทีผูกรั้งไว้กับต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ริมน้ำ และมีการทิ้งสมอเพื่อช่วยถ่วงน้ำหนักอีกทีเพื่อไม่ให้ตัวแพหลุดลอยไปตามกระแสน้ำได้

ตอนที่ 2 การเปลี่ยนแปลงการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนชาวแพ

2.1 การเปลี่ยนแปลงการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนชาวแพ

เพื่อให้สามารถมองเห็นการเปลี่ยนแปลง วิธีการดำรงชีวิตของชุมชนชาวแพได้อย่างชัดเจน ในการศึกษาครั้งนี้จึงแบ่งพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงออกเป็นช่วงเวลาโดยในช่วงเปลี่ยนผ่าน จากยุคประมงพื้นบ้าน ไปสู่ยุคประมงพาณิชย์จะใช้ปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงการใช้ทรัพยากรที่เกิดจากการปรับตัวของชุมชนเป็นเกณฑ์ และยุคประมงพาณิชย์เข้าสู่ยุคปัจจุบันจะใช้ ปรากฏการณ์ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนทั้งจากภัยธรรมชาติ และสารเคมี ในการทำเกษตรกรรมที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ของชุมชน ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากนโยบายและ โครงการต่าง ๆ ของทางราชการที่ เข้ามากระทบ กระทำ ทำให้ชุมชนต้องอพยพขึ้นบกและจำนวนเรือนแพลดลง โดยแบ่งช่วงเวลา ของการเปลี่ยนแปลงวิธีการดำรงชีวิตของชุมชนชาวแพเป็น 3 ช่วงเวลาดังนี้

2.1.1 ยุคประมงพื้นบ้าน (พ.ศ. 2475-2500)

2.1.2 ยุคประมงพาณิชย์ (พ.ศ. 2500-2535)

2.1.3 ยุคปัจจุบัน (พ.ศ. 2535- ปัจจุบัน)

สำหรับการศึกษาในครั้งนี้ผู้วิจัยได้มุ่งเน้นไปที่ปรากฏการณ์ของเปลี่ยนแปลงวิธีการดำรง ชีวิตของชุมชนชาวแพที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ ในประเด็นสำคัญ ดังนี้

- ระบบการผลิต การบริโภค และเทคโนโลยีการผลิต
- ระบบคุณค่า ความเชื่อ
- ระบบความสัมพันธ์

อย่างไรก็ตามปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคอาจไม่สามารถแยกออกจากกัน ได้อย่างชัดเจน แต่ก็ส่งผลกระทบเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน ทำให้สามารถวิเคราะห์ถึงเหตุและปัจจัย ของการเปลี่ยนแปลงวิธีการดำรงชีวิตของชุมชนในแต่ละช่วงเวลาได้

2.1.1 ยุคประมงพื้นบ้าน (พ.ศ. 2475-2500)

2.1.1.1 ระบบการผลิตและระบบการบริหาร และเทคโนโลยีการผลิต

ช่วงเวลา พ.ศ. 2475 – 2500 แม่น้ำสะแกกรังยังคงมีลักษณะเป็นคลองเล็ก ๆ ที่มีน้ำขึ้นน้ำลงตามธรรมชาติ วิธีชีวิตชาวแพผูกพันกับธรรมชาติ และฤดูกาลขึ้นลงของน้ำตลอดเวลา รู้ว่าจะทำอะไร เวลาใด ตามจังหวะการขึ้นลงของน้ำ ในช่วงเวลานี้มีคน 2 กลุ่มที่มีวิถีชีวิตผูกพันและใช้ประโยชน์จากน้ำ กลุ่มที่ 1 คือ ชาวแพที่หาอยู่หากินกับน้ำ กลุ่มที่ 2 คือ กลุ่มพ่อค้าชาวจีนมีอาชีพค้าข้าวทางเรือขึ้นล่องตามลำแม่น้ำ คนสองกลุ่มนอกจากจะมีความเกี่ยวข้องกันบนฐานทรัพยากรน้ำแล้วยังมีความสัมพันธ์ในแง่ของการพึ่งพาอาศัยกัน ทั้งการมีผลประโยชน์ร่วมกันและในฐานะของนายจ้างกับลูกจ้าง

ในสมัยนั้นชาวแพจะอาศัยอยู่ในเรือนแพ เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก น้ำจะท่วมพื้นสองฝั่งลำน้ำเข้าไปตามห้วยหนองริมน้ำ ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วย ปลูก ปลา พร้อม ๆ กับการหลากมาของน้ำก็จะนำพาคินตะกอนและแร่ธาตุอาหารมาสะสมตามริมฝั่งชายน้ำ และเมื่อเข้าสู่ฤดูหนาวน้ำจะเริ่มลดลง ชาวแพจะพากันออกหาปลาทั้งเก็บไว้กิน และทำเป็นปลาเค็ม ปลาร้า ปลาแห้ง เพื่อนำไปแลกข้าว

เมื่อน้ำลด หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ช่วงหัวน้ำลด (พฤศจิกายน-มกราคม) ชาวแพจะพากันพลิกพื้นดินริมตลิ่งปลูกพืชล้มลุก เช่น หัวผักกาด พัก พักทอง แตงโม แตงกวา และข้าวโพด ส่วนหนึ่งเพื่อขายส่วนหนึ่งเก็บไว้กินหรือแลกเปลี่ยนระหว่างเพื่อนบ้านด้วยกัน คนเก่าแก่เล่าถึงการเพาะปลูกในสมัยนั้นว่า

“น้ำจะท่วมตลอดสองฝั่งรวมทั้งเกาะเทโพ พอน้ำลดมีชายตลิ่งก็ปลูกผักปลูกพืชกัน เฉพาะหัวผักกาดที่มีคุณภาพดีที่สุด หัวใหญ่ขายได้ราคาดีกว่าที่ไหน ๆ ถ้าหัวเล็ก ๆ ก็ทำเค็มไว้ขายที่นี้คิดก็ไม่ต้องใส่ปุ๋ย น้ำพามาทุกปี” (สัมภาษณ์วีโรจน์ ชลาภิรมย์ : 2 ธันวาคม 2545)

นอกจากนี้ช่วงหัวน้ำลดจะเป็นช่วงที่ลมสงบชาวแพจะถือโอกาสนี้เอาแรงเพื่อนบ้านเพื่อซ่อมแซมเรือนแพ หรือปลูกเรือนแพหลังใหม่สำหรับคนที่จะแยกครอบครัวไปตั้งครอบครัวใหม่

เมื่อเข้าสู่ฤดูร้อน (เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์-เมษายน) น้ำในลำน้ำแห้ง ชาวแพจะใช้เวลาส่วนใหญ่หมดไปกับการพักผ่อนมากกว่าการทำมาหากินเพราะธรรมชาติไม่เอื้ออำนวยเวลาที่เหลืออยู่จะใช้ในการซ่อมแซมและสร้างเครื่องมือทำมาหากินใหม่ และยกเรือขึ้นฝั่งเพื่อ

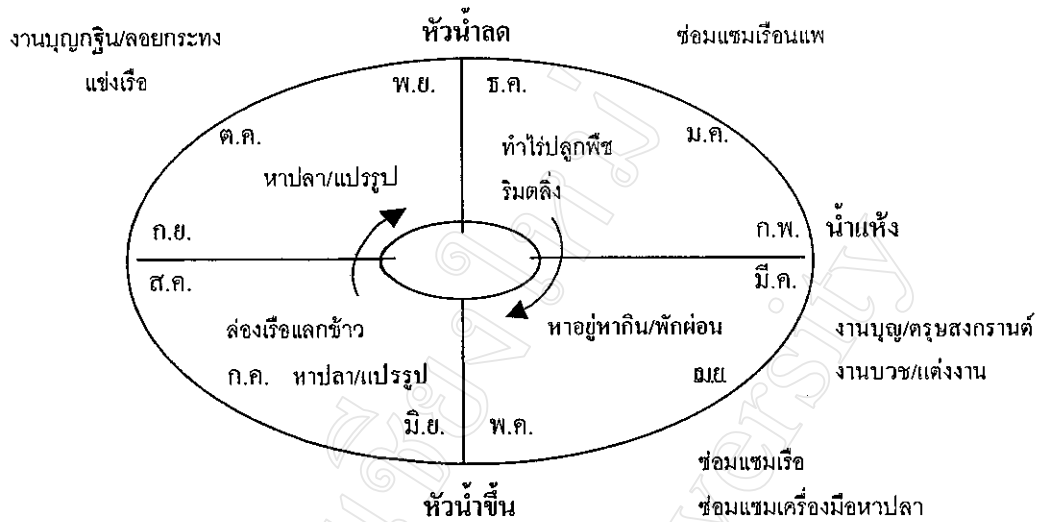
ซ่อมแซม ขณะเดียวกันก็มีกิจกรรมให้ผ่อนคลาย และร่วมเล่นสนุกสนานไปกับงานบุญประเพณีของทางวัด และชุมชน เช่น งานบุญตรุษสงกรานต์ขันทรายเข้าวัด การละเล่นและงานประเพณีต่าง ๆ รวมทั้งในช่วงเวลานี้ชาวแพจะถือโอกาสจัดงานบุญประจำบ้านที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต เช่น งานบวช แต่งงาน ไปพร้อม ๆ กัน

เมื่อย่างเข้าสู่ช่วงฤดูฝนเวียนมาอีกครั้ง ธรรมชาติกลับคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์ ชาวแพจะพากันออกหาปลานำมาทำเป็นปลาข้าง ปลาแร่ ปลาเค็ม เก็บไว้เมื่อถึงช่วงหน้าขึ้น (พฤษภาคม- ตุลาคม) จะล่องเรือนำอาหารที่เก็บสะสมไว้ไปแลกข้าว ในระยะเวลานี้ชาวแพจึงมีระบบการผลิตในรอบปีหมุนเวียนผูกพันไปตามจังหวะการขึ้นลงของน้ำ แม่น้ำเป็นทั้งฐานชีวิตและฐานการผลิตของชุมชน ด้วยสินในน้ำที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์ ชาวแพจึงมีวิถีชีวิตสุขสบายพอกอยู่พอกินไม่เดือดร้อน

จากคำบอกเล่าของคนเก่าแก่ที่ผูกพันกับแม่น้ำสะแกกรังเล่าถึงความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำในอดีตว่า

“แม่น้ำมีน้ำขึ้นลงตามธรรมชาติ ตามริมตลิ่งชายน้ำพอลงเดือนอ้ายเดือนยี่ ชาวบ้านได้อาศัยเพาะปลูกกันส่วนใหญ่เป็นพืชล้มลุก พวกแตงโม แตงกวา ข้าวโพด ได้เก็บกิน เก็บขายไม่ต้องซื้อเขากิน พอน้ำมาก็หาปลากัน ได้มากก็เอามาทำปลาเกลือ ปลาข้างเก็บไว้กิน หน้าน้ำก็ล่องเรือเอาปลาไปแลกข้าว หรือไมก็เอาปลาไปแลกเกลือ เอาเกลือไปแลกข้าวกับพวกบ้านดอน ขาไปมีปลาไปจากลับมีข้าวมาเต็มลำเรือ” (สัมภาษณ์พระมหานิพนธ์ : 18 พฤศจิกายน 2545)

จากคำบอกเล่าของชาวแพถึงวิถีชีวิตในอดีต สามารถประมวลออกมาเป็นแผนภูมิวงจรวิถีชีวิตในรอบปีของชาวแพในยุคประมงพื้นบ้านได้ดังนี้

แผนภูมิ 6 วงจรวิถีชีวิตในรอบปีของชาวแพยุคประมงพื้นบ้าน

สำหรับการนำผลผลิตที่ตนเองผลิตได้ไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นของชาวแพในระยะนั้นไม่มีระบบเงินตราเข้ามาเป็นสื่อกลาง ซึ่งสัดส่วนที่ใช้แลกเปลี่ยนก็ขึ้นอยู่กับพอใจและความสัมพันธ์ส่วนตัวเป็นสำคัญ ความไว้นื้อเชื่อใจกัน ความซื่อสัตย์ถือเป็นสิ่งสำคัญที่ชาวแพจะคำนึงถึงก่อนในการแลกเปลี่ยน บุญช่วย สุราฤทธิ์ ผู้อาวุโสชาวแพเล่าถึงการแลกเปลี่ยนในช่วงเวลานั้นว่า

“ทำปลาอย่างเก็บไว้ พอถึงช่วงหัวน้ำขึ้นก็เอาปลาไปแลกข้าวกับคนบ้านดอน แลกกันจนเป็นเสี้ยว เป็นเกลอกัน ตกกลางคืนหน้านี้จะตำข้าวเม่า หรือไม้ก็เผาข้าวหลามกินกัน”

“บางทีก็ซื้อเกลือไปแลกข้าวกับพวกบ้านดอน เกลือ 2 ตะกร้าแบบไม่พูน คือ ปาดปากตะกร้าแลกข้าวสารได้ 3 ตะกร้า ข้าวเขากินดีกินอร่อย หรือไม้ก็ใช้ปลาย่าง 10 ไม้แลกข้าวได้ 2 ตะกร้า ปลาไม้ค่ามากกว่าข้าว ถ้าเป็นข้าวเปลือกบางทีไม่ต้องแลก ขอก็ให้กันไม่หวง พวกบ้านดอนมีข้าวเยอะแต่ไม่มีเงิน เลยต้องใช้แลกกัน เราได้ข้าวมาก็เอามาขายโรงสีบ้าง เก็บไว้กินบ้าง นอกจากเกลือแลกข้าวแล้วก็มี กะปิ หอม กระเทียม น้ำปลา ปลาร้า หัวผักกาดเค็ม กล้วยน้ำว้าที่เอาติดไปขายด้วย แต่ถ้าไม่มีเงินจะให้เป็นข้าวก็ได้ไม่ว่ากันหรือจะติดไว้ข้าวหน้าก็ได้ ถึงปีก็มาแลกกัน” (สัมภาษณ์บุญช่วย สุราฤทธิ์ : 8 พฤศจิกายน 2545)

ความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนที่อยู่บนพื้นฐานของน้ำใจของชาวแพกับคนบ้านดอน ได้มีการพัฒนาและสืบทอดต่อ ๆ กันมาบางคู่มีความแน่นแฟ้น และติดต่อกันจนเป็น “เจ้าประจำ” มาถึงทุกวันนี้ก็มี

สำหรับการแลกเปลี่ยนกับชาวนั้น ชาวแพเล่าว่าจะใช้เรือกระแซงบรรทุกปลาที่หาได้ในหน้าน้ำพายทวนน้ำขึ้นไปตามแควตากแดด และแม่น้ำวังม้า แลกข้าว พริก และของป่า จำพวก น้ำมันยาง น้ำผึ้ง ขี้ผึ้ง กับ “คนบ้านดอน” ซึ่งสิ่งเหล่านี้ชาวแพผลิตไม่ได้แต่เป็นปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีวิต บางส่วนของชาวแพที่ไม่มีเรือกระแซงก็จะทิ้งแลกเปลี่ยนกับคนบ้านดอนที่บรรทุกข้าวใส่เกวียนมาที่ท่าน้ำตลาดบ้านสะแกกรัง หรือไม่ก็ใช้วิธีแลกเปลี่ยนผ่านพ่อค้าชาวจีนที่มีอาชีพค้าข้าวริมบ้านท่า ซึ่งมีการใช้เงินตราเข้ามาเป็นสื่อกลาง ชาวแพรุ่นเก่าเล่าถึงการค้าขายในตลาดสะแกกรังในสมัยนั้นว่า

“เมื่อก่อนคนบ้านดอน คนดง ไม่มีตลาด ไม่มีรถมีแต่เกวียนบรรทุกข้าวมาลงที่ท่า มากันทีเป็นร้อย ๆ คัน ปลาขายดิบขายดี บางทีก็แลกกัน เราได้ข้าว เขาได้ปลาบรรทุกเกวียนกลับกันไป คนละ 2 กระบุง 3 กระบุง ทำปลาร้ากันไปเลยก็มี ตอนเป็นสาวรุ่น ๆ ฉันก็ย่างปลา มีผักกาดต้ม มีกล้วยน้ำว้าก็เอาไปแลกข้าวกัน” (สัมภาษณ์จำรูญ สุคเขต : 21 พฤศจิกายน 2545)

ส่วนหนึ่งของข้าวที่แลกมาชาวแพจะเก็บไว้บริโภคเอง อีกส่วนจำเป็นต้องนำมาแลกเปลี่ยนกับการผลิตที่สำคัญ คือเกลือ กับพ่อค้าชาวจีนที่ “บ้านท่า” การแลกเปลี่ยนกับพ่อค้าชาวจีนของชาวแพจะใช้เงินตราเป็นสื่อกลาง คือ “แลกมาขายไป” ทำให้ชาวแพกับชาวจีนมีความสัมพันธ์กันในฐานะพ่อค้าคนกลาง

ในขณะนั้นกลุ่มพ่อค้าชาวจีนที่ขึ้นล่องขายสินค้าในแม่น้ำสะแกกรัง ได้เข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับระบบการผลิตของชาวแพพอสมควร ทั้งในฐานะพ่อค้าคนกลาง และถ้าแก่ โดยพ่อค้าชาวจีนจะสร้างยุ้งฉางสำหรับเก็บข้าวเปลือกไว้ริมฝั่งแม่น้ำ มีท่าข้าวสำหรับขนข้าวขึ้นลงเมื่อถึงหน้าแล้ง (กุมภาพันธ์-เมษายน : ผู้วิจัย) ชาวนาจาก “บ้านดอน” จะบรรทุกข้าวใส่เกวียนมาขายที่หนองซี้ควาย (สวน 200 ปี ในปัจจุบัน : ผู้วิจัย) พ่อค้าชาวจีนจะมาตีราคาและตวงข้าวขึ้นเก็บในยุ้งฉาง เมื่อชาวบ้านดอนขายข้าวหมดจะพากันมาพักค้างแรมที่ศาลาติเกวียนบ้านสะแกกรัง(อยู่ข้างวัดธรรมโศภิตในปัจจุบัน : ผู้วิจัย) และจะซื้อสินค้าจากบ้านท่า รวมทั้งซื้อปลาจากชาวแพบรรทุกเกวียนกลับไป ส่วนข้าวเปลือกที่เก็บไว้ในยุ้งฉางเมื่อถึงหน้าน้ำพ่อค้าชาวจีนจะบรรทุกล่องเรือส่งไปขายยังกรุงเทพฯ และจากนั้นก็บรรทุกเกลือ และสิ่งของจำเป็นกลับขึ้นมาขายชาวบ้านท่าและบ้านดอน หมุนเวียนกันไปในรอบปี

ส่วนหนึ่งของผู้ชายชาวแพจะรับจ้างพ่อค้าชาวจีนบรรทุกข้าวขึ้นเรือโยง และเป็นลูกจ้างติดไปกับเรือครวละหลาย ๆ วัน “สมัยนั้นได้วันละ 15 บาท” (สัมภาษณ์ด้วย สุราฤทธิ์ : 8 พฤศจิกายน 2545) บางคนก็รับจ้างผูกจมูกซุง ทำเป็นแพล่องไปตามแม่น้ำส่งไปยังโรงเลื่อยที่กรุงเทพฯ เอก จันทรพุ่ม ผู้อาวุโสชาวแพเล่าถึงชีวิตการเป็นลูกจ้างผูกแพซุงว่า

“ถ้าแกมีท่าไม้ซุงอยู่ที่หนองละมุด พอน้ำขึ้นก็ใช้ซ้างชักลากซุงลงน้ำ คนแพที่รับจ้างผูกจมูกซุงต้องค้ำน้ำแก่ง ว่ายน้ำแก่ง ไปกับแพครั้งหนึ่งก็ประมาณ 15 วัน ล่องไปถึงบางนาโรงเลื่อยอยู่ที่นั่น” (สัมภาษณ์เอก จันทรพุ่ม : 25 เมษายน 2545)

กล่าวโดยสรุปวิถีชีวิตชาวแพในอดีตส่วนใหญ่จะผูกพันอยู่กับการหาอยู่หากินกับน้ำ เพื่อนำมาแลกเปลี่ยนสิ่งที่ตนเองขาดแคลน และจำเป็นในการดำรงชีวิตมากกว่าจะเป็นไปเพื่อการค้าและแสวงหาความร่ำรวยเหมือนพ่อค้าชาวจีน

ชาวแพในสมัยนั้นจึงสามารถพึ่งตัวเองได้สูงมีระบบการผลิตที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับทรัพยากรธรรมชาติ พืชพันธุ์ธัญญาหารและปลาในลำน้ำที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์ และมีที่ดินริมตลิ่งที่สามารถใช้เพาะปลูกพืชผักเล็ก ๆ น้อย ๆ ได้ยามน้ำลด รวมทั้งมีระบบการค้าขายแลกเปลี่ยนที่เป็นไปเพื่อพอประทังชีพมากกว่าเพื่อสะสมความร่ำรวย ประกอบกับจำนวนคนในสมัยนั้นที่ยังมีไม่มาก จึงทำให้สามารถใช้ชีวิตได้อย่างสุขสบาย ถึงแม้ว่าในฤดูแล้ง น้ำในแม่น้ำจะแห้งก็ตามที่ชาวแพก็ยังสามารถปรับตัวให้อยู่รอดได้ภายใต้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัด

สำหรับการจับปลาในสมัยนั้น ชาวแพจะใช้แรงงานภายในครอบครัวเป็นหลัก แรงงานในครอบครัวเป็นกำลังสำคัญในการผลิต ครอบครัวเป็นหน่วยของการผลิตผู้ชายทำหน้าที่หาปลา ในขณะที่ผู้หญิงจะเป็นผู้จัดการผลผลิต ทั้งการบริโภคภายในครัวเรือน และการแปรรูปเป็น ปลาร้า ปลาเค็ม ปลาหย่าง หรือน้ำปลา เพื่อนำไปแลกเปลี่ยนการผลิตอื่น ๆ ที่ตนเองขาดแคลน และจำเป็นในการดำรงชีวิต เครื่องมือที่ใช้ในการจับปลาก็เป็นเครื่องมือที่ทำขึ้นเอง เป็นลักษณะของเครื่องมือประมงพื้นบ้านอย่างง่าย ๆ เช่น อวน แห สวิง กะบัง ไซ ลอบ และ เรือ ในระยะนั้นชาวแพจะใช้เรือพายสำหรับหาปลา ส่วนเรือกระแซงก็จะมีเป็นบางครอบครัวเท่านั้นที่ใช้พายทวนน้ำขึ้นไปแลกข้าวเวลาน้ำขึ้น

ช่วงเวลาดังกล่าวปลาในแม่น้ำมีความอุดมสมบูรณ์สูง การหาปลาโดยใช้เครื่องมือพื้นบ้านจึงทำได้ง่าย ไม่ต้องออกไปหาปลาไกล มีเรือและเครื่องมือจับปลาง่าย ๆ ก็สามารถทำมาหากินเลี้ยงชีพได้ไม่ลำบาก

นอกจากระบบการผลิตในครัวเรือนแล้ว ในช่วงเวลานี้พบว่าชาวแพมีการทำประมงในลักษณะของการเอาแรงกันในหมู่เครือญาติ และเพื่อนบ้านใกล้ชิดด้วย ซึ่งมีลักษณะเป็นระบบการผลิตที่ต้องใช้แรงงานหลายคนช่วยกันจึงจะสามารถทำได้ ได้แก่ การตีอวน การวางอวนของ หรือ กะบังของ ซึ่งจะมีการแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกัน โดยมีการลงแรง และลงทุนที่เป็นปัจจัยการผลิตร่วมกัน ได้แก่ เฝือก(ไม้ไผ่เหล่านี้นั้น) ถักให้ติดกันเป็นผืนด้วยเชือกไนล่อน ใช้กันน้ำ ตักปลา : ผู้วิจัย) ลอบ อวน เมื่อได้ปลามา ก็จะแบ่งปันกันไปตามจำนวนหุ้นและข้อตกลงที่มีร่วมกันแต่แรก

“สมัยนั้นมีคลองขอยลงแม่น้ำเยอะ คนแพเข้าหุ้นกัน ทำกะบังของ หุ้นเฝือก กับลอบกัน 3 หุ้น ๆ ละ 10 ลูก ข้างในตัวกะบังตกลงกันให้วางลอบอยู่ในน้ำ 15 ลูก วาง 2 ข้าง ๆ ละ 5 ลูก และขายน้ำอีก 5 ลูก ข้างนอกเฝือกให้วางลอบห่างออกไปเกิน 3 วา แล้วแต่กำลังใครจะวางเท่าไรก็ได้เวลามาภู่ก็นัดกันมา” (สัมภาษณ์บุญโรจน์ จันทร์วัด : 24 พฤศจิกายน 2545)

นอกจากระบบการผลิตของชาวแพที่มีลักษณะของการแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกันแล้ว การเอามือเอาแรงทั้งในระบบเครือญาติและเพื่อนบ้านในหมู่ชาวแพถือเป็นเรื่องปกติในช่วงเวลานั้น ส่วนใหญ่จะเป็นไปเพื่อการสร้างและซ่อมแซมเรือนแพ เนื่องจากสภาพของเรือนแพที่ต้องคอยดูแลซ่อมแซมตลอดทั้งปี การเอาแรงกันตั้งแต่การช่วยสร้างแพใหม่ในยามที่มีคนออกเรือน การช่วยตัดไม้ไผ่เพื่อใช้ทำลูกบวบซ่อมแซมแพที่ชำรุด การช่วยลอบแพเข้าออกขายน้ำขึ้นน้ำลง หรือช่วยถ่อแพ ล่องแพในยามที่ต้องโยกย้ายที่อยู่ใหม่ เป็นสิ่งที่ชาวแพให้คุณค่าและให้ความสำคัญที่จะต้องทำหน้าที่ให้การช่วยเหลือกันภายในชุมชน

การสร้างเรือนแพในระยะนี้ ไม้ที่ใช้ทำเรือนแพหาได้ง่าย เพราะมีท่าซุง และมีการค้าซุงขึ้นล่องในแม่น้ำ ประกอบกับมีป่ายาง ป่าไผ่สีสุกที่ใช้ทำลูกบวบขึ้นอยู่ริมฝั่งน้ำหนาแน่นในสมัยนั้นถือว่าเป็นของไม่มีราคา ขอกันได้หรือซื้อขายกันในราคาที่ไม่แพง ชาวแพจึงมีต้นทุนในการสร้างและดูแลรักษาเรือนแพน้อยไม่ส่งผลกระทบต่อดำรงชีวิตด้านอื่น ๆ

โครงสร้างระบบการผลิตและการใช้ทรัพยากรของชาวแพในระยะนี้ จึงเป็นไปเพื่ออยู่เพื่อกิน ยังชีพแต่พอเพียง ปรับปรนชีวิตให้มีระบบการผลิตที่หลากหลายให้เหมาะสมตามสภาพธรรมชาติในแต่ละฤดูกาล บนฐานทรัพยากรที่เอื้อประโยชน์ให้ชีวิตอยู่รอดได้ ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถพึ่งตนเองได้ในทุก ๆ ด้านโดยเฉพาะการขาดปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือข้าว และเกลือ แต่ชาวแพก็ยังไม่เพลี่ยงพล้ำในระบบตลาด ยังมีความสามารถในการผลิตสิ่งที่ใช้ต่อรองกับชุมชนอื่นให้มีความทัดเทียมกัน ถึงแม้ว่าชาวจีนจะเข้ามามีบทบาทในระบบตลาดแล้วก็ตาม แต่ชาวแพก็เรียนรู้

ที่จะใช้ระบบตลาดบนฐานของวัฒนธรรมชุมชนเป็นตลาดของน้ำใจที่มีลักษณะของการแบ่งปันและพึ่งพากันสูง

2.1.1.2 ระบบคุณค่า ความเชื่อ

ระบบคุณค่า

ชาวแพในระยะเวลานี้ให้ความสำคัญกับการเข้าวัดทำบุญ เมื่อถึงวันพระจะหยุดหาปลาและไม่ฆ่าสัตว์ โดยเฉพาะช่วงงานบุญจะถือเป็นหน้าเป็นตาที่จะต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในงานประเพณีของทางวัด ในระยะนั้นชาวแพจะให้ความสำคัญกับการเสียสละแรงกายในการช่วยงานบุญ ซึ่งแสดงออกในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ผู้หญิงจะช่วยงานครัวและงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ส่วนผู้ชายจะช่วยงานที่ต้องใช้กำลังแรงกาย เช่น งานก่อสร้างซ่อมแซมวัด เป็นต้น พระมหานรินทร์กล่าวถึงชาวแพในอดีตว่า

“งานก่อสร้างกุฏิ ศาลา หรือถนนของวัด ก็ได้แรงจากชาวบ้านช่วย ๆ กัน สมัยก่อนจะให้ความสำคัญมาก เค้าระฆังบอกบุญไปก็แห่มาช่วยกันทำทั้งพระ เณร ชาวบ้านมาลงแรงกัน มีข้าวหม้อแกงหม้อก็ยกเอามา คนมีสตางค์ให้เป็นเงินก็มี แต่สมัยก่อนชาวบ้านเขาจะมาลงแรงช่วยกันมากกว่าได้บุญมากกว่า” (สัมภาษณ์พระมหานรินทร์ : 5 พฤศจิกายน 2545)

ถึงแม้ว่าผู้คนในชุมชนจะมีความแตกต่างกันทางฐานะ แต่การที่มีจิตใจยึดมั่นในพุทธศาสนาพร้อมกันจึงทำให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข ในขณะที่คนมีฐานะดี หรือคหบดีก็จะมีค่านิยมในการบริจาคทรัพย์เพื่อการทำนุบำรุงศาสนา เช่น การสร้างวัด สร้างโบสถ์ และถาวรวัตถุต่าง ๆ โดยเฉพาะพ่อค้าชาวจีนที่มีฐานะดีนิยมทำนุบำรุงวัด และสร้างวัด และนับถือพระสงฆ์ ซึ่งเป็นค่านิยมตามอย่างข้าราชการและเจ้านายในสมัยนั้น ดังนั้นชาวแพจึงให้การยกย่องและนับหน้าถือตากับคนที่ยึดมั่นในศีลธรรม กล่าวคือจะให้คุณค่าของคนที่เป็นคนดี และการทำความดี

ระบบคุณค่าของชาวแพยังสะท้อนออกมาในรูปของการยึดมั่นในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สูง ส่วนหนึ่งมีที่มาจากวิถีชีวิตที่ต้องติดต่อกับชายกับคนอื่น และส่วนหนึ่งจากความจำเป็นที่ต้องแลกเปลี่ยนผลิตที่ตนเองผลิตไม่ได้กับชุมชนอื่น ๆ ทำให้ต้องอาศัยความไว้เนื้อเชื่อใจเป็นทุน ซึ่งพ่อค้าชาวจีนกล่าวถึงการค้าในระยะนั้นว่า

“แค่ตกลงกันว่า ข้าวหน้า(ช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน : ผู้วิจัย)จะมาจ่ายก็เชื่อได้แล้ว ไม่ต้องใช้อะไรค้ำประกัน” หรือ “เวลาตีราคาข้าวกันแล้วถ้ายกขึ้นเกวียนเทียมควายแล้วถ้าล้อยังไม่หมุนคนขายสามารถต่อรองราคาได้ใหม่กับพ่อค้าคนอื่น แต่ถ้าล้อหมุนเมื่อไรถือว่าตกลงกันแล้ว ไม่มีสิทธิ์ไปขายใครอีก (สัมภาษณ์วีโรจน์ ชลาภิรมย์ : 5 พฤษภาคม 2545)

ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของดินในน้ำ ชาวแพจึงประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก ทำให้วิถีชีวิตเกือบทั้งหมดผูกพันอยู่กับแม่น้ำ ที่มีปรากฏการณ์น้ำขึ้นน้ำลงน้ำตดตามธรรมชาติ ประสบการณ์ในการอยู่ตามครรลองของธรรมชาติ การมีปัจจัยการผลิตที่จำกัด ทำให้บางครั้งต้องหยิบยืมจากเพื่อนบ้าน หรือจากภายนอกชุมชน เช่น การยืมข้าวกันกินหรือยืมเกลือ ในยามขาดแคลน ชุมชนจึงให้คุณค่ากับการรู้คุณและตอบแทนคุณต่อผู้มีพระคุณ และยึดถือคุณธรรมเป็นหลักผสานกับการเป็นชาวพุทธที่มีความเชื่อในเรื่องบาปบุญ และกฎแห่งกรรม จึงมีมโนทัศน์ในการอยู่ร่วมกับคนอื่น ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ อย่างรู้คุณ และเคารพ เป็นระบบคิดที่มีลักษณะเป็นองค์รวม ความสัมพันธ์เหล่านี้ปรากฏในรูปประเพณี และพิธีกรรมที่ชุมชนร่วมกันปฏิบัติ เพื่อเป็นการตอบแทน และแสดงความเคารพนับถือ เช่น สงกรานต์ ลอยกระทง ประเพณีเกี่ยวกับการแต่งงาน การบวชนาค เป็นต้น

ตัวอย่างประเพณีที่ชาวแพให้ความสำคัญ ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ขนทรายเข้าวัด และงานประเพณีแข่งเรือ

ประเพณีสงกรานต์

ในช่วงสงกรานต์น้ำจะแห้งขุดคลองสามารถเดินข้ามน้ำไปมาหาสู่กันได้ วัดโบสถ์จะจัดงานสงกรานต์ ซึ่งจะสนุกสนานหรือมีผู้คนมาร่วมงานมากน้อยก็ขึ้นอยู่กับความศรัทธาที่มีต่อเจ้าอาวาสในสมัยนั้น คือ หลวงพ่อปอก ที่เป็นที่เคารพของชาวแพจึงสามารถดึงให้ผู้คนเข้ามาด้วยกันได้

ในวันรับตรุษ เริ่มตั้งแต่วันแรม 15 ค่ำเดือน 4 ถือเป็นวันสิ้นปีจะมีการทำบุญตักบาตรและการละเล่นต่าง ๆ วันแรม 15 ค่ำเป็นวันตรุษ ขึ้น 15 ค่ำเดือน 5 เป็นวันสง เวลาเช้าจะจัดอาหารไปถวายพระ ส่วนใหญ่ได้แก่ ขนมจิ้นน้ำพริกน้ำยาเป็นของคาว และข้าวเหนียวแดง กาละแม เป็นของหวาน มีการทำบุญบั้งสุกถูกระดุกให้กับบรรพบุรุษที่ล่วงลับ ในเวลาตอนกลางวันจะไปเยี่ยมเยียนญาติผู้ใหญ่ตามบ้าน ตกเย็นที่ลานวัดจะมีการละเล่นสนุก เช่น รำวง มอญซ่อนผ้า เป็นต้น

ส่วนในวันสงกรานต์จะมีการทำบุญเหมือนวันตรุษ มีการสงน้ำพระ รดน้ำขอพรผู้ใหญ่ เล่นสาดน้ำ ปล่อยนกลปล่อยปลา ก่อพระเจดีย์ทราย และมีแห่ธงวันสงกรานต์ไปตามหมู่บ้านเพื่อขอบริจาคปัจจัยและเงินทำบุญเข้าวัด

ก่อนจะถึงวันสงกรานต์ของวัดโบสถ์กรรมการวัดจะจ้างเรือกระแซงไปบรรทุกทรายที่บ้านจักษาจนเต็มลำเรือ เมื่อเรือมาถึงท่าหน้าวัด พระจะเลาะระฆังเพื่อเป็นสัญญาณ ชาวแพจะพากันถือพานมาช่วยกันตักทรายส่งต่อ ๆ กันไปกองบนลานวัด ในวันสงกรานต์หลังจากทำบุญในตอนเช้า และสงน้ำพระแล้ว ตอนกลางคืนจะพากันมาก่อพระเจดีย์ทราย และดูการละเล่นต่าง ๆ นางลักษณ์ นาคสวัสดิ์ เล่าถึงประเพณีขนทรายเข้าวัดในอดีตว่า

“กรรมการวัดจะลากงูเรือกระแซงไปตักทรายที่วัดจักษา และมาจอดที่ท่าหน้าวัดโบสถ์ พระจะมาตีระฆังให้สัญญาณ เป็นอันรู้ว่าเรือมาถึงแล้ว คนแพ ทั้งเด็ก ทั้งผู้ใหญ่จะพากันถือกระเบื้องมาช่วยกันขนทรายเข้าวัด เต็มเรือกระแซง 2 ลำ ช่วยกันเดียวเดียวหมด” (สัมภาษณ์ นางลักษณ์ นาคสวัสดิ์ : 8 พฤศจิกายน 2545)

นอกจากนี้วัดพิชัยปุณารามที่ตั้งอยู่คนละฝั่งน้ำกับวัดโบสถ์ก็มีการก่อพระเจดีย์ทรายเช่นกัน แต่จะมีการละเล่นพื้นบ้าน รำวง ที่ขึ้นชื่อและแตกต่างจากวัดอื่น ๆ ก็คือ การเล่นทรงเจ้าเข้าผี เช่น ผีนางตั้ง นางกวัก เชิญแม่ศรี ลิงลม อีจู้ เป็นต้น

ส่วนการละเล่นสนุกในชุมชนนั้นบุญช่วยเล่าว่า “ช่วงสงกรานต์น้ำแห่งเดินไปถึงกันได้ ก่อนวันสงกรานต์แต่ละบ้านจะเตรียมทำอาหารไว้เลี้ยงแขกที่จะมาเที่ยวหา จะกินเท่าไรไม่ว่ากัน แต่ตกเย็นก็กลับไปบ้านตัวเอง พอวันรุ่งขึ้นก็จะเปลี่ยนไปเล่นอีกบ้าน เวียนกันไปเรื่อย ๆ จนถึงสงกรานต์ก็เข้าวัดไปทำบุญไปเล่นต่อที่วัด” (สัมภาษณ์บุญช่วย สุราฤทธิ์ : 8 พฤศจิกายน 2545)

การแข่งขันเรือ

ในช่วงน้ำนองเต็มสองฝั่งลำน้ำก่อนเดือน 12 หรือช่วงเทศกาลทอดกฐินชาวแพกับชาวบกระจะชักชวนกันแข่งเรือ ซึ่งเรือที่ใช้แข่งก็เป็นเรือที่ใช้ในการทำมาหากิน โดยจะแบ่งเป็นบ้านเหนือ และบ้านใต้ การแข่งเรือมีจุดมุ่งหมายเพื่อความสามัคคีและความสนุกสนานมากกว่าจะเอาชนะกัน

“วัดพิชัยฯ จะมีแข่งเรือหน้าน้ำ ประมาณเดือน 11 เรือที่แข่งก็เป็นเรือของชาวบ้านที่ใช้ทำมาหากิน แข่งกันทั้งคนแพคนบก เป็นเพื่อนกันหมด ไม่ได้คิดเอาแพ้ชนะกัน แข่งสนุก ๆ มากกว่า บางทีก็แข่งกันระหว่างเรือบ้านเหนือกับเรือบ้านใต้ก็มี” (สัมภาษณ์นางลักขณ์ นาคสวัสดิ์ : 8 พฤศจิกายน 2545)

ลอยกระทง

งานลอยกระทงวัดโบสถ์ถือเป็นงานประจำปีของวัดที่ชาวแพจะพากันมาช่วยงานผู้ชายจะช่วยกันตกแต่งและซ่อมแซมแพวชน้ำ และช่วยสร้างแพในสมัยนั้นจะสร้างยาวทอดข้ามฝั่งแม่น้ำเพื่อให้คนเดินข้ามไปเที่ยวชมมหรสพที่ฝั่งวัดโบสถ์ในตอนกลางคืน นอกจากนี้ผู้ชายชาวแพจะถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องคอยดูแลให้คนมาเที่ยวงานเดินข้ามแม่น้ำอย่างปลอดภัย ส่วนผู้หญิงก็จะช่วยกันทำกระทงใบตองเพื่อนำออกขายหารายได้เข้าวัด งานลอยกระทงในช่วงเวลานี้สามารถรวมคนแพและคนตลาดให้มาเสียสละแรงกายด้วยกันโดยมีศรัทธาเป็นที่ตั้ง โดยเฉพาะชาวแพที่ได้อาศัยแม่น้ำหล่อเลี้ยงชีวิตมาตลอดปี การลอยกระทงเพื่อขอขมาแม่พระคงคาจึงเป็นสิ่งที่ชาวแพทุกคนให้คุณค่า ความสำคัญและสั่งสอนลูกหลานให้ถือเป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติทุกปี

ระบบความเชื่อ

ในช่วงเวลานี้ชุมชนมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการใช้ทรัพยากรทุกเรือนแพมีความจำเป็นที่ต้องพึ่งพาแหล่งน้ำเป็นทั้งที่ทำมาหากินและที่อยู่อาศัย ดังนั้นระบบความเชื่อและพิธีกรรมจึงเป็นกลไกสำคัญในการควบคุมชาวแพด้วยกัน ในระยะนี้ชาวแพมีความเชื่อหลายประการที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตร่วมกันบนฐานทรัพยากรเดียวกัน คือ แม่น้ำ ความเชื่อมีทั้งที่เป็นข้อห้ามและข้อปฏิบัติ ถือเป็นเสมือนศีลธรรมที่คอยกำกับการประพฤติปฏิบัติของคนในชุมชนให้อยู่ร่วมกันได้

ความเชื่อของชาวแพมีความเกี่ยวเนื่องมาจากความเป็นพุทธศาสนิกชนที่เชื่อในเรื่องบาปบุญแล้ว ยังมีความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติโดยเฉพาะความเชื่อเรื่องผีนางไม้ การถือฤกษ์ยาม โชคลาง ซึ่งความเชื่อดังกล่าวจะมีความเชื่อมโยงกับการทำมาหากิน และดำรงอยู่ร่วมกันของชาวแพ ตัวอย่างเช่น ความเชื่อในการสร้างเรือ ถ้าใช้ไม้ตะเคียนจะต้องมีการเซ่นไหว้บอกกล่าวก่อนเพราะเชื่อว่ามีนางไม้สิงสถิตย์ เมื่อสร้างเรือเสร็จถ้าเป็นเรือขนาดใหญ่ก็ต้องบอกกล่าวแม่ย่านาง หรือ เซ่น บวงสรวงด้วยหมู ไก่ เหล้า และผ้าสามสีก่อนนำเรือลงน้ำ การนำเรือใหม่ลงน้ำจะต้องนำลงในตอนเช้า ถ้าเป็นเวลาอื่นอาจทำให้เรือแตกหรือรั่วได้ การไม่เหยียบหัวเรือเพราะถือว่ามีแม่ย่านางเรือสิงสถิตย์อยู่ การไม่ใส่รองเท้าขึ้นเรือและขึ้นแพ ก่อนออกเรือหา

ปลาจะบอกกล่าวแม่ย่านางขอให้มิโชค การไม่เหยียบหัวแพ (ลูกบวบ) เวลาขึ้นแพ การให้ความเคารพและไม่พูดจาลบหลู่คูหมื่นศาลเพียงตาที่ตั้งอยู่ตามคั้งน้ำ หรือการไม่จับปลาวันพระ และไม่จับปลาในเขตวัด เป็นต้น

ความเชื่อที่เกี่ยวกับโชคลางในการออกหาปลา ตัวอย่างเช่น ถ้ามีงูเหลือมว่ายน้ำคู่ไปกับเรือเวลาออกหาปลาถือว่าโชคไม่ดี หรือชาวแพจะไม่พูดเล่นพูดล้อกันเรื่องสัตว์ร้าย เช่น จระเข้ เป็นต้น

ในช่วงเวลานี้ นอกจากความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติแล้ว ชาวแพยังเชื่อในหลวงปู่ป๊อก (พระครูอุเทศธรรมวิชัย) เจ้าอาวาสวัดโบสถ์ ชาวแพให้ความเคารพศรัทธาและเชื่อว่าเป็นผู้มีวาจาศักดิ์สิทธิ์ และมีอิทธิปาฏิหาริย์ มีคาถาอาคม โดยเฉพาะการสักยันต์ลงอาคม ที่เชื่อว่าอยู่ยงคงกระพันและสามารถจัดปัดเป่าเภทภัยต่าง ๆ ได้ จากการวิเคราะห์ถึงความเชื่อของชาวแพพบว่าแม้ว่าหลวงปู่ป๊อกจะเป็นพระสงฆ์ แต่ชาวแพก็ให้เคารพในฐานะที่อยู่เหนือความเป็นคนธรรมดาสามัญ

ส่วนชาวจีนที่อาศัยเดินเรือค้าข้าว ก็มีความเชื่อในเจ้าพ่อกวนอู มีศาลเจ้าอยู่ที่ท่าแร่ เนื่องจากไค้่งน้ำที่มาจากแควตากแดด บ้านจักษาไหลมารวมกับน้ำจากคลองระเวง มีความรุนแรง ชาวจีนจึงตั้งศาลเจ้าพ่อกวนอูขึ้นเพื่อ บนบานขอความช่วยเหลือให้ปลอดภัยในการเดินเรือ

นอกจากนี้ความเชื่อในเรื่องโลกนี้โลกหน้ามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวแพ ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบของประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต เช่น การบวช ที่ผู้ชายชาวแพถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องบวชเรียนเป็นหน้าตาของครอบครัวดังนั้นงานบวชจึงถือเป็นงานใหญ่ที่แต่ละครอบครัวให้ความสำคัญเพราะความเชื่อที่ว่าบิดามารดาจะได้เกาะชายผ้าเหลืองลูกชายไปเกิดในชาติภพที่ดี ส่วนงานศพก็จะให้ความสำคัญด้วยการมีมหรสพ เช่น หุ่นกระบอก หรือโขนหน้าไฟ เป็นต้น

รูปแบบของความเชื่อของชาวแพแสดงให้เห็นว่า สภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับน้ำได้หล่อหลอมให้ชาวแพสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อยึดถือปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน และเป็นที่น่าสังเกตว่าความเชื่อส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติเป็นพื้นฐานโลกทัศน์เกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติทั้งผี และเทพยดาของชาวแพ ได้มีส่วนควบคุมและกำกับให้การใช้ทรัพยากรธรรมชาติไม่ได้มีคุณค่าเพียงเพื่อสนองตอบความต้องการในการบริโภคเท่านั้น แต่ยังเชื่อมโยงไปถึงคุณค่าทางจิตวิญญาณ ส่งผลให้ชุมชนในระยยะเวลานั้นใช้ทรัพยากรอย่างทะนุถนอม

2.1.1.3 ระบบความสัมพันธ์

ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและเครือญาติ

จากสายสัมพันธ์ของชาวแพที่ส่วนใหญ่เป็นคนในจังหวัดอุทัยธานี และมีสายตระกูลเชื่อมโยงเป็นเครือญาติตระกูลใหญ่ ได้แก่ ตระกูลสุราษฎร์ ทำให้ชาวแพในส่วนนี้มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นกว่าชาวแพอื่น ๆ

การที่ชาวแพส่วนใหญ่มีถิ่นฐานมาจากคนอุทัยธานีด้วยกัน มีเพียงส่วนน้อยที่เป็นคนต่างถิ่น แต่ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในช่วงเวลานั้น จึงทำให้ผู้คนมีจิตใจโอบอ้อมอารีกับคนต่างถิ่นและถือเสมือนเป็นคนแพด้วยกัน มีประวัติศาสตร์ของชีวิตร่วมกัน ดังนั้นนอกจากชาวแพจะให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ของญาติพี่น้องแล้ว ยังให้ความสำคัญฉันท์ญาติกับเพื่อนบ้านด้วย กล่าวคือ มีการนับญาติ ตามลำดับอาวุโส และให้ความเคารพในฐานะผู้อยู่มาก่อนจากระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงเป็นพื้นฐานทำให้ชาวแพมีการเกื้อกูลแบ่งปันกัน มีการพึ่งพาช่วยเหลือกันทั้งเรื่องการทำมาหากิน และกิจกรรมของชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย เช่น งานบวช แต่งงาน งานศพ เป็นต้น

สำหรับความสัมพันธ์ในครอบครัวนั้น จากการดำรงชีวิตที่อยู่ผูกพันกับน้ำ สมาชิกทุกคนภายในครอบครัวจะต้องช่วยกันทำมาหากินมีภาระหน้าที่รับผิดชอบ ผู้ชายจะเป็นหลักและเป็นกำลังสำคัญของครอบครัว ในขณะที่ผู้หญิงและเด็กจะคอยให้ความช่วยเหลือ ระบบความสัมพันธ์ภายในครอบครัวชาวแพ จึงผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้น และมีลักษณะของครอบครัวเป็นครอบครัวขยาย ที่เมื่อลูกออกเรือนไปก็จะสร้างเรือนแพต่อจากพ่อแม่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน และให้ความช่วยเหลือกัน เป็นกำลังแรงงานในระบบการผลิตร่วมกันของครอบครัวใหญ่

ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและเครือญาตินั้น ยังแสดงออกมาในรูปของพิธีกรรมประจำบ้าน เช่น งานบวชงานศพ งานแต่งงาน หรืองานศพ ที่เปรียบได้กับเป็นการรวมญาติ ที่จะมาช่วยงานกัน เอาแรงกัน งานพิธีที่เกี่ยวกับกิจกรรมของชีวิตจึงเป็นเครื่องมือที่ทำให้เครือญาติได้มาผูกพันกันอย่างแน่นแฟ้นในคนหลายวัย ทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ และผู้อาวุโสให้รู้จัก และเคารพกันในสายตระกูล

ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน

จากเทคโนโลยีการผลิตของชาวแพยังเป็นรูปแบบประมงพื้นบ้าน การผลิตจึงต้องอาศัยแรงงานเป็นสำคัญ การที่จะผลิตให้ได้มากและเพียงพอจึงเกิดระบบการผลิตแบบหุ้นส่วนขึ้นในช่วงเวลานี้มีการตีอวน การวางอวนชอง ซึ่งเป็นการทำประมงที่ต้องพึ่งพาแรงงาน ดังนั้น

ความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านของชาวแพ จึงเป็นไปในรูปของการพึ่งพาอาศัยกัน และแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกัน แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็อยู่บนพื้นฐานของการอยู่รอดร่วมกันเป็นบรรทัดฐานไม่ได้หวังผลกำไรหรือผลประโยชน์อื่นตอบแทน เป็นการพึ่งพากันอย่างมีศีลธรรมและมีคุณธรรม ในระยะเวลาที่ชุมชนจึงมีความเป็นเอกภาพสูง

ปรากฏการณ์ที่สะท้อนการแบ่งปันและเกื้อกูลกัน เช่น การแบ่งปันอาหารการกิน ในระหว่างบ้านใกล้เคียงถือเป็นเรื่องปกติที่ชาวแพจะแสดงน้ำใจต่อกัน

“บ้านใครแกงอะไรก็แบ่งกันกิน เอาด้วยแกงใส่กะละมังวงน้ำให้ลอยไปหน้าแพ เดี่ยวเขาก็เอาอย่างอื่นใส่คืนกลับมาแลกกันกิน” (สัมภาษณ์นางลักษณ์ นาคสวัสดิ์ : 7 พฤศจิกายน 2545) หรือ “กินหมาก อยู่ใกล้ตลาด บางทีไม่มีพริก คนอยู่ใกล้ตลาดรู้ ก็ซื้อไปฝากกัน” (สัมภาษณ์ บุญช่วย สุราฤทธิ์ : 8 พฤศจิกายน 2545)

การเอามือเอาแรงในหมู่ชาวแพถือเป็นกิจกรรมทางสังคมประเพณีที่ปรากฏชัดเจน ในรูปของการช่วยสร้างและซ่อมแซมเรือนแพของเพื่อนบ้าน เนื่องจากสภาพของเรือนแพที่ต้องดูแลรักษาตลอดเวลา ทำให้ชาวแพมีความจำเป็นในการพึ่งพาอาศัยแรงงานด้วยการเอามือเอาแรงกัน นอกจากนี้การ “ช่วยงาน” ในงานประเพณีของชุมชนหรืองานที่เกี่ยวข้องกับวัฏจักรชีวิตของเพื่อนบ้านยังเป็นสิ่งที่ชาวแพให้คุณค่าและช่วยสานความสัมพันธ์ในหมู่ชาวแพด้วยกันให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น การอยู่ร่วมกันของชาวแพในช่วงเวลานี้จึงเป็นลักษณะของการถ้อยทีถ้อยอาศัย และต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน ซึ่งสามารถเชื่อมโยงทั้งระบบเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อความอยู่รอดร่วมกันของคนในชุมชน

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับชาวบ้านในชุมชน

ผู้ที่มีบทบาทในการเป็นผู้นำชุมชนของชาวแพในช่วงเวลานี้ คือ ผู้นำทางศาสนา ได้แก่ เจ้าอาวาสวัดโบสถ์ หรือหลวงพ่อบ๊อค บทบาทสำคัญจะเกี่ยวข้องกับศาสนา ทั้งในด้านการอบรมสั่งสอนลูกหลานชาวแพที่มาบวชเรียน และทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา นอกจากวัดจะเป็นสถานศึกษา และเป็นที่พักทางด้านจิตใจของชาวแพแล้ว หลวงพ่อบ๊อคยังมีหน้าที่ในการแก้ไขข้อพิพาทต่าง ๆ ภายในชุมชน แต่เมื่อพิจารณาจากคำบอกเล่าของชาวแพจะพบว่า ชาวแพมีนัยของการให้ความเคารพหลวงพ่อบ๊อคในฐานะที่เหนือมนุษย์ ที่จะสามารถคลั่งคลั่งสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นไปตามความต้องการ และสามารถคุ้มครองให้แคล้วคลาดปลอดภัยจากภัยอันตรายต่าง ๆ ได้ ซึ่งเป็นปกติของชาวแพที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนชีวิตอยู่กับน้ำและความไม่แน่นอนของธรรมชาติ จึงต้อง

หาเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจตนเอง การให้ความเคารพนับถือหลวงพ่อบ๊องของชาวแพ จึงเป็นกลไกควบคุมทางสังคมที่อาศัยความศรัทธาในตัวผู้นำศาสนาเป็นสำคัญ

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับผู้นำศาสนานั้น ปรากฏชัดในรูปแบบของการร่วมงานประเพณีประจำปีของวัด ตัวอย่างเช่น วัดโบสถ์ในสมัยหลวงพ่อบ๊อง ชาวแพจะมีประเพณีขนทรายเข้าวัดในวันสงกรานต์ และประเพณีลอยกระทง ที่ผู้คนพากันมาร่วมงานเป็นจำนวนมาก

ความสัมพันธ์ในช่วงเวลานี้ ยังเป็นแสดงออกรูปของการให้ความร่วมมือช่วยเหลือกิจกรรมของทางวัด เช่น การซ่อมแซมโบสถ์ ศาลา ทำถนน ความร่วมมือจากชาวแพ ที่จะเป็นการลงแรงร่วมกัน และการบริจาคทรัพย์ตามกำลังศรัทธา

ความสัมพันธ์ภายนอกชุมชน

จากการที่ชุมชนชาวแพอยู่ภายใต้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ไม่มีที่ดินในการผลิต ทำให้มีความจำเป็นต้องนำสิ่งที่ตนเองผลิต ได้ไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอก ปลา คือ สิ่งที่ชาวแพนำไปใช้แลกเปลี่ยนกับเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นกับชุมชนภายนอก ความสัมพันธ์จึงเป็นไปเพื่อการแลกเปลี่ยน การนำปลาไปแลกข้าวกับคนบ้านดอน ได้สร้างสายสัมพันธ์ของชาวแพกับคนบ้านดอน ให้เป็นเสี้ยวเป็นเกล็ดกัน ที่มีได้หวังผลกำไรตอบแทนในรูปแบบตัวเงิน เพราะมีสัดส่วนของการแลกเปลี่ยนขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์และความพึงพอใจส่วนตัวเป็นสำคัญ

การอยู่ท่ามกลางชุมชนการค้าทำให้ชาวแพมีโอกาสพบกับผู้คนที่หลากหลาย แต่อย่างไรก็ตามในระบบตลาดชาวแพก็เรียนรู้ที่จะมีความสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชนในระดับที่แตกต่างกัน สำหรับชาวบ้านดอนที่บรรทุกข้าวใส่เกวียนมาบ้านท่า และชาวบ้านดอนที่พายเรือไปค้าขายด้วย ชาวแพยังคงมีความสัมพันธ์ในเชิงแลกเปลี่ยนบนพื้นฐานของความเอื้ออาทรกัน แต่สำหรับพ่อค้าชาวจีน ชาวแพเรียนรู้ที่จะปรับความสัมพันธ์ให้อยู่ในฐานะของผู้ซื้อกับผู้ขาย คือ จากการนำข้าวที่แลกได้มาขายเพื่อซื้อเกลือ หรือนำข้าวมาแลกเกลือ ความสัมพันธ์ของชาวแพกับพ่อค้าชาวจีนจึงอยู่ในฐานะผู้ซื้อกับผู้ขาย และแลกเปลี่ยนกันด้วยการตีราคา กล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนั้น เป็นอิทธิพลของระบบตลาดที่พ่อค้าชาวจีนเข้ามามีบทบาทในขณะนั้นนั่นเอง

ความสัมพันธ์ของชาวแพกับภายนอกชุมชนจึงมีความแตกต่างกัน ในขณะที่ระบบแลกเปลี่ยนของชาวแพกับคนบ้านดอน อยู่ภายใต้วิถีคิดเพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งปันกัน แต่การขายข้าวแลกเกลือกับพ่อค้าชาวจีนจะอยู่บนพื้นฐานของการต่อรองเอาผลประโยชน์ จากวิถีคิดที่ตรงข้ามกันทำให้ชาวแพตกอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบโดยไม่รู้ตัว และเริ่มเรียนรู้ที่จะต่อรองเพื่อผลประโยชน์ตามกลไกของระบบตลาดบ้าง

นอกจากนี้ความสัมพันธ์ของชาวแพบางส่วนกับพ่อค้าชาวจีนยังมีฐานะเป็นนายจ้างกับลูกจ้าง โดยจะรับจ้างเป็นจັบกังขนข้าวขึ้นยุ้งฉางและขนลงเรือ หรือไม่ก็เป็นลูกจ้างติดไปกับเรือบ้างก็รับจ้างผูกจุกชุงล่องไปตามลำน้ำ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในระบบ “เจ้าแก่”

อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ของชาวแพกับพ่อค้าชาวจีนที่มีท่าข้าว และโรงสีริมแม่น้ำในช่วงเวลานี้ก็ยังเป็นไปด้วยความเกื้อกูลกัน ชาวแพสามารถอาศัยทำน้ำที่ใดก็ได้ที่ทอดยาวตลอดทั้งลำน้ำขึ้นลง นอกจากนี้พ่อค้าชาวจีนยังได้อาศัยไหว้วานแรงงานจากชาวแพ ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นลักษณะของการอุปถัมภ์กัน ซึ่งชาวแพเองก็ให้ความนับถือและให้เกียรติด้วยการเรียก “เจ้าแก่” หรือ “นายห้าง”

2.1.2 ยุคประมงพาณิชย์ (พ.ศ. 2500-2535)

2.1.2.1 ระบบการผลิตและระบบการบริโภค และเทคโนโลยีการผลิต

ในช่วงเวลานี้ระบบนิเวศของลำน้ำมีความเปลี่ยนแปลงเนื่องจากการสร้างเขื่อนเจ้าพระยากักเก็บน้ำเพื่อการชลประทานที่จังหวัดชัยนาท (พ.ศ. 2500) ทำให้ปริมาณน้ำเพิ่มมากขึ้น พื้นที่ปลูกพืชริมตลิ่งหายไป คนแพมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของน้ำหลังจากมีเขื่อนว่า

“ตอนนี้ น้ำมีเจ้าของจะขึ้นจะลงไม่บอกให้รู้” “เมื่อก่อนลอยแพเข้าออกทำได้ตามน้ำ รู้ว่าเวลาขึ้นเวลาลงแน่นอน แต่เดี๋ยวนี้ น้ำขึ้นน้ำลงไม่บอก คิดว่าขึ้นกลับลง ลอยแพไม่ทันเสียหายก็มี” (สัมภาษณ์ณลอง สุดเขต และจำลอง จิตชอบคำ : 28 พฤศจิกายน 2545)

นอกจากชาวแพที่ได้รับผลกระทบจากปริมาณน้ำแล้ว หลังจากการสร้างเขื่อนพ่อค้าชาวจีนส่วนหนึ่งทยอยเลิกกิจการเดินเรือค้าข้าวด้วยเหตุผลที่ว่า

“ต้องรอเขื่อนเปิดปิดทางน้ำ และต้องตีตัวผ่านด่าน ล่าละ 5 บาท 10 บาท ที่สำคัญ คือต้องโยงเรือไปคราวละ 20 – 25 ลำถึงจะคุ้มกัน” (สัมภาษณ์ณลองสุดเขต : 28 พฤศจิกายน 2545)

ในช่วงเวลานี้มีการเปลี่ยนแปลงการเจริญเติบโตของเมืองจากเดิมยึดแม่น้ำเป็นหลักเปลี่ยนมาเป็นถนน และเปลี่ยนแปลงการเดินทางจากเรือมาเป็นรถยนต์ โดยมีจุดเริ่มต้นมาจากการเตรียมการสร้างถนนจากจังหวัดอุทัยธานีไปยังอำเภอโนนรมย์ จังหวัดชัยนาท เพื่อเชื่อมต่อกับท่าเทียบเรือขนานยนต์ (ไ้ปะ) ไปจังหวัดอื่น ๆ ผนวกกับการก่อสร้างทางหลวงหมายเลข 333 ใน

พ.ศ. 2515 เป็นทางหลวงสายหลักเชื่อมระหว่างตัวเมืองอุทัยธานีไปสู่ถนนสายเอเชีย หมายเลข 32 และภายในตัวจังหวัดอุทัยธานีเองก็มีการก่อสร้างถนนเชื่อมต่ออำเภอเมืองกับอำเภอต่าง ๆ จากถนนลูกรังเปลี่ยนเป็นถนนราดยาง ผู้คนจึงหันไปใช้ทางรถยนต์มากขึ้นเพราะสะดวกและรวดเร็วกว่าการเดินเรือค้าข้าว และกิจการเรือแม่ล้งจึงค่อย ๆ ปิดตัวลง แม่น้ำลคบบทบาทในการทำหน้าที่เป็นเส้นทางคมนาคมลงอย่างรวดเร็ว บางส่วนของชาวแพที่มีฐานะดีเริ่มขยับขยายไปสร้างบ้านเรือนบนบก อย่างไรก็ตามยังมีชาวแพส่วนหนึ่งที่ยังคงดำรงชีวิตผูกพันอยู่กับน้ำ

ในระยะเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงของชาวแพที่เห็นชัดเจนก็คือ ระบบการผลิตและการบริโภค ตลอดจนเทคโนโลยีการผลิต ทั้งระดับครัวเรือนและชุมชน โดยเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต จากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเชิงพาณิชย์ มีการพัฒนาเครื่องมือประมง ที่เปลี่ยนจากเรือพายเป็นเรือเครื่อง และเริ่มใช้อุปกรณ์จับสัตว์น้ำที่มีประสิทธิภาพสูงขึ้น ส่วนรูปแบบของการแลกเปลี่ยนก็เปลี่ยนไปเป็นการซื้อขายและใช้เงินตราเป็นสื่อกลาง

นอกจากนี้การคมนาคม และการติดต่อสื่อสารที่เจริญขึ้น ทำให้ชาวแพรับรู้ข้อมูลข่าวสารมากขึ้น การแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนอื่นลดความจำเป็นลง เพราะชุมชนอยู่ท่ามกลางความเจริญ และอยู่ใกล้ตลาดที่เป็นศูนย์กลางของการแลกเปลี่ยนอยู่แล้ว ดังนั้นปลาที่หาได้จึงสามารถนำมาเปลี่ยนเป็นเงินและใช้ซื้อสิ่งที่ต้องการในตลาดได้ทันที โครงสร้างระบบการผลิตแบบดั้งเดิมของชุมชนจึงเปลี่ยนแปลง ระบบการผลิตแบบใหม่ และเทคโนโลยีแบบใหม่เข้ามาแทนที่ การตีอวน การเลี้ยงปลากระชัง คือ ปรากฏการณ์ที่เป็นตัวแทนระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ ที่เข้ามาในชุมชนในช่วงระยะเวลานี้

อย่างไรก็ตามการเข้ามาจัดการทรัพยากรจากภาครัฐ ด้วยระเบียบ ข้อบังคับ และกฎหมาย เป็นส่วนหนึ่งที่ส่งผลให้ชุมชนมีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต จากประกาศของกระทรวงเกษตร เรื่อง กำหนดฤดูปลามีไข่และกำหนดชนิด ขนาด และใช้เครื่องมือทำการประมง ประกาศเมื่อวันที่ 17 เมษายน 2507 ทำให้ชาวแพไม่สามารถทำการประมงตั้งแต่วันที่ 16 พฤษภาคม ถึง วันที่ 15 กันยายน ของทุกปี จึงเป็นข้อจำกัดในการทำประมงและการดำรงชีวิตตามวิถีดั้งเดิมของชาวแพ ดังนั้นการเลี้ยงปลากระชัง และการตีอวน จึงเข้ามาเป็นตัวแทนของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ โดยเป็นการลงทุนที่คำนึงถึงผลตอบแทนเพื่อให้สามารถอยู่ได้ในระยะยาวท่ามกลางระบบตลาด

การประมงเชิงพาณิชย์

การตีอวน

รูปแบบของการประมงเชิงพาณิชย์ที่ชัดเจนที่สุดของชาวแพก็คือ การขอสัมปทานตีอวน ผูกหนอง ชาวแพเล่าถึงการตีอวนในช่วงเวลานี้ว่า

“ก่อน ปี พ.ศ. 2500 ตีอวนอยู่ก่อนแล้วแต่ไม่มากเหมือนกับช่วงนี้ ในแม่น้ำบ้านเรามีด้วยกัน 4 เจ้า ต่อจากแม่น้ำนี้ไปก็มีอีกหลายเจ้าตลอดคลองเป็นท่าอวน 10 กว่าท่า” (สัมภาษณ์ฉลอง สุดเขต : 8 พฤศจิกายน 2545)

การตีอวนในแม่น้ำสะแกกรังในช่วงเวลานี้แบ่งได้เป็น 2 ระบบ คือ ระบบเครือข่าย และระบบเดินแก่ สำหรับเครือข่ายนั้นจะลง “ทวน” คือ แรงงานอย่างน้อย 10 คนขึ้นไปใช้เรือเครื่อง และลงทุนเรืออวนร่วมกัน ส่วนการแบ่งปันผลประโยชน์จะเป็นตัวเงินที่ได้หลังจากขายปลาแล้ว แบ่งตามจำนวนหุ้นและทุนที่ลงร่วมกัน ส่วนระบบเดินแก่จะเป็นนายจ้างกับลูกจ้าง ซึ่งเดินแก่จะให้ค่าตอบแทนแก่ลูกจ้างเป็นค่าแรงรายวันเท่านั้น

นอกจากนี้การตีอวนของชาวแพก็มีพัฒนาการตามความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศในลำน้ำ มาเป็นระยะ ๆ ด้วย จากเดิมที่เคยใช้อวนเงิน (การวางอวนล้อมรอบตลิ่งแล้วลากขึ้นริมฝั่ง : ผู้วิจัย) และอวนล้อมกลับ (คล้ายกับอวนเงินแต่จะสะพุ่มไม้ไว้ริมตลิ่งล่อให้ปลาเข้ามาอาศัยประมาณ 1 เดือนก่อนจึงล้อมจับ : ผู้วิจัย) ต่อมาเปลี่ยนเป็นอวนลาก ที่เป็นการชักลากอวนขึ้นเรือแทนการชักลากขึ้นทำน้ำเพราะมีเรือที่มีเครื่องยนต์กำลังแรง และเริ่มหาทำขึ้นอวนยาก เนื่องจากปริมาณน้ำที่มากขึ้น ทำให้ตลิ่งสูงกว่าเดิม

การตีอวนของชาวแพจะเริ่มตั้งแต่เดือนธันวาคม ถึงเดือนเมษายน จะตีตลอดทั้งคืนจนถึงรุ่งเช้า ปลาที่ได้จากการชักลากอวน ถ้าเป็นปลาเนื้อดีจะขายสดที่ตลาดในรุ่งเช้าที่เหลือจะส่งโรงน้ำปลาที่ตั้งอยู่ในตัวอำเภอเมืองอุทัยธานี

“แต่ละคืนได้ปลามาก ปลาเนื้อดี ปลาแดง ปลาน้ำเงินบางที่ต้องตวงถังขายถูก ๆ ส่วนปลาสร้อย ปลาเกร็ดจะส่งโรงน้ำปลา” (สัมภาษณ์วาริธร กมขุนทด : 12 พฤศจิกายน 2545)

การตีอวนมาสิ้นสุดลงเมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2535 จากสาเหตุหลัก ๆ คือ การที่ต้องใช้แรงงานคนมากเป็นลูกจ้างกินอยู่ประจำ การลงทุนสูงเป็นค่าเรืออวน ค่าเรือชักลากที่ต้องใช้

น้ำมัน และเหตุผลสำคัญก็คือ จำนวนปลาที่ลดน้อยลงกว่าเดิม ทำให้ไม่คุ้มค่ากับการลงอวนในแต่ละครั้ง

การตีอวนที่เป็นระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ มีเทคโนโลยีการผลิตที่ต้องพึ่งพาจากภายนอก เช่น เรือเครื่อง และต้องมีปัจจัยการผลิตทั้งเงิน และแรงงานคน จึงได้นำไปสู่การผูกขาดทรัพยากรโดยชาวแพบางกลุ่มที่มีความสามารถพัฒนาตัวเองขึ้นมาเป็นนายทุนน้อยของชุมชน

การเลี้ยงปลากระชัง

จากบันทึกของสมโภช ส่องศรี เล่าถึงความเป็นมาของการเลี้ยงปลาในกระชังในแม่น้ำสะแกกรังไว้สรุปได้ดังนี้ “การเลี้ยงปลากระชังเริ่มมีมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2463 มีชาวประมงชื่อนายสุภาพ สิมินกุล ทำประมงด้วยวิธีการปิดกะบัง (เครื่องมือจับปลาที่ใช้เฟือกกั้นลำคลองทั้งสองฝั่ง โดยเว้นช่องว่างตรงกลางเพื่อวางอวนดักไว้ตรงร่องน้ำ : ผู้วิจัย) ที่ปากคลองยาง ตำบลท่าซุง เมื่อมีปลาสวย ปลาชะโด ปลารายลงกะบังมากในตอนกลางคืนจึงคิดหาทางจับปลาไว้ขายตอนรุ่งเช้า ดังนั้นจึงสร้างกระชังขึ้นมา ในระยะแรกใช้ไม้ไผ่เหลาเป็นซี่และดอกตะปูเป็นรูปกระชังสี่เหลี่ยม บ้างก็สานเป็นกระบุงขนาดใหญ่ แล้วใช้ไม้ไผ่ผูกติดข้าง ๆ ให้ลอยน้ำได้ เมื่อถึงฤดูเลี้ยงจึงจับปลาขายได้ราคาดีจึงเลี้ยงปลาในกระชังมาตลอด

ต่อมา ปี พ.ศ. 2475 นายหอม ดวงจันทร์ อยู่บ้านปากกะบาด ตำบลสะแกกรัง ได้ปิดกะบังคลองฝึเผาได้ปลามาก จึงใช้วิธีเดียวกันกับนายสุภาพ และขายปลาได้ราคาดีเช่นกัน ปี พ.ศ. 2485 นายอินทร์ อุดล ซึ่งเป็นลูกของนายสมโภช ส่องศรี เห็นวิธีการเลี้ยงปลาของนายหอม จึงสร้างกระชังไม้จริงขึ้นมาเลี้ยงบ้าง ต่อมานายดี แซ่ตั้ง เลี้ยงตามอย่างเป็นรายที่สอง ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาก็มีคนเลี้ยงกันมากขึ้นจนถึงปัจจุบัน” (สมโภช ส่องศรี, 2527)

นอกจากการเลี้ยงปลากระชังที่มีพัฒนาการมาจากการปิดกะบังแล้ว ปลากระชังยังมีพัฒนาการสืบเนื่องมาจากการลากอวน และการทำอวนชอง ที่ได้ปลาเป็นจำนวนมากในหน้าน้ำลด ทำให้ขายไม่ได้ราคา ชาวแพจึงคิดจะกักปลาไว้ขายในช่วงที่มีปลาน้อย จึงคิดว่าต้องทำกระชัง ในตอนแรกไม่แน่ใจว่าปลาที่เคยอยู่ในแม่น้ำจะเลี้ยงได้หรือไม่ แต่เมื่อให้อาหารปลาก็กิน และสามารถขังไว้ได้นานโดยไม่ตาย และโตไว ชาวแพจึงเริ่มสร้างกระชัง ระยะแรกสร้างกระชังจากไม้ไผ่เหลาเป็นซี่คล้ายเฟือก ต่อมาพัฒนาเป็นกระชังไม้กระดาน และกระชังเชือกอวนในที่สุด

ถึงแม้ว่าการเลี้ยงปลากระชังจะเริ่มมีมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2463 – 2485 แต่ก็มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องไป จำนวนคนเลี้ยงก็ยังไม่มาก จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2515 ประมงจังหวัดอุทัยธานี ได้เข้ามาสนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อเพาะเลี้ยงปลากระชังเป็นอาชีพ ขณะนั้นมีชาวแพประมาณ 65 ครัวเรือนเข้าร่วมกลุ่มกัน ใช้ชื่อว่ากลุ่มเกษตรกรเลี้ยงสัตว์น้ำตำบลอุทัยใหม่

มีสมโภช ส่องศรี เป็นประธาน และขอจดทะเบียนเป็นกลุ่มเกษตรกรเมื่อวันที่ 4 มิถุนายน 2517 ปัจจุบันมีสมาชิกจำนวน 160-170 ครัวเรือน (สัมภาษณ์จำลอง สุดเขต : 28 พฤศจิกายน 2545)

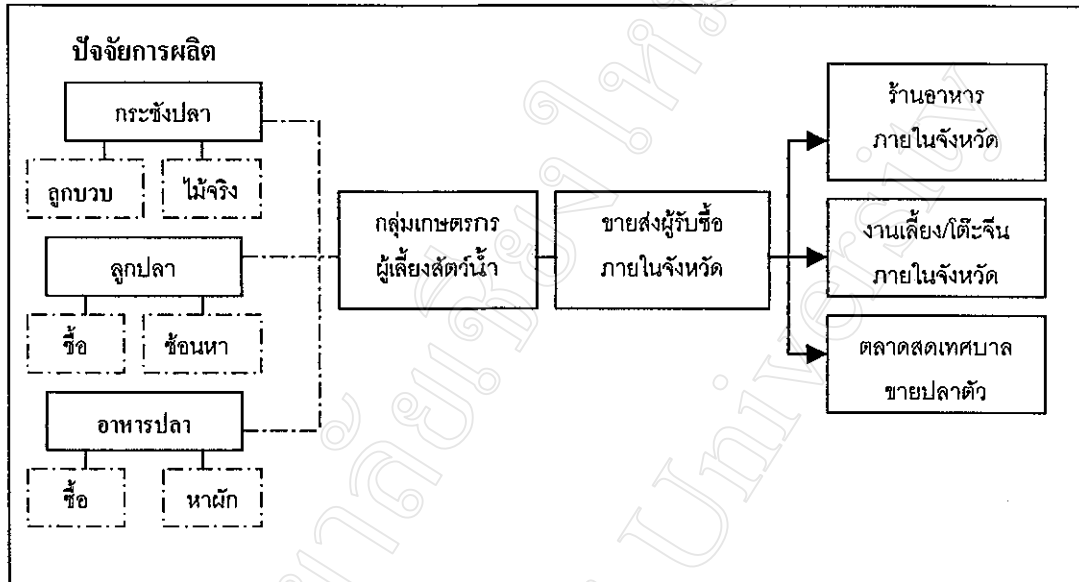
จากความสำเร็จของเพื่อนบ้าน ทำให้การเลี้ยงปลากระชังขยายจากครอบครัวหนึ่ง ไปสู่ครอบครัวหนึ่งอย่างรวดเร็ว ประกอบกับการเข้ามาส่งเสริมของประมงจังหวัด ที่เข้ามาแนะนำ และให้ความรู้ จึงเป็นตัวเร่งให้เกิดการเพาะเลี้ยงปลากระชังเชิงพาณิชย์ในแม่น้ำสะแกกรังตั้งแต่นั้น เป็นต้นมา

ในระยะแรก ชาวแพจะเลี้ยงปลาสวย และปลาเทโพ เพราะกินอาหารง่าย เลี้ยงง่าย ต่อมาราคาปลาถูกลง ชาวแพจึงคิดหาปลาเศรษฐกิจตัวใหม่มาทดแทน “ปลาแรด” จึงเป็นอีกตัวเลือกหนึ่งของชาวแพ สมโภช ผู้เพาะเลี้ยงปลาแรดได้เป็นคนแรก ได้เขียนบทความเรื่องปลาแรดเมืองอุทัยตอนหนึ่งว่า

“ปลาแรดเป็นปลาที่ชอบกินวัชพืชเป็นอาหาร จึงเป็นพันธุ์ปลาที่เลี้ยงง่ายมาก พืชที่ชอบกิน เช่น แหน สาหร่าย ผักบุ้ง จอก หญ้า ใข้ น้ำ ผักตบชวาต้นเล็ก และพืชชนิดอื่น ๆ เป็นต้น”

จากคุณสมบัติที่เพาะเลี้ยงง่าย และสามารถเลี้ยงได้ในสภาพน้ำนิ่ง ซึ่งตรงตามลักษณะทางกายภาพของน้ำในแม่น้ำสะแกกรังต้นตุนถูก และมีราคาดี ในระยะนั้นราคา กิโลกรัมละประมาณ 70 บาท จึงทำให้การเลี้ยงปลาแรดกลายเป็นช่องทางใหม่ในการประกอบอาชีพของชาวแพ และแพร่ขยายไปอย่างรวดเร็ว

จากคำบอกเล่าของชาวแพสามารถประมวลออกมาเป็นแผนภูมิระบบการเลี้ยงปลา
ในยุคประมงพาณิชย์ได้ดังนี้

แผนภูมิ 7 ระบบการเลี้ยงปลาแรดในยุคประมงพาณิชย์

ในส่วนของการขายและรายได้พบว่า การเลี้ยงปลาแรดในบ่อ จะสามารถเลี้ยงได้
คราวละ 1,000 ตัว แต่เมื่อจับขายจะมีราคาเท่ากับปลาแรดจำนวน 500 ตัวที่เลี้ยงในกระชัง ในขณะที่
วิธีการเลี้ยงทั้งสองประเภทมีต้นทุนเท่ากัน ทั้งนี้เป็นเพราะราคาปลาแรดในขนาดน้ำหนักที่เท่ากันที่
เลี้ยงในกระชังจะแพงกว่าการเพาะเลี้ยงในบ่อ (ตาราง 8 และแผนภูมิ 7)

ตาราง 8 ค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงปลาแรด

จำนวนปลา พื้นที่ที่ใช้เลี้ยง	อาหารที่ใช้เลี้ยง	ระยะ เวลา	จำนวน อาหาร (ถุง)	จำนวนเงิน	น้ำหนักตัว ปลา
1,000 ตัว (บ่อ)	อาหารปลาคุก	1 ปี	70	23,800 บาท	700 กรัม
1,000 ตัว (บ่อ)	อาหารปลากินพืช		90	18,900 บาท	
500 ตัว (กระชัง)	อาหารปลาคุก		70	23,800 บาท	
500 ตัว (กระชัง)	อาหารปลากินพืช		90	18,900 บาท	

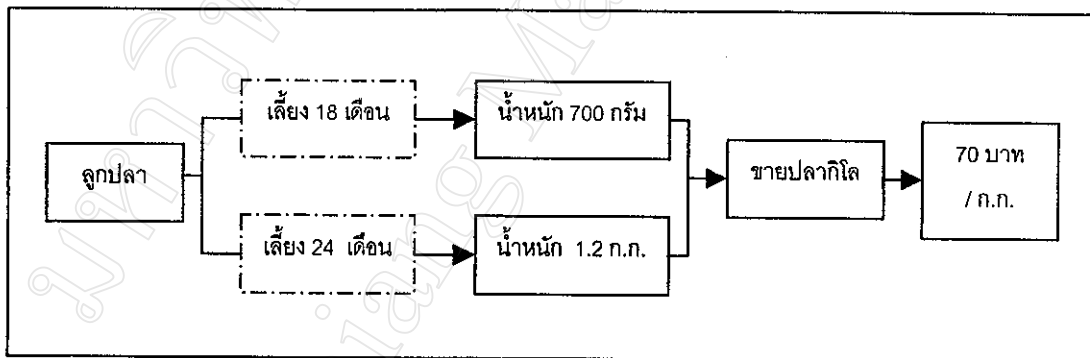
หมายเหตุ

ราคาอาหารปลาคุก ถุงละ 340 บาท

ราคาอาหารปลากินพืช ถุงละ 210 บาท

รายได้จากการขายปลาบ่อและปลากระชังเท่ากันเพราะปลาบ่อจะมีราคาสูงกว่า

ที่มา : ฉลอง สูดเขต ประธานกลุ่มผู้เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำตำบลอุทัยใหม่

แผนภูมิ 8 วงจรการผลิตปลาแรดในระยะแรก

การเลี้ยงปลาแรดของชาวแพในระยะเริ่มแรก มีที่มาจากกรณีที่สมโภช ส่องศรี ได้เพาะเลี้ยงอยู่ก่อนแล้ว และมีจำนวนไม่เพียงพอต่อความต้องการของตลาด ประมงจังหวัดจึงเข้าไปส่งเสริมให้ชาวแพเพาะเลี้ยงเป็นอาชีพหลัก และตั้งระบบการผลิตเข้าสู่กลไกของตลาด เพื่อสร้างรายได้ และสามารถผลิตปลาหมุนเวียนป้อนตลาดให้ทันตามความต้องการของตลาด ดังนั้นประมงจังหวัดจึงส่งเสริมให้เกิดการผลิตแบบรวมกลุ่มขึ้น โดยมีชื่อว่า “กลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์น้ำตำบลอุทัยใหม่”

ระบบการเลี้ยงแบบรวมกลุ่มในระยษนั้น มีปัจจัยการผลิตที่ต้องลงทุนในการเลี้ยงตั้งแต่พันธุ์ปลา ที่ได้มาจาก 2 แหล่ง ด้วยกัน คือ ซื้อลูกปลาจากการเพาะพันธุ์ของสมโภช ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มผู้มีทุนและเพาะเลี้ยงจำนวนมาก ส่วนชาวแพที่มีทุนน้อยและเพาะเลี้ยงจำนวนน้อยจะใช้วิธีการซ้ันหาลูกปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติหรือหาซื้อลูกปลาจากเพื่อนบ้านด้วยกัน ปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ได้แก่ การลงทุนทำกระชัง ที่ต้องซื้อไม้ไผ่ทำลูกบวบ ไม้กระดานทำกระชัง และลงทุนค่าหัวอาหารปลา

เมื่อปลาโตได้ขนาดที่จะจับขาย พ่อค้าคนกลางที่เป็นชาวแพด้วยกันจะมารับซื้อเกือบทั้งหมดของชาวแพจะขายปลาแบบเหมากระชังและตีราคาเป็นกิโลกรัม ขณะนั้นราคาประมาณกิโลกรัมละ 70 บาท เมื่อหักค่าลงทุนแล้วผู้เลี้ยงมีกำไรดี ส่วนตลาดของปลาแระจะอยู่ภายในจังหวัด คือ ตลาดสด (ขายปลาสดเป็นตัว) ร้านอาหาร และงานจัดเลี้ยงต่าง ๆ

ส่วนรูปแบบการรวมกลุ่มเกษตรกรผู้เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำของชาวแพ กิจกรรมหลักของกลุ่ม คือ การระดมหุ้นภายในกลุ่ม หุ้นละ 50 บาท โดยมีเป้าหมายเพื่อต้องการรวมตัวกันเป็นสหกรณ์ผู้เลี้ยงสัตว์น้ำ แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จเพราะคิดเงื่อนไขที่ว่าจะต้องมีจำนวนสมาชิกไม่น้อยกว่า 200 ครัวเรือนขึ้นไป ดังนั้นจึงรวมตัวกันได้เพียงในระดับของกลุ่มและจดทะเบียนเป็นนิติบุคคล ซึ่งก็ทำให้สมาชิกมีสิทธิ หมุนเวียนกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) เพื่อนำไปลงทุนเลี้ยงปลาของแต่ละครัวเรือน และเพื่อเพิ่มกำลังผลิตปลาแระหมุนเวียนให้ทันกับความต้องการของตลาด ในช่วงระยะเวลา 7-8 ปีแรกของการรวมกลุ่มสามารถดำเนินการไปได้ด้วยดี เพราะปลาแระมีราคาดี ทำให้กลุ่มมีเงินหมุนเวียนใช้หนี้ ธกส. และมีกำไรพอแบ่งปันให้กับสมาชิก

สำหรับการบริหารจัดการกลุ่มนั้น ดำเนินการในรูปของคณะกรรมการ ที่มาจากการเลือกตั้ง มีประธาน ซึ่งส่วนใหญ่ คือ สมโภช ส่องศรี และกรรมการเป็นชาวแพด้วยกัน ส่วนกิจกรรมที่กลุ่มดำเนินการในระยษนั้น ได้แก่ การระดมทุนด้วยระบบหุ้นภายในชุมชนและกู้ ธกส. การให้ความรู้กับสมาชิกเกี่ยวกับการเลี้ยงปลาแระ การประชุมสมาชิกเพื่อสั่งสันท์และแบ่งปันผลประโยชน์ เป็นต้น

นอกจากการรวมกลุ่มเพื่อหมุนเวียนกันกู้ยืมเงินของ ธกส. เพื่อนำมาเป็นทุนใช้เลี้ยงปลาแระของชาวแพแล้ว การขยายตัวของอำนาจรัฐ ในรูปแบบของการให้ความช่วยเหลือทางวิชาการ และข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ได้ส่งผ่านมาทางผู้นำกลุ่ม จึงเปรียบเสมือนตัวเร่งให้ชาวแพเชื่อมโยงระบบการผลิตของชุมชนกับกลไกของตลาดมากยิ่งขึ้น

ถึงแม้ว่าชาวแพจะมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีการรวมกลุ่มกันเพื่อพึ่งพิงกันทางด้านเงินทุนก็ตาม แต่ระบบการผลิตก็ยังคงมีลักษณะต่างคนต่างทำ จึงทำให้ไม่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งพิงกันมากนัก แต่ละครัวเรือนจึงยังมีอิสระในการตัดสินใจค่อนข้างสูง

การพัฒนากระบวนการผลิตจากการแลกเปลี่ยนมาเป็นระบบเงินตราระบบตลาดเข้ามาทำหน้าที่กำหนดเป้าหมายของการผลิต และเทคโนโลยีการผลิต เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค มโนทัศน์ของชาวแพในช่วงเวลานี้จึงเป็นไปเพื่อ “ประโยชน์สูงสุดประหยัดสุด” การผลิตอย่างเดียวกัน ทำให้สูญเสียความหลากหลายในการพึ่งตนเองต้องพึ่งพาจากภายนอกเพิ่มขึ้น ตั้งแต่ปัจจัยการผลิตในรูปของ พันธุ์ปลา อาหารปลา ยารักษาโรคปลา ตลอดจนการนำเข้าความรู้ และทุนจากภายนอกชุมชน ทำให้ชุมชนถูกผลักเข้าสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์อย่างรวดเร็ว ส่งผลให้ต้องมีการแข่งขันกันเอง อย่างไรก็ตามชาวแพส่วนใหญ่ก็ยังคงความสามารถในการเป็นทั้งผู้ผลิตและผู้แลกเปลี่ยนไปพร้อม ๆ กัน พร้อมกับคงความสามารถในการต่อรองกับชุมชนภายนอกเอาไว้ได้

จากทรัพยากรที่เคยมีไว้เพื่อความพออยู่พอกิน เพื่อความยั่งยืนของฐานชีวิต กลับนำมาใช้เป็นต้นทุนการผลิตราคาถูก ไม้ไผ่ถูกนำมาใช้ทำลูกบวบกระชังปลาเพิ่มขึ้น มีการเพิ่มพื้นที่การใช้ประโยชน์จากแม่น้ำขยายเป็นกระชังปลามากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามการเลี้ยงปลากระชังก็ได้เข้ามาช่วยเสริมวงจรชีวิตในรอบปีในส่วนของชาวแพขาดโอกาสในการหาปลาช่วงฤดูวางไข่ ทำให้ยังคงสามารถดำรงชีวิตอยู่กับน้ำได้ตลอดทั้งปี

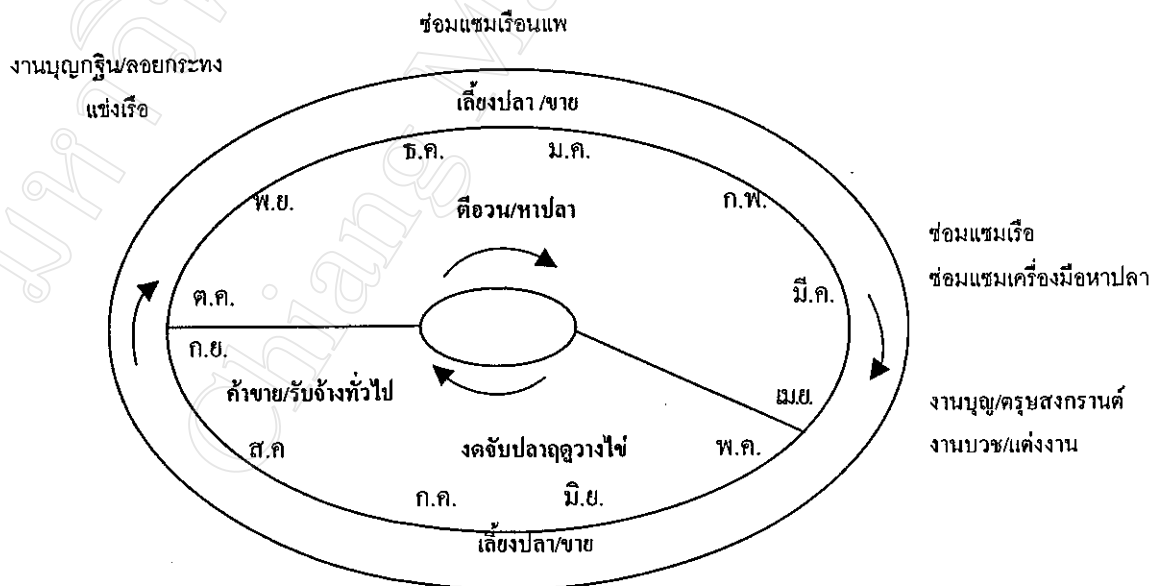
ทั้งนี้ชาวแพไม่ได้เลี้ยงปลาแค่เพียงอย่างเดียว การเลี้ยงปลาหลายชนิดทั้งปลากระแหแดง ปลาเทโพ ปลากด และปลาสวาย ก็เป็นการลดความเสี่ยงในระบบตลาดและอยู่บนฐานของการคิดถึง “มูลค่า” ก่อน “คุณค่า” ที่สามารถหมุนเวียนจับขายได้ในรอบปี ในช่วงเวลานี้สำนักเรื่องกำไรขาดทุน ได้เข้ามามีอิทธิพลและเป็นตัวกำหนดเป้าหมายการผลิตของชุมชน ส่วนการหาปลาในลำน้ำด้วยเครื่องมือประมงพื้นบ้านก็ยังคงมีในกลุ่มชาวแพที่มีฐานะยากจน และมีทุนน้อยไม่สามารถผลักดันตัวเองเข้าสู่การแข่งขันในระบบตลาดได้ จึงยังคงมีระบบการผลิตในระดับครัวเรือน ใช้แรงงานภายในครอบครัว แต่จะอาศัยเครื่องทุ่นแรงประเภทต่าง ๆ ที่มีประสิทธิภาพสูงในการจับปลาเข้าช่วย เช่น ข่ายในล่อน ที่มีขายสำเร็จรูปในท้องตลาด ทำให้สามารถหาปลาได้ตลอดเวลา มากขึ้นและไวขึ้น เพื่อทดแทนกับการขาดโอกาสในการแข่งขันกับกลุ่มนายทุน

ในช่วงเวลานี้การหาปลาด้วยการทำลายธรรมชาติ เช่น วางยาเบื่อ การระเบิดปลา เริ่มมีให้เห็นตามลำน้ำที่อยู่ไกลชุมชนออกไป แต่ก็ส่งผลกระทบต่อถึงกันตลอดทั้งลำน้ำ ทำให้ชาวแพรู้สึก “เหมือนถูกทุบหม้อข้าว”

จะเห็นได้ว่าระบบการผลิตในช่วงแรก ๆ จากปริมาณน้ำที่มากขึ้นจึงมีการตีวนด้วยความคิดและความเข้าใจว่ามีน้ำมากต้องมีปลาตามไปด้วย ทำให้ผู้ที่มี “ทุน” พร้อมสามารถตัดวงและแย่งชิงส่วนแบ่งจากทรัพยากรธรรมชาติไปเป็นของตนเองได้มากกว่าคนอื่น

กิจกรรมชีวิตในรอบปีของชาวแพที่เคยผูกพันและต้องรอคอยตามจังหวะการขึ้นลงของน้ำในอดีตได้ถูกแทนที่ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของน้ำที่มีหล่อเลี้ยงตลอดทั้งปี ทำให้ในช่วงเวลานี้วิถีชีวิตของชาวแพมุ่งไปสู่การทำมาค้าขายที่ได้จากการตัดวงต้นทุนทางธรรมชาติเป็นหลัก จากเดิมที่เมื่อเข้าสู่ฤดูร้อนน้ำเริ่มแห้งชาวแพจะหยุดพักผ่อนเพื่อซ่อมแซมเครื่องมือทำมาหากิน และซ่อมแซมเรือ หรือเข้าวัดทำบุญ และเล่นสนุก แต่ในยุคประมงพาณิชย์ถึงแม้ว่าธรรมชาติเข้าสู่ช่วงอืดคืดและขาดแคลนแต่ชาวแพก็ยังคงมีการตีวนอย่างต่อเนื่องจนถึงกำหนดห้ามจับปลา

อย่างไรก็ดีกิจกรรมชีวิตที่เกี่ยวข้องกับงานประเพณีของชาวแพก็ยังคงดำเนินไปตามที่เคยปฏิบัติกันมา ซึ่งพอจะประมวลเป็นแผนภูมิวิถีชีวิตชาวแพยุคประมงพาณิชย์ตามคำบอกเล่าของชาวแพได้ดังนี้

แผนภูมิ 9 วงจรวิถีชีวิตในรอบปีของชาวแพยุคประมงพาณิชย์

2.1.2.2 ระบบคุณค่า ความเชื่อ

ระบบคุณค่า

จากระบบการผลิตที่เดิมมุ่งการทำมาหากิน เปลี่ยนไปสู่การทำมาค้าขาย ทำให้ชาวแพต้องพึ่งพาปัจจัยจากภายนอก ระบบเงินตราเข้ามามีบทบาทสำคัญ เพื่อใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนส่งผลให้ระบบคุณค่าของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปหันมาให้ค่ากับคนมีเงิน หรือ เจ้าแก้ว ค่าของเงินเข้ามาเป็นตัวกำหนดคุณค่าของคน ที่จะทำให้ความนับถือพ่อค้า หรือคนมีฐานะ และข้าราชการรวมทั้งคนในชุมชนคนที่สามารถใกล้ชิดพ่อค้า และรู้จักข้าราชการจะได้รับการยอมรับ และนับหน้าถือตาจากคนในชุมชน

ที่เห็นได้ชัดเจนนก็คือการให้ความสำคัญกับเงิน โดยสะท้อนออกมาในรูปของการตอบแทนกันด้วยเงินแทนแรงงานที่เป็นกิจกรรมของชีวิตและงานประเพณี จากที่เคย “ช่วยงาน” จึงกลายเป็น “ช่วยเงิน” แทน

ถึงแม้ว่าในช่วงเวลานี้ชาวแพจะให้ความสำคัญกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจมากกว่าทางศาสนาก็ตาม แต่ชาวแพเก่าแก่อยังคงยึดมั่นในพุทธศาสนา วัดยังคงทำหน้าที่สำคัญทางศาสนา และทำหน้าที่ในการบูรณะการผู้คนในชุมชน แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับความเชื่อถือศรัทธาในตัวเจ้าอาวาสวัดเป็นสำคัญ ซึ่งในช่วงเวลานี้ได้ลดบทบาทลงมาเป็นคนธรรมดาสามัญ มีความใกล้ชิดกับคนในชุมชนมากขึ้น นอกจากมีหน้าที่เป็นผู้นำทางศาสนาแล้ว หน้าที่ในการใกล้เคียงข้อพิพาทต่าง ๆ ในชุมชนยังคงมีเช่นเคย โดยเฉพาะการจัดระเบียบเรือแพหน้าวัดที่มีเพิ่มขึ้นให้สามารถอยู่ร่วมกันได้

การยอมรับในตัวเจ้าอาวาสในระบายนอกจากจะขึ้นอยู่กับความสามารถในการทำนุบำรุงศาสนสถานแล้ว ยังขยายออกไปถึงความสามารถในการพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ภายในชุมชนด้วย ตัวอย่าง ในช่วงเวลานี้ได้แก่ การสร้างสะพานวัดโบสถ์ ซึ่งอาศัยบารมีส่วนตัวของเจ้าอาวาสวัดโบสถ์คือ พระครูหวล ที่ผู้คนทั้งภายในและภายนอกชุมชนต่างก็มีความศรัทธามาร่วมกันบริจาคทรัพย์ทำให้สามารถสร้างสะพานได้สำเร็จ

ระบบความเชื่อ

ถึงแม้ว่าชาวแพจะเปลี่ยนแปลงจากการหาปลาแบบดั้งเดิมมาเป็นการตีอวน แต่ก็ยังคงเคร่งครัดที่จะไม่ตีอวนในวันพระและตีอวนหน้าวัดเด็ดขาด อย่างไรก็ตามวิถีชีวิตที่มีเป้าหมายเพื่อความร่ำรวย ก็ได้สั่นคลอนความเชื่อดั้งเดิมที่เคยปฏิบัติกันมาหลายประการ ตัวอย่างเช่น การเลี้ยงปลาแรดที่ก่อนหน้านี้ปลาแรดจะสามารถพบเห็นได้ง่ายในแม่น้ำสะแกกรัง มีความเชื่อใกล้ชิด และคุ้นเคยกับชาวแพ

“เอามือคีบน้ำ เรียกก็มาหาแล้วเอาข้าวที่เหลือให้กินลอยหัวอยู่ในน้ำเห็นจนชิน คนแพเขาไม่กินกันหรอก” (สัมภาษณ์วิจัย ผู้มเงิน : 5 พฤศจิกายน 2545)

จากระบบการผลิตเชิงพาณิชย์จึงทำให้ปลาแรดกลายเป็นปลาเศรษฐกิจ ความเชื่อดังกล่าวยังคงหลงเหลือเฉพาะแต่คนเฒ่าคนแก่บางคนเท่านั้นที่ไม่กินปลาแรด นอกจากนี้การไม่กินปลาแรดนั้นเป็นความเชื่อของชาวแพที่เลี้ยงปลาแรดบางครอบครัว ที่จะไม่ฆ่าปลา และไม่กินปลาที่ตัวเองเลี้ยง ซึ่งความเชื่อบางอย่างมีลักษณะของความขัดแย้งในตัวเองเพราะความจำเป็นที่จะต้องคั้นร่นเพื่อความอร่อย

“ถ้าอยากกินก็ซื้อเขากินได้ ในตลาดตัวละครไม่ก็บาท เลี้ยงเขามากินไม่ลง ” (สัมภาษณ์บุญสม พูลสวัสดิ์ : 24 พฤศจิกายน 2545)

นอกจากนี้ความขัดแย้งในความเชื่อกับการกระทำก็ยังพบเห็นได้จากการไม่กินปลานูที่ยังเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชาวแพที่เมื่อจับได้จะปล่อยคืนแม่น้ำ แต่ในช่วงเวลานี้มีการนำปลานูที่จับได้มาขายเพื่อให้คนนำไปปล่อยทำบุญสะเดาะเคราะห์ แม้ว่าจะไม่ได้กินแต่ก็เป็นวิธีสร้างรายได้แบบใหม่ของชาวแพ

ในขณะที่เรือแพอื่น ๆ มีการเลี้ยงปลาเป็นอาชีพ แพที่ตั้งอยู่หน้าวัดจะไม่เลี้ยงปลา เพราะถือว่าอยู่ในเขตอภัยทาน แต่เมื่อปลาแรดมีราคาดี สามารถทำรายได้ให้ชาวแพ ความเชื่อที่เคยมีมาแต่ดั้งเดิมจึงเปลี่ยนแปลงไปเริ่มมีการเลี้ยงปลาหน้าวัด และจับปลาหน้าวัด ทั้ง ๆ ที่ก่อนหน้านี้ปลาหน้าวัดจะถือว่าเป็นสิ่งต้องห้าม ชาวแพจะรู้กันโดยไม่ต้องบอก ในขณะที่ชาวแพอื่น ๆ จะรู้สึกไม่พอใจชาวแพที่จับปลา และเลี้ยงปลาหน้าวัด แต่ก็ทำอะไรไม่ได้ เพราะชาวแพหน้าวัดอ้างว่าในเมื่อแพอื่นก็เลี้ยง ทำไมตนจะเลี้ยงไม่ได้

จะเห็นได้ว่าระบบความเชื่อของชุมชนมีความขัดแย้งกันทั้งในคนต่างวัย ที่ผู้สูงอายุจะยังคงยึดมั่นในพุทธศาสนา มีความเชื่อในกฎแห่งกรรมจะหลีกเลี่ยงการฆ่าสัตว์และยังคงเข้าวัดทำบุญในวันพระ ในขณะที่คนหนุ่มสาวมีความจำเป็นต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดจึงละเลยความคิดดังกล่าว การจับปลา การขายปลา การทำปลาในวันพระที่คนรุ่นพ่อแม่ถือเป็นข้อห้ามในช่วงเวลานี้ถูกละเลย ส่วนความขัดแย้งภายในชุมชนที่เห็นได้ชัดเจน คือ การเลี้ยงปลาหน้าวัดที่เรือนแพอื่น ๆ พวกกันตั้งข้อรังเกียจ เพราะยังยึดมั่นในเรื่องของบาปบุญ และเป็นข้อห้ามที่มีมาอย่างยาวนานในชุมชน

2.1.2.3 ระบบความสัมพันธ์

ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและเครือญาติ

ในช่วงเวลานี้ชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กับภายนอกอย่างกว้างขวาง เพราะมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกและรวดเร็ว คนรุ่นลูกได้รับการศึกษาเพิ่มมากขึ้น คนวัยหนุ่มสาวมีทางเลือกที่หลากหลายในการประกอบอาชีพเริ่มทยอยออกไปจากชุมชน ทำให้คนวัยแรงงานในชุมชนลดลงที่เหลืออยู่จะเป็นกลุ่มคนที่ขาดโอกาสทางการศึกษา และคนเฒ่าคนแก่ที่มีชีวิตผูกพันอยู่กับน้ำมาช้านาน ไม่ต้องการเปลี่ยนแปลงชีวิตความเป็นอยู่ ดังนั้นจึงเริ่มมีบางครอบครัวที่มีแต่ผู้สูงอายุอาศัยอยู่กันตามลำพัง

อย่างไรก็ตามในช่วงเวลานี้ชาวแพที่อยู่ในวัยแรงงาน และได้รับการศึกษาน้อยได้เข้ามาทำหน้าที่ทดแทนคนรุ่นพ่อแม่และเป็นกำลังสำคัญของชุมชนในเวลาต่อมา ทำให้ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวยังคงความผูกพันไม่ขาดช่วงระหว่างคนต่างวัย แม้ว่าลูกจะไม่ได้เข้ามาเป็นกำลังในการผลิตของครัวเรือนเหมือนเช่นอดีตเพราะต้องออกไปเรียนหนังสือ แต่ยังคงได้อยู่รวมเป็นครอบครัวเดียวกัน และคนที่แยกครอบครัวก็ยังคงอยู่ใกล้เคียงกันและขยายออกไปในกลุ่มเครือญาติทำให้ชาวแพยังรักษาความสัมพันธ์ภายในครอบครัวไว้ได้ระดับหนึ่ง โดยเฉพาะสายตระกูลเก่าที่มีเครือญาติอยู่มาก แต่ในขณะที่เดียวกันบางแพเมื่อลูกเรียนจบและมีรายได้ มีงานทำจะมีการอพยพโยกย้ายที่อยู่อาศัย และที่ทำงาน จึงทำให้สายสัมพันธ์ที่เคยมีกับญาติพี่น้องที่อยู่แพมาด้วยกันต้องห่างออกไป

อย่างไรก็ดี ชาวแพยังคงมีกิจกรรมที่ได้กระชับความสัมพันธ์ในหมู่ญาติในงานที่เป็นโอกาสทางประเพณีที่สำคัญในรอบปี หรืองานที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของบุคคลในครอบครัวและเครือญาติ เช่น งานบวช งานแต่งงาน งานศพ เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน

จากการเข้ามาของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ ที่ต้องใช้แรงงาน และทุนในการผลิตเพิ่มขึ้น ทำให้ชาวแพต้องจัดระบบความสัมพันธ์ที่มีต่อกันใหม่ จากที่เคยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เปลี่ยนเป็นการพึ่งพาเพื่อผลประโยชน์ และตราค่าของแรงงานและความช่วยเหลือในรูปแบบของตัวเงินจากการตีอวน ทำให้ชาวแพบางคนพัฒนาตนเองขึ้นมาเป็นนายทุนน้อยในชุมชน เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์จากเพื่อนบ้านมาเป็นนายจ้างกับลูกจ้าง

การรวมกลุ่มกันเพื่อเลี้ยงปลา นับได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ในการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนใหม่ ทั้งนี้มีเป้าหมายเพื่อความอยู่รอดในระบบตลาดที่ต้องใช้ทุนคือตัวเงินในการผลิต ดังนั้นการรวมกลุ่มจึงเป็นไปเพื่อสร้างอำนาจการต่อรองให้สมาชิกสามารถหมุนเวียนกันกู้เงินจากแหล่งทุนภายนอกชุมชนได้ การรวมกลุ่มดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเพื่อผลประโยชน์เป็นหลัก ถึงแม้ว่าจะสามารถช่วยเหลือกันและกันได้แต่ก็ได้เข้าไปเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ที่เป็นไปเพื่อการเกื้อกูลกัน และอยู่รอดร่วมกันให้เชื่อมโยงกับระบบตลาดเชิงพาณิชย์ในทุกมิติ

อย่างไรก็ตามการเอาแรงกันในหมู่ชาวแพที่รู้จักคุ้นเคย หรือในหมู่ญาติในช่วงเวลานี้ก็ยังคงมีอยู่ ด้วยข้อจำกัดของการอยู่เรือนแพที่จะต้องซ่อมแซมตลอดเวลา การเอาแรงกันจึงยังคงเป็นสิ่งสำคัญและมีความจำเป็น แต่ก็เริ่มจำกัดวงแคบเข้ามาเฉพาะคนรู้จักสนิทสนมกันเท่านั้น ส่วนที่นอกเหนือจากนั้นระบบจ้างงานได้เข้ามาแทนที่

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับชาวบ้านในชุมชน

จากที่เคยให้ความนับถือพระสงฆ์ และให้ความสำคัญในฐานะผู้นำชุมชน ที่มีเหตุผลเนื่องมาจากการดำรงชีวิตที่อยู่บนความไม่แน่นอนของธรรมชาติ ทำให้ต้องแสวงหาเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ แต่เมื่อความเจริญต่าง ๆ เริ่มเข้ามา รวมทั้งการจัดระบบการปกครองแบบใหม่ และกฎหมายเริ่มมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิต ชาวแพจำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กับตัวแทนรัฐ และคุ้นเคยกับอำนาจรัฐ

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันที่ตัวแทนภาครัฐเป็นคนภายในชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ในเขตบ้านน้ำตก และผู้นำชุมชน 7 ที่ทำหน้าที่เชื่อมต่อความต้องการของชุมชนกับรัฐ และรับนโยบายต่าง ๆ ของรัฐลงสู่ชุมชน ในระยะแรกของการสัมพันธ์เป็นไปเพื่อการให้ความช่วยเหลือในด้านการส่งเสริมอาชีพ เช่น ประมงมาส่งเสริมการเลี้ยงปลากระชัง เกษตรเข้ามาส่งเสริมการปลูกไม้ผลเชิงพาณิชย์ ในพื้นที่บ้านน้ำตก เป็นต้น

การที่ชุมชนตั้งอยู่ใจกลางของเมือง และมีกิจกรรมชีวิตที่ต้องพึ่งพาอาศัยลำน้ำ และตลาด ดังนั้นจึงต้องให้ความช่วยเหลือทางราชการ ส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของการสนองนโยบาย และการช่วยงานกิจกรรมวันสำคัญ ๆ ของทางจังหวัด เช่น การรณรงค์ทำความสะอาด และ แม่น้ำเนื่องในวันสำคัญ เป็นต้น

จากการเข้ามาของผู้นำทางการปกครอง ทำให้ชาวแพส่วนหนึ่งต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอดและเพื่อผลประโยชน์ที่จะได้รับ ในขณะที่ชาวแพอีกส่วนหนึ่งไม่ต้องการเข้าไปเกี่ยวข้องกับตัว เพราะจะทำให้ตนเองเสียเวลาทำมาหากิน และมีความไม่ไว้วางใจเป็นทุน

ถึงแม้ว่าในช่วงเวลานี้ จะมีผู้นำที่เป็นตัวแทนภาครัฐเข้ามาในชุมชนก็ตาม แต่ก็มิที่ มาจากการเลือกตั้งของชุมชน ชาวแพจึงยังมีความรู้สึกที่ผู้นำเป็นคนของชุมชนเพราะสามารถพึ่งพาอาศัยได้ และเป็นผู้เชื่อมต่อผลประโยชน์ อาทิ แหล่งความรู้ และนำความช่วยเหลือต่าง ๆ จากทางราชการมาให้

ในขณะเดียวกันผู้นำทางการเมืองก็เข้ามามีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะ การกำหนดนโยบายต่าง ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อชาวแพ เช่น การจัดระเบียบความสะอาดเรือนแพ ในลำน้ำ การเปลี่ยนแปลงปรับปรุงตลาดที่เป็นแหล่งทำมาหากินของชุมชน ด้วยความรู้สึกที่ว่า “น้ำมีเจ้าของ” ทำให้ชาวแพเริ่มไม่แน่ใจว่าตนเองมีสิทธิในการหาอยู่หากินกับลำน้ำเหมือนดังอดีต การปรับตัวเข้าหาเจ้าหน้าที่ช่วยคุ้มครองให้เกิดความมั่นคงและมั่นใจจึงเริ่มปรากฏให้เห็น ชาวแพบางคนจะกล่าวถึงนักการเมืองเพื่อให้ผู้อื่นรับรู้ว่าคุณมีความสัมพันธ์กับนักการเมือง เพื่อสร้างความรู้สึกมั่นคงต่อความเป็นอยู่ของตนเอง ดังนั้นจึงเป็นเรื่องธรรมดาที่ชาวแพบางส่วนจึงต้องปรับตัวให้ความร่วมมือเพื่อสนองนโยบายภาครัฐการเมืองที่เข้ามาในรูปแบบต่าง ๆ

ความสัมพันธ์ภายนอกชุมชน

ในช่วงเวลานี้ความสัมพันธ์ของชาวแพกับคนบ้านดอนเจียงลงจากสาเหตุที่มี ถนนเชื่อมต่อความเจริญไปสู่ชุมชนต่าง ๆ ระบบแลกเปลี่ยนที่เคยมีถูกระบบซื้อขายจากกลุ่มนายทุน เข้าไปทำหน้าที่ผูกขาดทางการค้าแทน การขายเรือแลกข้าวของชาวแพจึงต้องยุติบทบาทลง ในขณะเดียวกันการคมนาคมที่ไปมาได้สะดวกรวดเร็ว ชาวแพจึงมีการติดต่อกับคนภายนอกชุมชน มากยิ่งขึ้น การมีไฟฟ้า ทำให้ชาวแพได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารผ่าน วิทยุ โทรทัศน์ เกิดความรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเมือง โดยเฉพาะตลาดที่ถือเป็นศูนย์กลางของการติดต่อกับโลก ภายนอกของชาวแพ และเป็นที่นำผลผลิตมาขาย จึงเป็นแหล่งพบปะกับบุคคลภายนอกที่มีทั้ง ความหลากหลายทางอาชีพ และความต้องการ ชาวแพจึงต้องปรับตัวที่จะมีความสัมพันธ์กับคน

ภายนอกเพื่อสร้างเครือข่ายทางการค้าและทางสังคม ความสัมพันธ์ของชาวแพและชุมชนเมืองจึงมีความใกล้ชิดกัน

เพราะความจำเป็นที่ต้องพึ่งพาคนภายนอก ชาวแพจึงมีความจำเป็นที่ต้องเรียนรู้ถึงความต้องการของผู้คนที่หลากหลาย และพยายามหาสิ่งของต่าง ๆ มาสนองตอบความต้องการ ความสัมพันธ์กับคนภายนอกจึงอยู่ในฐานะผู้ซื้อกับผู้ขาย ความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนสูญหายไปเพราะมีระบบเงินตราเข้ามาแทนที่ แต่อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์เชิงเกื้อกูลก็ยังคงพบเห็นได้ในคนรุ่นเก่า

สำหรับกลุ่มคนที่เข้ามามีอิทธิพลต่อชาวแพในช่วงเวลานี้ได้แก่ ตัวแทนจากภาครัฐ เช่น เจ้าหน้าที่ประมง เจ้าหน้าที่เกษตร ที่เข้ามาส่งเสริมอาชีพ ชาวแพที่มีความคล่องแคล่ว จะใช้โอกาสนี้ในการสร้างความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ของรัฐ และให้ความร่วมมือเพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงของตนเองและครอบครัว รวมทั้งเพื่อผลประโยชน์อื่น ๆ ด้วย

ในขณะเดียวกันข้าราชการ พ่อค้า และคหบดีที่มีที่ดินริมน้ำก็เป็นกลุ่มคนที่ชาวแพให้ความสำคัญ โดยที่ความสัมพันธ์จะเป็นไปในลักษณะที่ชาวแพจะช่วยดูแลที่ดินริมน้ำให้โดยแลกเปลี่ยนกับที่จอดแพใกล้ตลาด ความสัมพันธ์จะเป็นไปในลักษณะอุปถัมภ์ค้ำจุนกัน และถือเป็นบุญคุณต่อกัน

2.1.3 ยุคปัจจุบัน (พ.ศ. 2535- ปัจจุบัน)

2.1.3.1 ระบบการผลิตและระบบการบริโภค และเทคโนโลยีการผลิต

ในช่วงระยะเวลานี้ชุมชนต้องตั้งรับกับความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศในชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อการค้าดำรงชีวิตของชุมชน ในหลาย ๆ ด้าน

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา ชาวแพที่อยู่ในเรือนแพเกือบทุกครัวเรือนมีอาชีพเลี้ยงปลากระชัง แต่ในช่วงปี พ.ศ. 2537 เกิดน้ำเน่าเสียในแม่น้ำสะแกกรัง จนไม่สามารถนำน้ำดิบไปผลิตเป็นน้ำประปาได้ ซึ่งพอจะประมวลสาเหตุของน้ำเน่าเสียได้ ดังนี้

- 1) การทำการเกษตรเชิงเดี่ยวอย่างเข้มข้นในพื้นที่ดินน้ำในอำเภอเมืองแม่เปินมีการใช้สารเคมี และยาฆ่าแมลง เมื่อฝนตกจึงชะล้างสารเคมีลงในแหล่งน้ำ
- 2) ในเขตเทศบาลเมืองอุทัยธานีในระยะนั้นไม่มีบ่อบำบัดน้ำเสียของบ้านเรือนราษฎร แต่มีท่อระบายน้ำขนาดใหญ่ปล่อยน้ำลงสู่แหล่งน้ำโดยตรงบริเวณตลาดสด (ท่าคล้อ) โดยเฉพาะเวลาฝนตกน้ำเสียจากบนบกจะชะล้างลงสู่ลำน้ำ

3) การเพาะเลี้ยงปลาในกระชังอย่างหนาแน่นเชิงพาณิชย์ในแหล่งน้ำ มีส่วนทำให้น้ำเกิดตะกอนสารแขวนลอยสูง น้ำเป็นสีเขียวมีการเจริญเติบโตของแพลงก์ตอนพืชและสัตว์สูง เนื่องจากสิ่งขับถ่ายและเศษอาหารที่เหลือจากการเลี้ยงปลาตกลงสู่แหล่งน้ำ

4) การเลี้ยงปลาในกระชังอย่างหนาแน่นขวางทางน้ำและลดกระแสน้ำ ไม่ให้เกิดการไหลถ่ายเทได้สะดวก

5) จากลักษณะทางกายภาพของน้ำที่มีการไหลน้อย หรือเป็นน้ำนิ่ง สารอาหารที่ตกค้าง และสิ่งขับถ่ายที่เกิดจากการเพาะเลี้ยงปลา มีผลทำให้เกิดสาหร่าย และตะไคร่น้ำ ซึ่งเป็นตัวเร่งให้เกิดน้ำเสีย

6) จำนวนเรือแพที่มีอยู่อย่างหนาแน่น ประกอบกับชาวแพไม่มีส่วนที่ถูกละเลยลักษณะรวมทั้งไม่มีระบบการจัดการขยะมูลฝอยที่ถูกต้อง

แม้ว่าการเน่าเสียของน้ำจะมีจากหลายสาเหตุ แต่ทางราชการในระยเวลานั้นใช้วิธีแก้ปัญหาด้วยนโยบายโยกย้ายชาวแพขึ้นไปอยู่บนบก ก่อนหน้าในปี พ.ศ. 2535 ชาวแพบางส่วนได้อพยพขึ้นบกจากการไล่ที่เพื่อทำเขื่อนเรียงหิน หน้าศาลากลางจังหวัดไปบ้างแล้ว

ในช่วงเวลานั้นทางราชการได้เรียกประชุมชาวแพเพื่อสอบถามความสมัครใจในการโยกย้าย ในสมัยนั้นสมโภช เป็นประธานชุมชนชาวแพ ชาวแพส่วนใหญ่ได้ให้เหตุผลว่าที่ยังคงอยู่เพราะ

“ไม่มีที่จะไป คนที่มีที่ที่มีทางเขาก็ขึ้นบกไปหมดแล้ว เพราะส่งลูกเรียนจนจบ มีงานทำกันหมดแล้ว คนที่อยู่ทุกวันนี้เพราะมีอาชีพเลี้ยงปลา หาปลา จึงต้องอยู่กับน้ำ ถ้าให้ชาวแพขึ้นบกแล้วจะเอา ปลาแรดเมืองอุทัย ๆ ไปไว้ที่ไหน” (สัมภาษณ์ตลอด สดเขต : 28 พฤศจิกายน 2545)

ในขณะนั้นปลาแรดได้รับการส่งเสริมให้เป็นอาชีพหลักของชาวแพ และนำมาเป็นสัญลักษณ์ของจังหวัด “ปลาแรด” จึงปรากฏอยู่ในคำขวัญของจังหวัดมาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2536 (“อุทัยธานี เมืองพระชนกจักรี ปลาแรดรสดี ประเพณีเทโว สัมโอบ้านน้ำตก มรดกโลก ห้วยขาแข้ง แหล่งต้นน้ำสะแกกรัง ตลาดนัดดังโคกระบือ”) (ข้อมูลจากประชาสัมพันธ์จังหวัดอุทัยธานี)

นอกจากนี้บริเวณย่านใจกลางเมืองได้มีการก่อสร้างวงเวียนปลาแรดเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของเมืองอีกด้วย สำหรับนโยบายโยกย้ายชาวแพนั้น ไม่เพียงแต่กระทบถึงวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพิงน้ำเท่านั้น แต่ยังกระทบไปถึงวงจรวถีชีวิตของชาวแพทั้งหมด เพราะส่วนใหญ่มีอาชีพค้าขาย นอกจากต้องพึ่งแหล่งน้ำเป็นฐานการผลิตแล้ว ยังต้องพึ่งตลาดที่เป็นแหล่งทำมาค้าขาย ด้วยเหตุผลดังกล่าวทางราชการจึงไม่สามารถหาทางออกให้กับชาวแพได้

จากเหตุการณ์น้ำเน่าเสียใน ปี พ.ศ. 2537 ทำให้ปลาที่ชาวแพเพาะเลี้ยงได้รับความเสียหายซึ่งส่วนใหญ่ปลาจะตายทั้งหมด ชาวแพจึงเกิดกระบวนการเรียนรู้และปรับตัวเพื่อให้อยู่รอดในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงอีกครั้ง อย่างไรก็ตามชาวแพยังคงเลือกเลี้ยงปลาแรดเป็นหลักเช่นเดิม เพราะหลังจากน้ำเน่าเสียชาวแพเรียนรู้ว่าในจำนวนปลาที่ชาวแพเคยเพาะเลี้ยงมาแล้วหลายชนิด ปลาแรดมีคุณสมบัติที่ทนทานต่อการเน่าเสียของน้ำได้ดีที่สุด ดังนั้นการเลี้ยงปลาแรดจึงยังคงเป็นทางออกเดิมของชาวแพ

ในขณะที่ชาวแพบางส่วนยังต้องพึ่งพาปลาในน้ำเพื่อความอยู่รอดต้องออกไปหาปลาในแหล่งน้ำที่ไกลออกไป

“เดี๋ยวนี้ต้องออกไปหาปลาไกลถึงแม่น้ำเจ้าพระยา คินหนึ่งกว่าจะได้ ไม่เหมือนเมื่อก่อนหาใกล้ ๆ ก็ได้แล้ว” (สัมภาษณ์ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านมานพ บัวสำลี : 14 พฤศจิกายน 2545)

เมื่อทรัพยากรลดลงความขัดแย้งเรื่องการใช้ทรัพยากรในชุมชนเริ่มปรากฏให้เห็นระหว่างคนที่เห็นประโยชน์เฉพาะหน้า เช่น การซื้อปลา การวางยาเบื่อปลา กับคนที่พึ่งพาน้ำในระยะยาวคือชาวแพที่อยู่ท้ายน้ำมีความรู้สึกไม่พอใจ เพราะไม่มีปลาบริเวณท้ายน้ำทำให้ได้รับความเดือดร้อน และที่ประสบปัญหาหนักก็คือ ชาวบ้านในเขตตำบลเกาะเทโพที่เลี้ยงปลาทับทิม ซึ่งไม่สามารถเลี้ยงได้ เพราะปลามีความต้านทานน้ำเสียได้น้อยกว่า ชาวแพถูกจึงกล่าวหาว่ามีส่วนทำให้น้ำเสีย

ในปี พ.ศ. 2545 เกิดน้ำท่วมในช่วงเดือนตุลาคม ชาวแพได้รับความเสียหายมากกว่าทุกครั้ง ถึงแม้ว่าน้ำจะท่วมเพียงระยะเวลา 15 วัน ก่อนหน้าน้ำที่น้ำจะท่วม เมื่อฝนแรกตกปลาที่เลี้ยงในกระชังจะลอยหัวขึ้นมาหายใจเหนือน้ำ ซึ่งชาวแพจะใช้เป็นตัวชี้วัดระดับคุณภาพน้ำว่าเริ่มเป็นอันตรายต่อปลา เพราะน้ำได้ชะล้างสารเคมีลงสู่แหล่งน้ำ ทำให้ปลาปรับสภาพไม่ทันต้องลอยหัวขึ้นมาหายใจ นอกจากความเสียหายจะเกิดกับปลาแล้วชาวแพเองก็ได้รับผลกระทบที่ไม่สามารถใช้น้ำในกิจกรรมต่าง ๆ ได้ เพราะมีกลิ่นเหม็นของสารเคมีรุนแรง

“เดี๋ยวนี้เวลาฝนตกใหม่ น้ำจะเหม็นมากเหมือนยาฆ่าหญ้า อย่ว่าแต่ปลาจะตายเลย คนก็ใช้น้ำทำอะไรไม่ได้เลย แม้แต่จะอาบน้ำต้องไปขอเขาอาบน้ำประปาบนบกแทน” (สัมภาษณ์จำรูญ สุคเขต : 21 พฤศจิกายน 2545)

จากคำบอกเล่าของชาวแพที่มีต่อเหตุการณ์น้ำท่วมในครั้งนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสูญเสียมากที่สุดตั้งแต่ใช้ชีวิตชาวแพมา

“ตั้งแต่เกิดมายังไม่เคยเห็นน้ำแรงอย่างนี้ ปลาตายยกกระชัง ของตัวเอง 1,000 ตัว โดขนาดเท่าฝ่ามือแล้ว ของลูกชายอยู่แพฝั่งโน้น ตาย 2,000 ตัว” (สัมภาษณ์จำรูญ สุดเขต : 21 พฤศจิกายน 2545)

“น้ำมาแรงเอาไม่อยู่ต้องตัดกระชังทิ้ง ไปหลายลูก ปลาจมตายกันกระชังเอาขึ้นไม่ทัน ตัวใหญ่ ๆ ทั้งนี้ปลาตายเยอะทำไมไหว เหนื่อยได้แต่นั่งดู ต้องปล่อยเลยตามเลย ไม่รู้จะทำอย่างไรพอน้ำมาปลาตายขายได้ก็โลละ 40-50 บาทไม่ได้อะไรเลย ต่อไปนี้ปลาหากินยากปลาจะแพง” (สัมภาษณ์ถวิล ส่องศรี : 21 พฤศจิกายน 2545)

“ปลาตายลอยมาตามน้ำตัวใหญ่ ๆ ทั้งนี้ พายเรือออกไปตกไม่หวาดไหว กลางค้ำกลางคืนไม่ได้หลับได้นอนกลัวแพฝึกเข้ามาเบียดแพแตก” (สัมภาษณ์บุญโรจน์ จันทร์วัด : 21 พฤศจิกายน 2545)

จากการสำรวจความเสียหายภายหลังจากน้ำลดของผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 1 บ้านน้ำตกระบุว่า เสียหายทุกหลังคาเรือนรวมทั้งเรือนแพด้วย ในขณะที่ความเสียหายของเรือนแพในเขตเทศบาลจากข้อมูลภาคสนามมีแพอย่างน้อย 3 หลัง หลุดไปกับกระแสน้ำได้รับความเสียหาย

ข้อมูลความเสียหายของกระชังปลาตลอดลำน้ำสะแกกรัง จากการรายงานของผู้ใหญ่บ้านและกำนันพบว่าเสียหายมากกว่า 600 กระชัง โดยมีขนาดของกระชังตั้งแต่ 3 X 6 (ประมาณ 18-25 ตารางเมตร) ส่วนกระชังปลาทับทิมมีขนาด 72 ตร.ม. ปลาที่เสียหายส่วนใหญ่เป็นปลาแรด เพราะต้องใช้ระยะเวลาในการเลี้ยง เมื่อเทียบกับปลาชนิดอื่นในขนาดที่ตัวโตเท่ากันจะมีต้นทุนในการเลี้ยงสูงกว่า (สัมภาษณ์สนั่น ปานบ้านแพรว หัวหน้าฝ่ายส่งเสริมพัฒนาอาชีพ สำนักงานประมงจังหวัดอุทัยธานี : 28 พฤศจิกายน 2545)

อย่างไรก็ตามนอกจากฤดูฝนที่ฝนแรกจะเป็นอันตรายต่อปลาแรดแล้ว ฤดูกาลอื่น ๆ ก็มีความเสี่ยงต่อการเพาะเลี้ยงเชิงพาณิชย์ โดยเฉพาะในฤดูแล้งที่น้ำนิ่ง และมีคุณภาพต่ำทำให้ปลาอ่อนแอ และเป็นโรคง่าย เสี่ยงต่อการขาดทุน

จากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และการเผชิญกับภัยธรรมชาติที่ผ่านมา (พ.ศ. 2545) ทำให้ต้นทุนทางนิเวศที่เป็นฐานชีวิตของชาวแพถูกทำลายลงทั้งพ่อพันธุ์

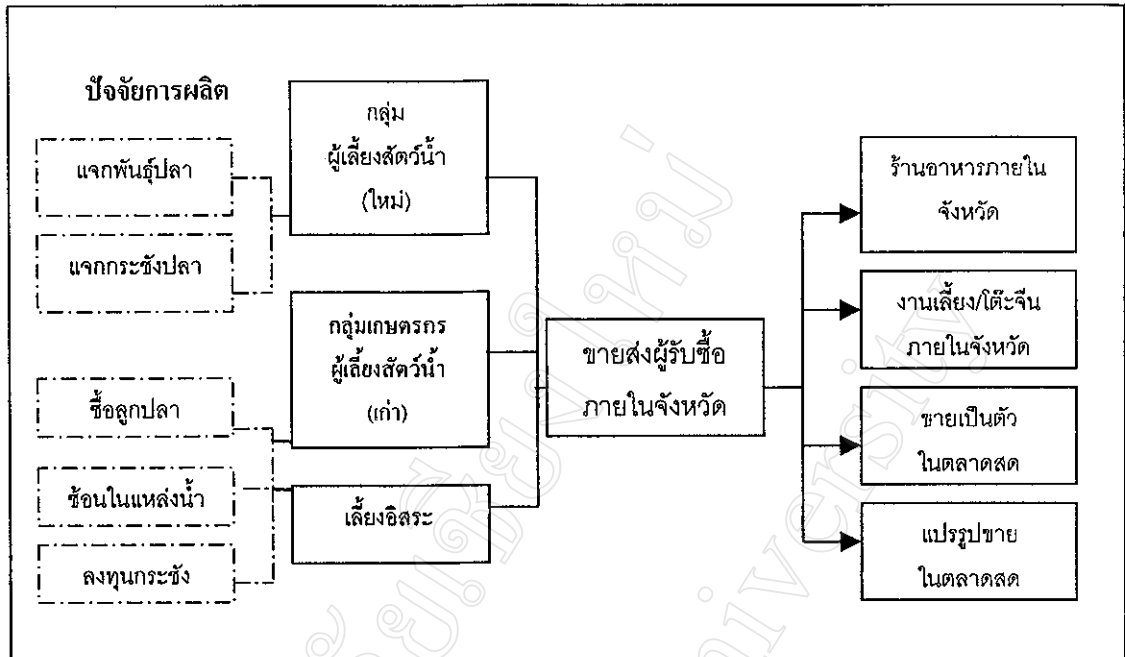
แม่พันธุ์ปลาที่มีอายุยืนยาวมาไม่ต่ำกว่า 20 ปี ที่ชาวแพใช้เป็นต้นทุนในการผลิต คายเกือบหมด บางส่วนต้องรีบตัดขึ้นจากน้ำและนำมาขาย ทั้งปลาแรด ปลากรด และปลาเทโพ

นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศในลำน้ำอย่างกระทันหัน จากสองฝั่งลำน้ำที่เคยมีสังคมพืชริมน้ำเป็นแพต้นพง ต้นอ้อ แต่กระแสน้ำที่เชี่ยวกรากและรุนแรงได้กวาดพืชน้ำออกไปจากลำน้ำ แม่น้ำกว้างขึ้นแต่ความหลากหลายของระบบนิเวศสูญหายไป ซึ่งต้องใช้ระยะเวลายาวนานกว่าจะฟื้นตัวได้ดังเดิม

จากระบบนิเวศที่ไม่เอื้ออำนวยดังเช่นอดีต ภัยธรรมชาติที่รุนแรงขึ้น และมีระยะเวลาการเกิดบ่อยครั้ง ทำให้ชาวแพไม่สามารถสะสมทุนการผลิตในระยะยาวได้ ในยุคนี้การผลิตของชาวแพจึงเป็นไปเพื่อผลประโยชน์เฉพาะหน้าในระยะสั้น เพื่อป้องกันความเสี่ยงที่ไม่สามารถคาดการณ์ได้ แต่การผลิตที่ยึดโยงกับฐานทรัพยากรคือ ลำน้ำ ทำให้สามารถดำรงการผลิตเพื่อการบริโภคไว้ได้ส่วนหนึ่ง ปัจจุบันชาวแพมีรูปแบบระบบการผลิต การบริโภค และเทคโนโลยีการผลิตที่หลากหลาย แต่ยังคงความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน พอสรุปได้ดังนี้

การเลี้ยงปลาแรด

ถึงแม้ว่าจะต้องเผชิญกับภัยธรรมชาติ ทำให้ปลาตายเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม การเลี้ยงปลาแรดก็ยังเป็นทางเลือกของชุมชน เพราะจากเหตุการณ์น้ำท่วมที่ผ่านมา ปลาที่เหลือรอดมากที่สุด คือ ปลาแรด การไม่มีปัจจัยการผลิตอื่น ๆ เพื่อเป็นทางเลือกในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต นอกจากแม่น้ำ ที่เป็นทุนเดิมทำให้ชาวแพส่วนใหญ่ยังคงเลือกที่จะเพาะเลี้ยงปลาแรดที่เหลือจากเหตุการณ์น้ำท่วม แต่ระบบการเลี้ยงปลาแรดในปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงไป โดยประมวลจากคำบอกเล่าของชาวแพและสามารถอธิบายเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิ 10 รูปแบบการเพาะเลี้ยงปลาแรดของชาวแพในปัจจุบัน

การอ่อนกำลังลงของกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์น้ำอันเนื่องมาจากการขาดผู้นำ จึงทำให้ไม่สามารถนำพากลุ่มเข้าสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ได้อย่างเต็มรูปแบบ เนื่องมาจากระบบการผลิตที่ยังคงความเป็นปัจเจกจึงไม่สามารถผลิตปลาได้ทันกับต่อความต้องการของตลาด ทำให้ไม่สามารถหมุนเวียนจับปลาป้อนตลาดได้ ดังนั้นจึงทำให้เกิดกลุ่มเลี้ยงปลาขึ้นมาใหม่ คือ กลุ่มผู้เลี้ยงสัตว์น้ำตำบลอุทัยใหม่ อย่างไรก็ตามการรวมกลุ่มก็ยังคงมีที่มาจากเข้าไปส่งเสริมให้เลี้ยงปลาแรดเป็นอาชีพของประมงจังหวัด

ทั้งนี้กลุ่มเลี้ยงปลากลุ่มใหม่จะมีเงื่อนไขที่ต้องมีสมาชิกอย่างน้อยกลุ่มละ 15 ครอบครัว และต้องร่วมหุ้นกันครัวเรือนละ 1,000 บาท (15 หุ้น) มีทุนเรือนหุ้นของกลุ่ม 15,000 บาท เพื่อเป็นหลักประกันและให้สมาชิกได้กู้ยืมไปทำทุน โดยประมงจังหวัดให้การสนับสนุนด้านปัจจัยการผลิต ได้แก่ ลูกพันธุ์ปลา และกระชัง พร้อมทุนลอยที่ทำด้วยถังพลาสติก ดังนั้นชาวแพที่เข้ากลุ่มจะลงทุนเฉพาะค่าอาหารปลา ปัจจุบันกลุ่มลักษณะดังกล่าวมีด้วยกัน 2 กลุ่ม มีบุญสม พูลสวัสดิ์ และเสวก พรหมสุทธิ เป็นประธาน (สัมภาษณ์บุญสม พูลสวัสดิ์ : 24 พฤศจิกายน 2545) อย่างไรก็ตามสมาชิกของกลุ่มใหม่เกือบทั้งหมดเคยเป็นสมาชิกในกลุ่มเก่ามาก่อน

ส่วนชาวแพที่เหลือยังคงมีระบบการเลี้ยงปลาแรดแบบเดิม คือ เป็นสมาชิกในกลุ่มเกษตรกรผู้เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเดิม ปัจจุบันฉลอง สุดเขต เป็นประธาน สาเหตุที่สมาชิกยังไม่แยกตัว

ออกไปตั้งกลุ่มใหม่ เพราะคิดว่าจะเกิดกลุ่มซ้ำซ้อนกัน และยังเชื่อมั่นว่าจะสามารถรวมตัวกันได้ต่อไป แต่การที่กลุ่มไม่มีกิจกรรมใด ๆ ทั้งด้านการให้สมาชิกผู้เยี่ยม หรือกระบวนการเรียนรู้ การไม่เคลื่อนไหวมาเป็นระยะเวลาานาน สมาชิกบางส่วนจึงเกิดความล้าใจและไม่แน่ใจในความเข้มแข็งของกลุ่ม รู้สึกของความเป็น “กลุ่ม” จึงอ่อนตัวลง

สำหรับระบบการผลิตของกลุ่มเกษตรกรผู้เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำก็ยังคงอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเองเป็นหลัก ทั้งพันธุ์ปลา กระชังปลา และอาหารปลา เหมือนกับกลุ่มผู้เพาะเลี้ยงอิสระที่เลี้ยงด้วยทุนตัวเองเท่าที่มี

ระบบการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปทั้ง 3 กลุ่มที่เห็นได้ชัดเจน ในช่วงเวลานี้ชาวแพได้หันมาใช้ตาข่ายยวนทำกระชังปลาแทนไม้เพราะไม้ผุไว อีกทั้งหายาก และมีราคาแพง ส่วนลูกบวบแพปลาในช่วงเวลานี้จะมี 2 แบบ คือ เป็นไม้ไผ่แบบเก่า และถังพลาสติก ซึ่งชาวแพส่วนใหญ่ยังคงใช้ไม้ไผ่มากกว่าเพราะทนทานกว่า มีอายุการใช้งานนานประมาณ 4-5 ปี ส่วนถังพลาสติกจะไม่สามารถทนความร้อนได้ดี จะแตกเสียหายภายใน 2 ปี

ถึงแม้ว่าจะมีการเกิดขึ้นของกลุ่มผู้เพาะเลี้ยงปลากระชังกลุ่มใหม่ และกลุ่มเก่า แต่วงจรการตลาดของปลาแรด ซึ่งเมื่อโตได้ขนาดก็ยังคงขายผ่านนายหน้าที่เป็นชาวแพด้วยกัน ปัจจุบัน มี 2 ราย (สวท กับ อ้า) โดยจะขายเหมากระชัง คิดราคาตามน้ำหนักตัวปลา ส่วนสาเหตุที่ชาวแพไม่นิยมตักปลาขายปลีกเป็นตัว เพราะปลาจะตื่น และชำรุดตายได้ อย่างไรก็ตามในช่วงเทศกาล เช่น ปีใหม่ สงกรานต์ที่มีผู้คนมาจับจ่ายซื้อของมากเป็นพิเศษชาวแพบางคนจะตักปลาไปขายเองก็มี ปัจจุบันราคาปลาแรดในช่วงน้ำท่วม (ตุลาคม 2545) อยู่ที่กิโลกรัมละ 40-50 บาท

ในขณะที่นายหน้าจะส่งปลาขายที่ ตลาดสด (ขายปลาตัว) งานเลี้ยงโต๊ะจีนภายในจังหวัด ร้านอาหารภายในจังหวัด และผู้รับซื้อรายย่อยเพื่อนำไปเพิ่มมูลค่า และตอบสนองความต้องการในการบริโภคแบบใหม่ที่พัฒนามาจากการขายปลาสดและทำปลาให้ มาเป็นการแปรรูปเป็นอาหารสำเร็จรูป เช่น ปลาทอด ปลาอย่างเกลือ ปลานึ่ง เป็นต้น

ในระบบการผลิตปลาแรดจะเห็นได้ว่าชาวแพจะขายปลาให้พ่อค้าคนกลางทั้งหมด ไม่มีรายใดที่ขายปลีกด้วยระบบขายตรงหรือมีก็น้อยราย เพราะคิดว่าจะไม่ได้เงินเป็นก้อน ในขณะที่ขายเหมาจะมีรายได้เข้ามาเป็นกอบเป็นกำ และสามารถนำไปลงทุนต่อ หรือใช้จ่ายอย่างอื่นได้มากกว่า

ที่ผ่านมาการผลิตปลาแรดสามารถผลิตเพื่อบริโภคภายในจังหวัดอุทัยธานีเท่านั้น ยังไม่เพียงพอต่อความต้องการของผู้บริโภค ทำให้มีการนำเข้าปลาแรดจากที่อื่น ตั้งแต่ลูกพันธุ์ปลา ที่มาจากจังหวัดกาญจนบุรี หรือสุพรรณบุรี แต่ในปัจจุบันในหลายพื้นที่รอบ ๆ จังหวัดอุทัยธานี เช่น

นครสวรรค์ พิชณุโลก อ่างทอง สุพรรณบุรี สามารถเพาะเลี้ยงปลาแรดเชิงพาณิชย์ด้วยต้นทุนที่ต่ำกว่า ใช้ระยะเวลาสั้นกว่า และผลิตได้ในปริมาณที่มากกว่า คือ การเพาะเลี้ยงในบ่อ ทำให้ปลาโตไวเพราะปริมาณการสูญเสียอาหารน้อย ดังนั้นพ่อค้าจึงนำเข้ามาตีตลาดทำให้ปลาในพื้นที่ราคาตก ระบบแข่งขันที่เปิดกว้างทำให้ผู้บริโภคมักมีทางเลือกมากขึ้น ในขณะที่ผู้ผลิตที่อยู่บนฐานการผลิตอย่างจำกัดเช่นชาวแพกลับถูกผลักให้ออกไปอยู่ชายขอบของการแข่งขัน (สัมภาษณ์จำลอง สดขเขต : 24 พฤศจิกายน 2545)

นอกจากนี้ปลาอื่น ๆ ที่จับได้ตามฤดูกาลจะเป็นคู่แข่งทางการตลาดแล้ว การเลี้ยงปลาทับทิม ปลาเศรษฐกิจตัวใหม่ในพื้นที่และตำบลเกาะเทโพ อำเภอเมือง บริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาที่อยู่ปลายแม่น้ำสะแกกรัง (ไกลออกไปจากชุมชนประมาณ 7 กิโลเมตร) ที่เป็นเครือข่ายการเลี้ยงปลาจากกลุ่มทุนขนาดใหญ่ ได้เข้ามาตีตลาดระบบการผลิตปลาแรดของชาวแพ ทั้งด้านราคาและค่านิยมของผู้บริโภค

ในขณะการเลี้ยงปลาแรด มีลักษณะการผลิตในระดับครัวเรือน ตั้งแต่เพาะเลี้ยงลูกพันธุ์ปลา การเลี้ยง การสร้างกระชัง การให้อาหาร การดูแลจนสามารถขายปลาได้ เงินในการลงทุนเป็นของเกษตรกรเอง ชุมชนต้องอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สะสมต่อกันมา ตลอดไปถึงการตลาด ที่ไม่มีมีการประกันราคา และไม่มีนายทุนรับซึ่งความเสี่ยงต่อกำไรและขาดทุนก็ขึ้นอยู่กับตัวชุมชนเอง

สำหรับแนวทางการแก้ปัญหาปลาแรดราคาตกนั้น สำนักงานประมงอำเภอได้ให้ความช่วยเหลือทางวิชาการ ด้วยการเสนอแนวทางให้ชุมชนลดต้นทุนการผลิตด้วยเหตุผลที่ว่าราคาปลาแรดจะไม่มีโอกาสสูงขึ้นไปกว่านี้อีกแล้ว (กิโลกรัมละ 60-65 บาท) ดังนั้นจึงเสนอให้ชุมชนเปลี่ยนจากเลี้ยงในกระชังมาเลี้ยงในบ่อแทน เนื่องจากปลาจะโตไวกว่า เพราะอาหารจะตกค้างหมุนเวียนภายในบ่อ ในขณะที่การเลี้ยงในกระชังอาหารจะหลุดลอยไปตามน้ำส่วนหนึ่ง นอกจากนี้การเลี้ยงในบ่อน้ำที่มีนึ่งทำให้ปลาโตไว เมื่อเลี้ยงปลาได้ขนาดพอที่จะจับขายแล้วจึงปล่อยลงกระชัง แต่ความช่วยเหลือดังกล่าวชุมชนไม่สามารถปฏิบัติตามได้ เนื่องจากมีวิถีชีวิตอยู่กับน้ำ และไม่มีที่ดินบนบกที่จะขุดบ่อเลี้ยงปลา ประกอบกับปลาที่เลี้ยงในบ่อจะไม่ได้รับความนิยมนจากลูกค้า และอาจทำให้เสียลูกค้าเพราะปลาจะมีกลิ่นเหม็นโคลนเมื่อนำไปประกอบอาหาร

ปลาทับทิมทางเลือกใหม่ของชาวแพ

ส่วนหนึ่งของชาวแพบ้านน้ำตกทดลองเลี้ยงปลาทับทิมตามชาวบ้านในพื้นที่ตำบลเกาะเทโพ แต่ไม่ได้เข้าสู่ระบบประกันราคาปลาเหมือนในพื้นที่ตำบลเกาะเทโพ เพราะต้องใช้ต้นทุนในการผลิตสูง คือต้องสร้างกระชังใหม่ให้มีขนาดใหญ่เพื่อรองรับปลาจำนวนมาก และซื้อลูกพันธุ์ปลา อาหารปลาจากบริษัทรับประกันราคาปลา

การเพาะเลี้ยงปลาทับทิมของชาวแพบ้านน้ำตกเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2544 มีประมาณ 3 ครอบครัวที่เป็นกลุ่มเครือญาติกัน มีสาเหตุในการทดลองเลี้ยงเนื่องจากเห็นว่าแหล่งน้ำในชุมชนเป็นเขตต้นน้ำยังไม่มีบ้านเรือนตั้งอยู่มากนัก และน้ำยังมีคุณภาพดี มีน้ำดีไหลมาไล่เลียตามฤดูกาล และจากการมีความรู้ในการเพาะเลี้ยงปลาแรดอยู่แล้ว จึงนำมาทดลองใช้เลี้ยงปลาทับทิม โดยเริ่มจากการซื้อพันธุ์ปลาจากสถานีประมงน้ำจืด และนำมาเลี้ยงปล่อยในกระชังตามธรรมชาติให้อาหารเหมือนปลาแรด เมื่อโตได้ขนาด จะจับขายปลีกในตลาดสดในราคากิโลกรัมละ ประมาณ 60-65 บาท ซึ่งมีราคาดีกว่าปลาแรดถ้าเทียบกับระยะเวลาที่ใช้เลี้ยงประมาณ 8 เดือนจะมีน้ำหนัก 5-6 ขีด สามารถจับขายได้ ในขณะที่ชาวบ้านในตำบลเกาะเทโพสามารถขายปลาเหมากระชังได้ในราคาประกัน กิโลกรัมละ 40-45 บาท

ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถขายแบบเหมากระชังเพราะไม่ได้ผลิตตามระบบทุนขนาดใหญ่ และเข้าไปอยู่ในเครือข่ายการผลิต แต่การเลี้ยงปลาทับทิมก็ทำให้ชาวแพมีรายได้เข้ามาเสริมหมุนเวียนเป็นทางเลือกในการเลี้ยงปลาที่หลากหลายชนิดขึ้น และมีหลักประกันความเสี่ยงในการดำรงชีวิตมากขึ้น

จากการเพาะเลี้ยงปลาทับทิมในแหล่งน้ำใกล้เคียงกันแล้วได้ผลดี ทำให้ชาวแพในพื้นที่ตำบลสะแกกรังทดลองเลี้ยงปลาทับทิมในแม่น้ำบาง แต่ไม่ประสบความสำเร็จเพราะปลาไม่สามารถทนต่อสภาพน้ำนิ่ง และการเน่าเสียของน้ำได้ โดยเฉพาะน้ำบริเวณตลาดที่สามารถเลี้ยงปลาได้บางชนิดเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม จากเหตุการณ์น้ำท่วมที่ผ่านมา (พ.ศ. 2545) ปลาทับทิม ของชาวแพบ้านน้ำตก ได้รับความเสียหายทั้งหมดจากน้ำเน่าเสีย ชาวแพอื่น ๆ จึงได้เรียนรู้ว่าในแม่น้ำสะแกกรังไม่สามารถเลี้ยงปลาทับทิมได้ สาเหตุใหญ่มาจากสภาพการเน่าเสียของน้ำที่ไม่สามารถควบคุมจัดการ และคาดการณ์ได้อีกต่อไป การเลี้ยงปลาทับทิมจึงตั้งอยู่บนความเสี่ยงต่อการขาดทุน ผู้เลี้ยงปลาทับทิมบ้านน้ำตกเล่าถึงอนาคตในการเลี้ยงปลาว่า

“ต่อไปก็ต้องหาที่ปลาที่มันทนน้ำเน่ามาเลี้ยงกันแล้ว” (สัมภาษณ์เจ๊กและจุก จินะ

ชัย : 3 ธันวาคม 2545)

การค้าปลาสวยงาม

จากความรู้ในพฤติกรรม ชรรถชาติ และแหล่งที่อยู่อาศัยของปลา ทำให้พรานปลา ได้พัฒนาตนเองจากการจับปลาเพื่อการบริโภคและการขายตามปกติ มาเป็นการเสาะแสวงหาปลา สวยงามเพื่อขาย เพราะสามารถทำรายได้ดีกว่า ปัจจุบันมีผู้ประกอบการอาชีพนี้ประมาณ 4 ราย

การหาปลาสวยงามส่วนใหญ่จะหาในคืนข้างขึ้นมีระยะเวลาที่หาได้ 15 วัน ต่อเดือน โดยจะรับใบสั่ง ทั้งชนิดและ จำนวนปลามาจากเจ้าแก้มในกรุงเทพฯ และนครสวรรค์ สำหรับปลาที่เป็นที่ต้องการของตลาด ได้แก่ ปลาแปบ ปลาเข็ม ปลากระแหแดง ปลาปักเป้า ปลาเพรียว ซึ่งพ่อค้าจะรับซื้อเพื่อนำไปขายเป็นปลาดูหรือปลาสวยงาม ด้วยการนำไปฉีดสี นอกจากนี้ ปลาหายากและใกล้สูญพันธุ์ชนิดต่าง ๆ เช่น ปลาเสือตอ ก็เป็นที่ต้องการของตลาดอีกด้วย ความคิดที่ว่า “ถ้าหาปลาหายาก ได้ราคาดี ๆ แค่นี้ก็คุ้มทุน คุ้มค่าเหนื่อยแล้ว” ทำให้พรานปลาเปลี่ยนจากการจับปลาหันมาจับอาชีพซื้อมาขายปลาสวยงามแทน

สำหรับเส้นทางหาปลาสวยงามนั้นจะเริ่มต้นตั้งแต่หัวค่ำบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยา เชื่อนชัยนาท ขึ้นมาอำเภอมนรมย์ เข้าแม่น้ำสะแกกรัง และออกไปจนถึงอำเภอพยุหะคีรี จังหวัด นครสวรรค์ ในตอนสว่างพอดี

“ก่อนหน้านั้น ไปกันเป็นทีม ทั้ง 4 คน จะหาปลา 3 วัน ได้มากพอจะล่องไปขาย กรุงเทพฯ ปลาจะได้ไม่ถูกหักไว้นาน เดียวนี้หาส่งให้เจ้าแก้มได้ทันต่อคืน เพราะอยู่ใกล้แค่นครสวรรค์” (สัมภาษณ์บุญโรจน์ จันทร์วิฑ : 23 พฤศจิกายน 2545)

การหาปลาสวยงามจะลงทุนใช้เรือติดเครื่องและเติมน้ำมันเฉพาะขาขึ้นทวนน้ำ ส่วนขากลับจะปล่อยเรือล่องตามน้ำลงมา แวะหาปลาตามน้ำจวนสว่าง ประสบการณ์ความรู้เกี่ยวกับพฤติกรรมและแหล่งที่อยู่อาศัยของปลาจากการสั่งสมมาจากการหาปลา รวมทั้งความชำนาญในการซื้อม ตักปลา คือต้นทุนสำคัญที่ทำให้สามารถนำมาใช้เป็นช่องทางในการทำมาหากิน ที่สร้างรายได้ให้กับครอบครัว

การหาปลาสวยงาม สะท้อนถึงระบบการผลิตที่มุ่งแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรในระยะสั้น เนื่องมาจากไม่แน่นอนในการดำรงชีวิตของชาวแพ ทำให้ต้องเลือกวิธีทำมาหากินที่มีความเสี่ยงน้อย ได้ผลประโยชน์มากโดยไม่คำนึงถึงความอยู่รอดในระยะยาว

การรับจ้าง

ชาวแพจะมีอาชีพรับจ้างทั่วไป เช่น รับจ้างก่อสร้าง แต่การรับจ้างชั่วคราวคือ เป็นอาชีพที่ส่วนใหญ่ผู้หญิงชาวแพจะทำ เพราะปัจจัยที่สำคัญ คือ น้ำ ชาวแพสามารถประหยัดรายจ่ายทำให้สามารถแข่งขันกับผู้รับจ้างชั่วคราวอื่น ๆ ที่อยู่บนบกได้ ลูกค้าของชาวแพมีทั้งพ่อค้าแม่ค้าในตลาด และกลุ่มข้าราชการ ชาวแพจะรับชั่วคราวและรับส่งให้ด้วย

ค่าจ้างในการชั่วคราว ส่วนใหญ่อยู่ที่ราคา 300-500 บาท ต่อเดือน โดยจะรับ 2-3 รายขึ้นไปมีรายได้ประมาณ 1,500 - 2,000 บาท การรับจ้างชั่วคราวทำให้ชาวแพมีรายได้ที่แน่นอนต่อเดือน เป็นหลักประกันให้ชีวิตมีความรู้สึกมั่นคงขึ้น อย่างไรก็ตามการรับจ้างชั่วคราวของชาวแพจะยังคงยึดโยงกับฐานทรัพยากรน้ำของชุมชนเป็นหลัก แต่ได้เปลี่ยนแปลงลักษณะการใช้ประโยชน์จากการถนอมรักษามาเป็นแสวงหาผลประโยชน์สูงสุด น้ำจึงเป็นต้นทุนที่ไม่ได้ถูกคิดรวมเข้าไปในระบบการผลิต กำไรจึงเป็นส่วนที่ได้มาจากการขูดรีดฐานทรัพยากรของชุมชนนั่นเอง

ระบบซื้อถูกขายแพง

อย่างไรก็ตามในช่วงเวลานี้ชาวแพแต่ละครอบครัวไม่ได้ฝากชีวิตไว้กับปลากับน้ำอีกต่อไป แต่มีการประกอบอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น “ระบบซื้อถูกขายแพง” หรือนายหน้าค้าปลาด้วยวิธีการไม่ลงทุนลงแรงในการจับปลา แต่จะซื้อจากเพื่อนบ้านแล้วนำไปขายที่ตลาดอีกต่อหนึ่งก็เป็นรูปแบบการทำมาหากินอีกวิธีหนึ่งของชาวแพ

ในอดีตถ้าแพใดหาปลาได้มากจะมีการฝากเพื่อนบ้านไปขายที่ตลาด แต่ปัจจุบันปลาหายากและมีราคาดีการลงทุนลงแรงหาปลาเองและนำมาขายเองก็ยังพอมีบ้าง แต่ก็มีส่วนที่มีเป้าหมายในการหาปลาเพื่อขายเริ่มมองเห็นว่าการที่มีคนเข้ามารับซื้อปลาถึงแหล่งทำให้ได้รับความสะดวกกว่า ระบบการแบ่งหน้าที่การผลิตตามความชำนาญจึงเข้ามาสนองต่อความต้องการตามกลไกของตลาด ในช่วงเวลานี้จึงพบว่าคนแพที่มีความชำนาญในการหาปลาจะทำหน้าที่หาปลาอย่างเดียว ในขณะที่ชาวแพด้วยกันที่ถนัดในการค้าขายจะทำหน้าที่รับซื้อและนำไปขาย แต่ทว่าก็ยังเป็นรายเล็ก ๆ เท่านั้น ในขณะที่เดียวกันก็เริ่มมีพ่อค้าที่มีทุนมากกว่าจากภายนอกเข้ามาแข่งขันตีราคาและรับซื้อด้วย ชาวแพจึงถูกผลักเข้าสู่กลไกการแข่งขันกับกลุ่มทุนจากภายนอกไปโดยไม่รู้ตัว

อย่างไรก็ตามการหาปลาเพื่อขายคราวละมาก ๆ จะทำได้เฉพาะฤดูน้ำลด คือ ช่วงเดือน พฤศจิกายน - ธันวาคม เท่านั้น เพราะเป็นช่วงที่ธรรมชาติได้พักผ่อนตนเองและอุดมสมบูรณ์เต็มที่หลังจากได้หยุดพักช่วงห้ามจับปลาในฤดูวางไข่ ทำให้มีปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติเป็นจำนวนมาก ช่วงนี้ชาวแพจึงต้องขยันเป็นพิเศษ บางคนเรียกช่วงนี้ว่า “ช่วงกอบโกย” สะท้อนให้เห็นถึงมโนทัศน์ที่มีต่อโลกและธรรมชาติของชาวแพที่เป็นไปเพื่อการตัดวงและสะสมความร่ำรวยเท่านั้น

การหาปลาตามธรรมชาติ

การที่ชุมชนถูกดึงเข้าสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ จึงทำให้การทำมาหากินมีเป้าหมายเพื่อการค้าขาย และแลกเปลี่ยนเป็นตัวเงิน มากกว่าจะอยู่บนพื้นฐานของความพอเพียง หลังจากหมดระยะเวลาห้ามจับปลาในฤดูวางไข่ ชาวแพจะเร่งจับปลาด้วยเครื่องมือนาชนิด ถึงแม้ว่าบางส่วนจะยังคงใช้เครื่องมือแบบดั้งเดิม คือ ก้นกะบัง วางลอบ เหยียงแห แต่ก็ได้เพิ่มจำนวนให้มากขึ้น นอกจากนี้การใช้เครื่องมือที่มีประสิทธิภาพ เช่น ข่ายเอ็นขนาดต่าง ๆ ซึ่งพาดไปมาในลำน้ำ ยังแสดงให้เห็นถึงการเพิ่มกำลังการผลิตให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

อย่างไรก็ตามยังมีชาวแพส่วนหนึ่งที่ยังคงวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม คือ หาปลาเพื่อยังชีพ เมื่อเหลือจึงขาย ใช้ชีวิตผูกพันกับน้ำ และการซ่อมแซมเครื่องมือทำมาหากิน หรือ ไม่ก็ใช้เวลาว่างไปกับการรับจ้างซ่อมแซมเรือนแพของเพื่อนบ้าน มีชีวิตอิสระ และมีรายได้พอเลี้ยงตัว ไม่ได้หวังความร่ำรวย แต่ก็ยังเป็นเพียงคนส่วนน้อยเท่านั้น ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงอายุ และคนที่อยู่ปลายวัยแรงงาน

การท่องเที่ยว

ในปี พ.ศ. 2542 ทางราชการได้เล็งเห็นศักยภาพของชุมชนในการที่จะสามารถเปิดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว จึงเข้ามาส่งเสริมให้ชาวแพจัดเรือนแพของตนเป็นที่พักแบบโฮมสเตย์ โดยรับนักท่องเที่ยวผ่านทางหน่วยงานราชการ จึงมีชาวแพที่มีความพร้อมเข้าร่วมทำโฮมสเตย์ เป็นอาชีพเสริม คือ บุญสม พูลสวัสดิ์ ในขณะที่ชาวแพอื่น ๆ จะรับจ้างพายเรือพานักท่องเที่ยวเที่ยวชมวิถีชีวิตตามลำน้ำ อย่างไรก็ตามรายได้จากการท่องเที่ยวจะมีเข้ามานาน ๆ ครั้ง จึงไม่สามารถพัฒนาให้เป็นอาชีพหลักได้

สำหรับรูปแบบการบริการของแพโฮมสเตย์ ของบุญสม พูลสวัสดิ์ คือ จัดที่พักเป็นเรือนแพ ถ้าเป็นหมู่คณะคิดค่าบริการคืนละ 100 บาทต่อคน ถ้า 2-3 คน คิด คืนละ 400-500 บาทต่อคืน การบริการมีที่นอนแบบปูเสื่อและกางมุ้ง มีผ้าห่ม ผ้าขาวม้าสำหรับผลัดอาบน้ำ ส่วนอาหารนักท่องเที่ยวจะทำรับประทานกันเองโดยมีเครื่องครัวให้ประกอบอาหารหรือจะขึ้นไปรับประทานที่ตลาดก็ได้ นอกจากนี้ยังมีบริการนำเที่ยวชมวิถีชีวิตชาวแพตามลำน้ำ ซึ่งจะคิดค่าบริการประมาณ 200 บาท (สัมภาษณ์บุญสม พูลสวัสดิ์ : 17 พฤศจิกายน 2545)

อย่างไรก็ตามบุญสม พูลสวัสดิ์ ที่เป็นผู้ริเริ่มทำโฮมสเตย์เรือนแพก็ไม่คิดจะยึดเป็นอาชีพ แต่ทำเพราะเห็นว่าทางราชการเข้ามาส่งเสริม และถือเสมือนว่าตนเองเป็นตัวแทนของชาวแพที่จะต้องให้ความร่วมมือกับทางราชการ ด้วยความไม่ไว้วางใจในตัวนักท่องเที่ยวทำให้บุญสมเลือกที่จะรับนักท่องเที่ยวผ่านทางหน่วยงานราชการเท่านั้น

ในปัจจุบันกลไกตลาดได้เข้ามากำหนดบทบาทในระบบการผลิตของชุมชน ให้เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการภายนอกมากกว่าที่จะผลิตเพื่อบริโภคภายใน จึงทำให้ชุมชนเข้าสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์อย่างเต็มตัว แต่ทว่าระบบการผลิตที่ตั้งอยู่บนฐานทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด เพราะความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศที่ไม่สามารถควบคุมจัดการได้ และกลไกการตลาดที่จำเป็นต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกเกือบทั้งหมด ทำให้ชุมชนขาดความสามารถในการแข่งขันและค่อย ๆ อ่อนกำลังในการต่อรองลงทีละน้อย ซึ่งอาจจะนำไปสู่การขาดความสามารถในการพึ่งตนเองในที่สุด

อย่างไรก็ดีรูปแบบของการค้าแบบใหม่ ๆ ที่เข้ามาแทรกแซงวิถีการผลิตของชุมชนไม่ว่าจะเป็นการท่องเที่ยว ก็ยังไม่สามารถพัฒนาให้เข้ามาทดแทนอาชีพดั้งเดิมได้ เพราะการขาดองค์ความรู้ในการจัดการ จึงยังไม่ทำให้เกิดช่องว่างและการแข่งขันกันเองภายในชุมชนสูงมากนัก แต่อย่างไรก็ตามกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ดำเนินไปในลักษณะปัจเจกภายในชุมชน ทำให้ไม่ต้องพึ่งพิงกันมากนัก ก็อาจนำมาซึ่งช่องว่างและการแข่งขันกันได้ในอนาคต

กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวแพในช่วงเวลานี้จะไม่แบ่งแยกหน้าที่ระหว่างผู้ชายกับผู้หญิงดังเช่นอดีต ถึงแม้ว่ากิจกรรมการเลี้ยงปลาจะเป็นภาระหน้าที่ของผู้ชายเป็นส่วนใหญ่ แต่ผู้หญิงก็มีหน้าที่ในการจัดการและแลกเปลี่ยนผลผลิต และทำหน้าที่ติดต่อกับบุคคลภายนอก แต่อย่างไรก็ตามผู้หญิงก็ยังต้องทำหน้าที่ในการดูแลครอบครัวดั้งเดิม จึงไม่สามารถพัฒนาบทบาททางเศรษฐกิจขึ้นมาได้

นอกจากระบบการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปของชุมชนแล้ว แบบแผนการบริโภคของชุมชนก็เปลี่ยนแปลงไปควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการดำเนินชีวิต ปัจจุบันชุมชนมีแบบแผนการบริโภคที่เป็นแบบสังคมเมือง เครื่องใช้ไฟฟ้าและเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ขยายเข้าไปในทุกเรือนแพ ที่อย่างน้อยในแต่ละเรือนแพจะต้องมีโทรทัศน์ พัดลม และหม้อหุงข้าวไฟฟ้า เป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิต ซึ่งทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นค่าไฟฟ้าเพิ่มเข้ามา นอกจากนี้เรือนแพที่รับจ้างซักรีดเสื้อผ้าเป็นอาชีพหลักก็เริ่มใช้เครื่องซักผ้าเป็นเครื่องทุ่นแรงทำให้ต้องเพิ่มภาระค่าใช้จ่ายที่เป็นค่าไฟฟ้าในแต่ละเดือนเช่นกัน

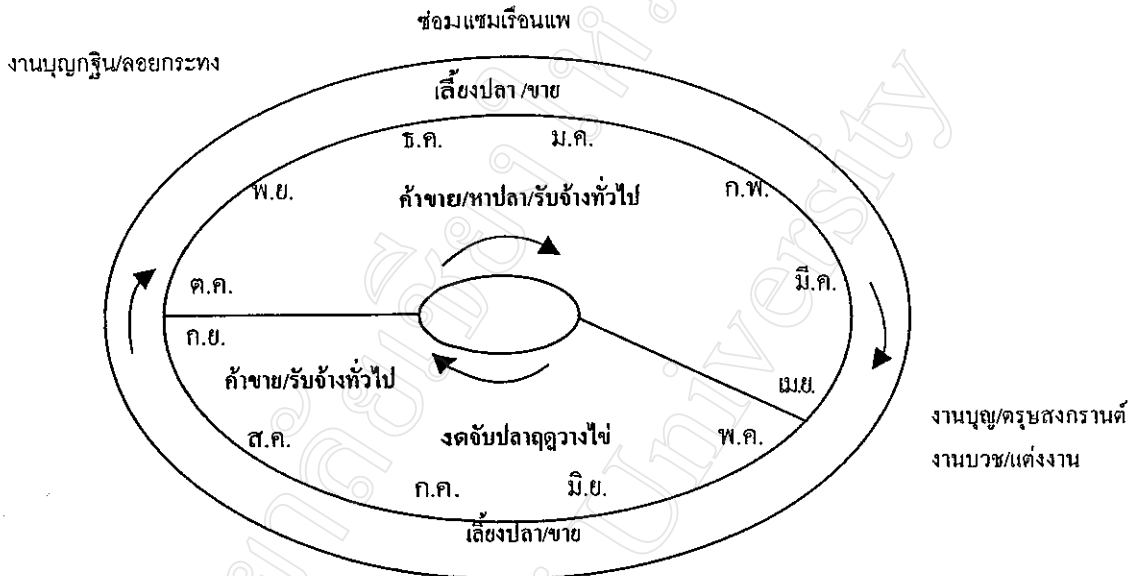
สำหรับค่าใช้จ่ายในการซ่อมแซมเรือนแพ ถือได้ว่าเป็นภาระหนักของชาวแพ เพราะนอกจากลูกบวบจะหายากและมีราคาสูงขึ้น ในปัจจุบันราคากระบอกละ 35 บาท รวมค่าตัดค่าซักลากมาส่งที่ริมตลิ่ง และค่าจ้างเลื่อยหัว ท้าย ลำละ 3 บาท จากนั้นต้องเสียค่า “ขัดแพ” คิดเป็นลำ ราคาลำละ 8 บาท คิดเป็นลูก (50-100 ลำ) ราคาประมาณ 1,200 – 1,500 บาท การซ่อมแซมเรือนแพด้วยวิธีการขัดหรือเสริมลูกบวบจะใช้เงินประมาณ 5,000 – 6,000 บาท ต้องใช้ไม้ไผ่

ประมาณ 100-200 ลำขึ้นไป ซึ่งต้องทำเป็นประจำทุกปี ในขณะที่ทุก ๆ 5-6 ปี จะต้องล้างท้องแพะเสียครั้งหนึ่ง ซึ่งต้องใช้ค่าใช้จ่ายประมาณ 20,000-25,000 บาท ใช้ไม้ไผ่ประมาณ 300-600 ลำ ซึ่งก็แล้วแต่นาของเรือนแพ

อย่างไรก็ตาม นอกจากเหตุผลที่ชาวแพยังคงเลือกที่จะอยู่แพเพราะอาชีพที่ต้องผูกพันกับน้ำ และใกล้กับตลาดที่เป็นแหล่งทำมาหากินแล้ว การไม่มีที่ดิน หรือบางครอบครัวมีที่ดินแต่ยังไม่มีเงินทุนในการสร้างบ้านตลอดจนไม่มีค่าขนย้าย ทำให้ต้องทนสู้กับราคาลูกบวบปีต่อปี ในขณะที่ชาวแพบางส่วนย้ายขึ้นไปเช่าบ้านอยู่บนบกแล้ว แต่กลับต้องย้ายลงมาอยู่แพดั้งเดิม เพราะเมื่อเปรียบเทียบค่าใช้จ่ายในการเช่าบ้านประมาณ เดือนละ 2,000 บาท กับค่าลูกบวบแพที่ต้องเสียต่อปี ก็คิดว่าการอยู่แพเสียค่าใช้จ่ายน้อยกว่า และคิดว่าไม่ต้องเสียค่าน้ำ อีกทั้งยังสามารถจับปลาหรือทำมาหากินเล็ก ๆ น้อย ๆ กับน้ำได้

จากวิถีชีวิตที่เคยผูกพันกับจังหวะการขึ้นลงของน้ำและวิถีของธรรมชาติในอดีตได้สูญหายไป แต่มีชีวิตผูกโยงขึ้นลงตามกลไกของตลาดแทน การผลิตเป็นที่ไปเพื่อการค้า ชาวแพจึงใช้ชีวิตส่วนใหญ่หมกไปกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ แม้แต่ในช่วงที่ธรรมชาติอืดเคืองและขาดแคลนการได้หยุดพักผ่อน หรือ การละเล่นสนุกตามเทศกาล งานประเพณีที่สอดคล้องกับธรรมชาติก็เริ่มจางหายไป คงเหลือไว้ประเพณีประจำปี ได้แก่ ทอดกฐิน ลอยกระทง และสงกรานต์ ซึ่งก็ลดความสำคัญลงมาก และไม่สามารถทำหน้าที่ในการบูรณาการคนในชุมชนได้ดังเดิม กลับกลายเป็นว่าในช่วงเวลานี้ชาวแพต้องเร่งตัดดวงและสะสมจากธรรมชาติให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ เพราะข้อจำกัดทางกฎหมายที่เข้ามาทำหน้าที่ในการควบคุม และจัดการทรัพยากรธรรมชาติแทนนั่นเอง

จากคำบอกเล่าของชาวแพถึงวิถีชีวิตในปัจจุบันพอประมวลเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิ 11 วงจรวิถีชีวิตในรอบปีของชาวแพยุคปัจจุบัน

2.1.3.2 ระบบคุณค่า ความเชื่อ

ระบบคุณค่า

จากสภาพแวดล้อมที่เริ่มเสื่อมลง ส่งผลต่อการปรับตัวทางด้านอาชีพ และความ เป็นอยู่ การหาปลาที่มีความยากลำบากขึ้น และหาได้น้อยลง ในขณะที่ค่าครองชีพสูงขึ้น เพราะมี ชีวิตความเป็นอยู่ผูกติดกับเมืองและระบบตลาด ความจำเป็นที่ต้องดิ้นรนในชีวิตเกิดการพัฒนาระบบการผลิตเข้าสู่การประมงพาณิชย์ ทำให้ระบบคุณค่าของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ในช่วงเวลานี้ ค่าของ “เงิน” ได้เข้ามามีบทบาทกำกับและควบคุมวิถีชีวิตของชาวแพ เพราะนอกจากสามารถใช้ซื้อ วัตถุเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับตนเองและครอบครัวแล้ว การที่ต้องดิ้นรนอยู่ท่ามกลางชุมชน เมือง “เงิน” ยังเป็นเครื่องแสดงถึงฐานะทางสังคม เพื่อทำให้เกิดการยอมรับจากคนอื่น ๆ

นอกจากนี้ การเข้ามาของการผลิตเชิงพาณิชย์ทำให้เป้าหมายชีวิตของชาวแพในแต่ละวัยเปลี่ยนแปลงไป ในขณะที่ผู้สูงอายุในชุมชนยังคงยึดมั่นในพุทธศาสนา ไม่ฆ่าสัตว์ และเข้าวัดทำบุญเป็นประจำ มีชีวิตความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ต้องการที่จะอยู่อย่างสบาย ไม่มีความคิดที่จะร่ำรวย ซึ่งความคิดดังกล่าวเป็นเป้าหมายของชีวิตในวัฒนธรรมดั้งเดิม ในขณะที่คนหนุ่มสาวให้ความสำคัญกับ “วัตถุ” และ “ตัวเงิน” จึงออกไปหางานทำนอกชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ในขณะที่คนหนุ่มสาวในชุมชนต้องดิ้นรนประกอบอาชีพทุกวิถีทาง ทั้งหาปลา เลี้ยงปลา ค้าขาย รับจ้าง ทุกอย่างเท่าที่จะสามารถทำได้ เวลาในชีวิตจึงหมดไปกับการเร่งทำมาหากิน

จากการประกอบอาชีพประมงที่มีความยากลำบาก ด้วยข้อจำกัดทางทรัพยากร และกฎหมาย ในชาวแพรุ่นใหม่จึงให้คุณค่ากับการศึกษา พยายามส่งลูกหลานให้ได้เรียนในระดับสูง เพื่อที่จะได้มีงานทำ ไม่ต้องเป็นชาวแพเหมือนตนเอง ชาวแพส่วนใหญ่คาดหวังให้ลูกได้มีอาชีพรับราชการ เพราะเห็นว่ามีความมั่นคง และมีสวัสดิการที่จะตกมาถึงตนเองด้วย

ระบบความเชื่อ

การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตที่เข้ามามีอิทธิพลต่อแบบแผนการดำรงชีวิตทำให้ชาวแพให้ความสำคัญกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ลดความสำคัญในกิจกรรมทางศาสนาลง “คนเข้าวัดน้อยลง แม้แต่วันพระ” อย่างไรก็ตามชาวแพเองก็พยายามที่จะธำรงรักษาประเพณีที่สำคัญของชุมชนที่ยังคงหลงเหลืออยู่ ได้แก่ ประเพณีลอยกระทงที่ยังคงสะท้อนให้เห็นความร่วมมือร่วมใจ และแสดงออกถึงความเป็นตัวตนของชาวแพ แม้ว่าในปัจจุบันจะเหลือเพียงผู้สูงอายุ และคนวัยแรงงานที่ยังคงอยู่ภายในชุมชนเท่านั้นที่ยังให้ความสำคัญ และให้ความร่วมมือ

เนื่องจากชาวแพส่วนใหญ่จะมีความผูกพันกับวัด โบสถ์ที่ตั้งอยู่ริมน้ำมาช้านาน ได้ทำบุญ หรือขอมัยแพโบสถ์น้ำของวัดไปใช้เนื่องในกิจกรรมสำคัญของชีวิต ส่วนหนึ่งได้อาศัยที่หน้าวัดจอดเรือแพ การช่วยเหลือกิจกรรมของวัดจึงถือเป็นการตอบแทน ปัจจุบันชาวแพยังคงมีประเพณีที่สะท้อนระบบคุณค่าร่วมกันของชุมชน ได้แก่

ทอดกฐิน

จะทำก่อนประเพณีลอยกระทง พิธีจะเป็นไปด้วยความเรียบง่าย โดยกรรมการวัดจะบอกบุญไปตามบ้าน ชาวแพที่ว่างจากการค้าขายจะนำข้าวหม้อแกงหม้อมาเลี้ยงคนที่มาร่วมงาน ซึ่งจะเป็นคนต่างถิ่นที่เข้ามาทอดกฐิน ซึ่งการทอดกฐินในปัจจุบันรวมชาวแพได้จำนวนไม่มากนัก เนื่องจากส่วนใหญ่มีอาชีพค้าขาย แต่จะใช้วิธีใส่ซองทำบุญตามกำลังศรัทธาแทนการไปร่วมงานที่วัดเหมือนในอดีต

ประเพณีลอยกระทง

ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2545) ชาวแพะแบ่งกันช่วยงานวัดเป็น 2 กลุ่ม คือ ฝั่งบ้านน้ำตก กับฝั่งตลาด ก่อนหน้าที่จะถึงวันงานประมาณ 2 สัปดาห์กรรมการวัดจะออกเรียไรสิ่งของต่าง ๆ ในการทำกระทงตามบ้าน เช่น ต้นกล้วย ใบตอง และปัจจัยอื่น ๆ เพื่อเตรียมทำกระทง แต่ในปีนี้น้ำท่วม ส่วนหนึ่งจึงได้มาจากการสั่งซื้อ

การทำกระทงจะเป็นหน้าที่ของผู้หญิงเป็นส่วนใหญ่ คนบ้านน้ำตกจะมาช่วยกันทำที่ศาลาวัด โบสถ์ในตอนกลางวัน ในขณะที่คนแพบางส่วนต้องค้าขายที่ตลาดในตอนกลางวันก็จะใช้วิธีทำไปด้วยค้าขายไปด้วย หลังจากเลิกค้าขายในเวลาค่ำจึงมาช่วยกันทำต่อที่แพบวชน้ำของวัดที่ลากมาเทียบกับฝั่งตลาด เพื่อให้คนที่อยู่ตลาดได้มาช่วยทำและได้รับความสะดวก

ส่วนผู้ชายจะมีหน้าที่ตั้งแต่ ลากแพโบสถ์น้ำมาที่ฝั่งตลาด ต่อแพเพื่อใช้สำหรับให้คนลงมาลอยกระทงในแม่น้ำ รวมทั้งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น หาซื้ออุปกรณ์ ติดตั้งไฟฟ้า เครื่องเสียง เป็นต้น

ในช่วงเทศกาลลอยกระทงผู้ชายชาวแพจะถือโอกาสลงแรง ช่วยกันซ่อมแซมแพบวชน้ำไปด้วย เพราะถือว่าเป็นสมบัติส่วนกลางของวัดและเป็นสิ่งชาวแพที่ใช้ร่วมกัน ก่อนหน้านั้นกรรมการวัดจะหาซื้อลูกบวบเพื่อใช้ในการทำแพ หลังจากเสร็จงานแล้วชาวแพจะประมูลไม้ไผ่กลับไปเพื่อซ่อมแซมเรือแพของตน ทั้งนี้ราคาที่ประมูลก็เท่ากับราคาที่วัดซื้อมา ชาวแพเองก็ถือว่าได้ช่วยวัดทำบุญ ในอดีตที่ไม้ไผ่มีราคาไม่แพงและหาได้ง่าย การต่อแพสำหรับลอยกระทงจะทอดยาวจากฝั่งหนึ่งไปถึงอีกฝั่งหนึ่งสามารถเดินข้ามได้ตลอดลำน้ำ แต่ปัจจุบันที่ไม้ไผ่หายากและราคาแพง ประกอบกับมีสะพานคอนกรีตให้เดินข้ามได้จึงเหลือเพียงแพเล็ก ๆ เท่านั้น

การทำกระทงร่วมกันของชาวแพและชาวตลาดเป็นประเพณีที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา ตั้งแต่คนรุ่นพ่อแม่ บุญช่วย สุราษฎร์ และลุงเงิน วัฒนารมณ ผู้อาวุโสของชุมชน เล่าว่าช่วยทำกระทงวัดมาตั้งแต่เด็ก ๆ การช่วยทำกระทงทำให้มีความรู้สึกว่าได้ทำบุญ ในขณะที่ปัจจุบันเหลือคนวัยกลางคนกับผู้สูงอายุเท่านั้น ที่ให้ความสำคัญ ส่วนคนหนุ่มสาว และเด็กในช่วงเวลานี้จะไปช่วยหน่วยงานราชการ หรือ โรงเรียนทำ เพราะมีการจัดประกวดกัน

เมื่อทำกระทงเสร็จแล้วในวันงานตอนกลางคืนทั้งชาวแพและชาวตลาดจะมาช่วยกันขาย และนำรายได้ทั้งหมดเข้าวัด การทำกระทงนอกจากจะรวมใจคนในชุมชนให้มาช่วยเหลือกิจกรรมของทางวัดแล้ว พ่อค้า และหน่วยงานทางราชการจะเข้ามาสนับสนุนในรูปของอาหารกลางวัน และข้าวต้มในตอนกลางคืน โดยกรรมการวัดจะขึ้นป้ายบอกรายชื่อและจำนวนเงิน ซึ่งสังเกตได้ว่าชาวแพจะให้คุณค่ากับผู้บริจาคทรัพย์ในการสนับสนุนกิจกรรมพอ ๆ กับคนที่มาช่วยทำกระทง

ขณะเดียวกันที่ทางราชการก็จัดประเพณีลอยกระทงด้วย ซึ่งชาวแพในกลุ่มผู้นำ ที่มีความสัมพันธ์กับกลุ่มข้าราชการ และนักการเมืองในท้องถิ่น ก็ได้ให้ความร่วมมือในการประดิษฐ์กระทงเข้าร่วมขบวน และร่วมประกวด ในฐานะที่เป็นชุมชนหนึ่งในเขตเทศบาล ซึ่งจะเป็นลักษณะของการรับงบประมาณมาจากทางราชการแล้วไปจ้างทำอีกต่อหนึ่ง โดยผู้นำชุมชนมีความคิดเห็นเกี่ยวกับกิจกรรมลอยกระทงของทางราชการว่า “ให้งบประมาณน้อย และต้องเสียเวลาในการทำมหากิน”

อย่างไรก็ตามการเข้ามาจัดงานลอยกระทงโดยหน่วยงานราชการก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการสืบสานประเพณีลอยกระทงดั้งเดิมของชาวแพ เพราะไม่ได้เข้าไปแทรกแซงทั้งหมด ส่วนชาวแพเองก็ไม่ได้ปฏิเสธรูปแบบการจัดกิจกรรมของทางราชการ แต่รู้จักเลือกที่จะผสมผสานสิ่งใหม่ที่เข้ามากับสิ่งเดิมที่ชุมชนมีอยู่ โดยไม่สูญเสียความเป็นตัวตนของชาวแพ ประเพณีลอยกระทงของชาวแพจึงยังคงทำหน้าที่รวมคนในชุมชนเอาไว้ได้ และได้เข้ามาทำหน้าที่ในความหมายใหม่ของการดำรงอยู่ของชาวแพในท่ามกลางชุมชนเมือง และถือเสมือนเป็นตัวแทนที่แสดงออกถึงพลังและตัวตนของชาวแพต่อชุมชนภายนอก การทำหน้าที่ของประเพณีลอยกระทงที่เปลี่ยนแปลงไปในช่วงเวลานี้ ได้สะท้อนให้เห็นระบบคุณค่าและความเชื่อทางพุทธศาสนาในเรื่องการทำบุญที่หวังผลในชาติหน้า เป็นการหวังผลเพื่อการดำรงอยู่ในปัจจุบันแทน

อย่างไรก็ตามการให้ความสำคัญกับกิจกรรมทางศาสนาของชุมชนมีแนวโน้มว่าจะลดลงเนื่องมาจากความกดดันทางเศรษฐกิจ ตลอดจนค่านิยมและเป้าหมายของชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปของคนรุ่นใหม่ในชุมชนที่เน้นเรื่องของฐานะและความมั่นคงมากกว่าเรื่องอื่น ๆ จึงผลักดันให้ออกไปหากินต่างถิ่นมากขึ้น ในชุมชนจึงเหลือแต่ผู้สูงอายุและเด็กในวัยเรียน ประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาที่เคยร่วมกันปฏิบัติและให้คุณค่าว่าเป็นสิ่งจำเป็น มีความหมายและความสำคัญต่อวิถีชีวิตร่วมกันของคนในชุมชน ในปัจจุบันได้ลดความสำคัญ และลดความศักดิ์สิทธิ์ลงและกลายเป็นเพียงส่วนเล็ก ๆ ในชีวิตเท่านั้น เช่น พิธีกรรมที่เกี่ยวกับชีวิตที่ยังคงพบเห็นอยู่ทั่วไปคือการบวช การแต่งงาน และการตายเป็นส่วนใหญ่ซึ่งก็ได้ลดรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับชีวิตลงไปมาก ส่วนใหญ่จะเน้นที่ความประหยัดและเรียบง่าย เช่น การบวช ที่แต่เดิมผู้ชายชาวแพจะให้ความสำคัญและใช้เวลาบวชเรียนเป็นระยะเวลาานาน แต่ปัจจุบันนอกจากพิธีกรรมที่ลดลงแล้วระยะเวลาในการบวชก็น้อยลงด้วย นอกจากนี้การเข้าวัดทำบุญในวันพระ ปัจจุบันจะมีก็แต่ผู้สูงอายุเท่านั้นที่ยังคงให้ความสำคัญกับการไปวัดและทำบุญ เป็นประจำ

2.1.3.3 ระบบความสัมพันธ์

ในขณะที่ระบบเศรษฐกิจของชุมชน ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ และจำเป็นต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอก ได้ส่งผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ทั้งระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล ทั้งภายในครอบครัวและระหว่างครอบครัวของชาวแพ

ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและเครือญาติ

การที่คนรุ่นลูกได้ออกไปเรียน และไปทำงานภายนอกชุมชนมากขึ้น เพราะไม่สามารถฝากชีวิตไว้กับการหาปลาหรือการเลี้ยงปลาได้ ทำให้ปัจจุบันภายในชุมชนมีผู้สูงอายุอยู่เป็นจำนวนมาก บางครอบครัวอยู่เพียงลำพัง เช่น ฤงเงิน วัฒนารมณ ซึ่งมิรายได้จากการปลูกเคย จักคอกขาย และส่วนหนึ่งลูก ๆ จะส่งมาให้

ในขณะที่คนวัยแรงงานก็ลดน้อยลง ดังนั้นความสัมพันธ์ของคนต่างวัยภายในครอบครัวจึงขาดหายไป เพราะความจำเป็นทางเศรษฐกิจ แม้ว่าจะมีความเห็นห่างกับลูกหลานแต่ชาวแพก็ยังมีเพื่อนบ้านใกล้ชิด ได้อาศัยพึ่งพาเกื้อกูลกันในฐานะที่เป็นชาวแพด้วยกัน เช่น กรณีฤงเงินที่เพื่อนบ้านจะช่วยคอยแพเข้าออกเวลาน้ำขึ้นน้ำลด ส่วนฤงเงินก็จะช่วยกิจกรรมของวัดและเพื่อนบ้าน ยามว่างก็จะไปตลาดเพื่อพบปะพูดคุยกับชาวแพด้วยกัน แต่เมื่อถึงปี ลูกหลานจะกลับมาเยี่ยมเยียน โดยเฉพาะวันสงกรานต์

สำหรับความสัมพันธ์ในหมู่เครือญาติ เริ่มปรากฏความขัดแย้งอันเนื่องมาจากที่ดินมีพี่น้องบางรายที่ย้ายขึ้นบกด้วยการซื้อที่ริมน้ำ พี่น้องกันจึงไปขอจอดแพ และบางรายขอปลูกบ้านบนบกด้วย แต่เมื่อหมดคนรุ่นพ่อแม่แล้ว มีการแบ่งมรดกในคนรุ่นลูกทำให้เกิดการทะเลาะกัน ดังนั้นชาวแพที่มีพี่น้องมาขอจอดแพหน้าที่จะไม่อนุญาตให้ขึ้นมาปลูกบ้าน แต่จะให้อาศัยจอดแพและเดินผ่านทางได้เท่านั้น

อย่างไรก็ตามมีลูกหลานชาวแพในวัยแรงงานบางส่วนที่กลับมาอยู่กับพ่อแม่ที่สูงอายุด้วยความเป็นห่วง และพ่อแม่ก็ไม่ยอมย้ายขึ้นไปอยู่บนบกเพราะความผูกพันกับน้ำ ส่วนใหญ่มักจะพูดถึงอนาคตตนเองว่า “แก่แล้วเคยชินกับอยู่อย่างนี้ เกิดกับแพก็ขอตายกับแพ”

ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน

การมีกิจกรรมชีวิตร่วมกัน และวิถีชีวิตที่อยู่ภายใต้ทรัพยากรที่จำกัดร่วมกัน และเผชิญความทุกข์ยากที่ผ่านมามีด้วยกัน ทำให้เกิดความเห็นอกเห็นใจกัน ความรู้สึกสำนึกว่าเป็นชาวแพด้วยกันเกิดขึ้นมาในยามที่คับขัน ตัวอย่าง จากเหตุการณ์น้ำท่วมผู้ชายชาวแพได้รวมตัวกันออกมาช่วยเหลือชาวแพอื่น ๆ ด้วยการแบ่งเขตแม่น้ำดูแลชาวแพที่อยู่ใกล้เคียงเรือนแพของตน โดยไม่ต้อง

มีใครบอก เพราะถือว่าเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบ โดยจะช่วยเผื่อระวังไม่ให้แพ็คกหูลุดเข้ามา
คันแพ การช่วยรั้งแพ ถอยแพ หรือการช่วยดันกอดักให้หูลุดเข้าร่องน้ำไปโดยไม่เป็นอันตรายต่อแพ
อื่น ๆ ต่อๆ กันไปทั้งลำน้ำ

“ต้องช่วยกันเพราะบางแพเหลือแต่เด็กกับคนแก่ บางแพมีแต่ผู้หญิง บางแพมีเรือ
เครื่อง แต่เครื่องไม่มีกำลังแรงพอ เราพร้อมกว่ามีกำลังกว่าก็ช่วยกันไปก่อนรอเทศบาลไม่ได้มีคน
น้อยมีเรือแค่ลำเดียว” (สัมภาษณ์บุญโรจน์ จันทร์วิฑู : 24 พฤศจิกายน 2545)

อย่างไรก็ดีในช่วงเวลานี้ชาวแพบางแพที่มีที่ดินริมน้ำเริ่มแสดงกรรมสิทธิ์ของตน
เหนือน้ำด้วยการนำไม้ไผ่มามัดผูกติดกันเป็นแนวเพื่อแสดงอาณาเขตเรือนแพของตนกับเพื่อนบ้าน
ซึ่งเพื่อนบ้านจะรู้กันว่าในพื้นที่นั้นจะไม่เข้าไปจับปลา และเก็บหาผัก ส่วนทำนน้ำของคนที่มีบ้าน
อยู่ริมน้ำจะมีการหวงห้ามจับปลาเป็นที่ ๆ ชาวแพที่หาปลาจะรู้กัน

อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ของชาวแพก็ยังแสดงออกในเรื่องของการให้ความ
ช่วยเหลือกันเมื่อมีเรือประมงเข้ามาตรวจปราบปราม การทำประมงในฤดูวางไข่ หรือการทำประมง
ผิดวิธี ชาวแพที่อยู่ต้นน้ำจะบอกต่อ ๆ กันไปตามลำน้ำอย่างรวดเร็ว ถึงแม้ว่าชาวแพจะไม่ได้ทำ
ประมงผิดวิธีก็ตาม แต่การจับปลาในฤดูวางไข่ก็มีบ้างเพราะความจำเป็น

นอกจากนี้แล้วยังให้ความช่วยเหลือกันเรื่องขายปลากระชัง ซึ่งชาวแพจะพบปะกัน
เป็นประจำที่ตลาด ตลาดเปรียบได้กับเวทีแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารของชาวแพ โดยเฉพาะเรื่องการ
จับปลา ราคาปลา ถ้าแพใดจะขายปลาเพียงแต่บอกต่อ ๆ กันไป ผู้รับซื้อก็จะมาจับถึงแพ

ส่วนการเอาแรงกันเพื่อซ่อมแซมเรือนแพในหมู่เพื่อนบ้านที่คุ้นเคยกันก็ยังคงมีอยู่
ขณะเดียวกันบางแพก็เลิกไปเพราะไม่มีแรงงานภายในครอบครัวที่จะไปช่วยเหลือเพื่อนบ้าน จึงต้อง
ใช้การจ้างแรงงานทดแทน เพราะการมีชีวิตที่รีบเร่ง และส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจ
ทำให้ความคิดเรื่องการจ้างแรงงานขยายออกไปในหมู่ชาวแพด้วยกันมากขึ้น เพราะเมื่อเทียบค่า
ใช้จ่ายในการจ้างกับค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงแขกที่มาช่วยก็มีราคาพอ ๆ กันหรืออาจจะมากกว่านั้น
และถ้าเลี้ยงดูไม่ดีก็จะถูกต่อว่าได้ภายหลัง ดังนั้นการตัดปัญหาด้วยการจ้างนอกจากจะทำให้ไม่ต้อง
เสียเวลาทำมาหากินเพื่อมาเลี้ยงดูแขกแล้ว ยังตัดปัญหาเรื่องการตอบแทนบุญคุณกันอีกด้วย

ความคิดเรื่องเสียเวลาทำมาหากินยังเข้าไปเปลี่ยนแปลงการช่วยแรงที่เกี่ยวข้องกับ
กิจกรรมชีวิตและงานประเพณี กลายเป็นการช่วยเงินแทน เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่าง
เพื่อนบ้านจากที่เคยเกื้อหนุนกัน กลายเป็นการคิดถึงผลประโยชน์ที่จะมีต่อกัน ทำให้ชาวแพบางคน
มีความรู้สึกต่อเพื่อนบ้านในช่วงเวลานี้ว่ามีความจริงใจต่อกันลดลงหรืออยู่อย่างตัวใครตัวมัน

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับชาวบ้านในชุมชน

จากการเข้ามาของหน่วยงานปกครอง ทำให้ผู้นำที่เป็นตัวแทนจากรัฐเข้ามา มีบทบาทสำคัญในชุมชน ในขณะที่บ้านน้ำตกมีการปกครองโดยองค์การบริหารส่วนตำบล และมีผู้ใหญ่บ้าน และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านทำหน้าที่ให้ความช่วยเหลือและดูแลทุกข์สุข ส่วนในพื้นที่ตำบล อุทัยใหม่จะอยู่ในความรับผิดชอบของเทศบาลเมือง โดยการเข้ามาของหน่วยงานต่าง ๆ จะผ่านมาทางความช่วยเหลือในรูปแบบของโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ในชุมชน เช่น ถนนในเขตบ้านน้ำตก และการบริการเก็บขยะ และชักลากเรือแพ ของทางเทศบาล เป็นต้น

อย่างไรก็ตามชาวแพในเขตบ้านน้ำตกยังมีความรู้สึกที่ผู้นำเป็นคนของตน โดยเฉพาะผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านที่ให้ความเอาใจใส่ดูแลทุกข์สุขของลูกบ้าน จากเหตุการณ์น้ำท่วมที่ผ่านมา ทำให้ชาวแพในเขตบ้านน้ำตกได้รับความเสียหายทั้งหมด การที่แพของคนรุ่นลูกได้แยกครอบครัว ออกจากพ่อแม่ไปแล้วและไม่มีเลขที่บ้าน ซึ่งตามความเป็นจริงจะไม่มีโอกาสได้รับความช่วยเหลือใด ๆ จากทางราชการเพราะมีชื่ออยู่ในทะเบียนบ้านเดียวกันกับแพของพ่อแม่ แต่ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านได้แก้ปัญหาด้วยการเพิ่มความเสียหายรวมไปกับแพของพ่อแม่ จะเห็นได้ว่าผู้นำชุมชนยังยึดถือความสัมพันธ์ ที่เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากกว่าความถูกต้อง ในขณะที่เดียวกันชาวแพก็มีความรู้สึกห่างเหินกับผู้ใหญ่บ้านเพราะมีธุรกิจภายนอกชุมชน และไม่มีเวลาเอาใจใส่ทุกข์สุขของลูกบ้าน

ในขณะที่ชาวแพในเขตเทศบาลได้ถูกกำหนดให้เป็นชุมชนเมือง และมีการเลือกผู้นำชุมชนมาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2535 โดยกำหนดให้อยู่ในวาระคราวละ 2 ปี จนถึงปัจจุบันมีผู้นำทั้งหมด 5 คน (ภาคผนวก ข) แต่ทว่าในปัจจุบันชุมชนไม่มีความรู้สึกที่ผู้นำเป็นคนของตน เนื่องมาจากการที่ไม่มีบทบาทหน้าที่เป็นตัวแทนของชุมชนที่ชัดเจน นอกจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทนของรัฐ นำนโยบายต่าง ๆ เข้ามาเพื่อให้ชุมชนปฏิบัติ เช่น เภณท์แรงงานทำถนน ลอกคลอง เก็บขยะ เนื่องในวันสำคัญ เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งที่หน่วยงานของเทศบาลได้เข้ามามีบทบาทจัดการและรับทำแทนในเรื่องต่าง ๆ ทำให้ผู้นำชุมชนลดความสำคัญลง พร้อมทั้งกับการสูญเสียอำนาจในการตัดสินใจแก้ปัญหาส่วนรวมของชุมชน ขณะเดียวกันชุมชนก็ไม่ปฏิเสธที่จะผูกโยงตัวเองเข้ากับระบบการเมืองท้องถิ่น เพื่อทำให้รู้สึกว่าคุณเองเป็นคนตลาด เป็นคนในเมือง และจะได้มีส่วนร่วมรับผลประโยชน์ต่าง ๆ จากทางราชการ ซึ่งอาจมีสาเหตุมาจากนโยบายการพัฒนาของทางราชการมักจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวแพเสมอ อาทิ การผลิตน้ำประปาให้กับประชาชนในเขตเมือง นโยบายไล่ที่ชาวแพ การสร้างลานสะแกกรังริมแม่น้ำ ใน ปี พ.ศ. 2529 2531 และ 2533 ทำให้ชาวแพส่วนหนึ่งที่อยู่ฝั่งตลาดต้องอพยพออกไป เพราะไม่สะดวกต่อการนำเรือแพมาเทียบที่ทางขึ้นลง ยังคงจอดอยู่ที่แต่เฉพาะแพที่มีความจำเป็นต้องอาศัยทำขึ้นลงเพื่อค้าขายในตลาด การก่อสร้าง

เขื่อนเรียงหินหน้าศาลากลาง ที่ชาวแพต้องอพยพออกไปหาที่จอดแพไกลออกไปจากที่ทำมาหากิน บางรายที่มีทางไปก็ย้ายหนีขึ้นบก เป็นต้น ดังนั้นปรากฏการณ์ดังกล่าวจึงเป็นการเรียนรู้ของชาวแพที่จะหาหลักประกันความมั่นคงให้กับชีวิต

จากนโยบายของทางราชการที่เข้ามาแทรกแซงความเป็นอยู่ทำให้ชาวแพให้ความสำคัญกับผู้นำทางการปกครองในระดับเทศบาล และระดับจังหวัดมากขึ้น ด้วยการแสดงออกมาในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การเป็นตัวแทนชาวแพให้ความร่วมมือในนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว การเข้าร่วมกิจกรรมประเพณีที่ทางราชการจัดขึ้นทั้งงานสงกรานต์ และประเพณีลอยกระทง เป็นต้น

อย่างไรก็ดีการให้ความสำคัญและปรับตัวเพื่อสร้างความสัมพันธ์กับผู้นำทางการปกครองของชาวแพก็มีเฉพาะคนบางกลุ่ม ในขณะที่บางกลุ่มคุ้นเคยและมีอิสระกับการอยู่กับน้ำมาแต่รุ่นพ่อแม่มีความรู้สึกไม่พอใจ และหลีกเลี่ยงด้วยการลอยแพออกไปจากที่ชุมชนแทนการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของรัฐ เพราะเห็นว่าไม่ได้ประโยชน์ ประกอบกับมีความไม่ไว้วางใจ และเห็นว่าทางราชการไม่มีความแน่นอน เปลี่ยนคนใหม่ก็เปลี่ยนนโยบาย จึงเลือกที่จะใช้วิธีนิ่งเฉยหรือหลีกเลี่ยงมากกว่า

ในขณะที่ชาวแพยังให้เคารพในตัวเจ้าอาวาสวัดโบสถ์ แต่ก็น้อยกว่าเจ้าอาวาสคนก่อน ๆ ทั้งนี้ได้จากการเลี้ยงปลาหน้าวัด และการจับปลาหน้าวัดที่เดิมเป็นข้อห้ามเก่าแก่ แต่ในปัจจุบันถูกละเลย ในขณะที่เจ้าอาวาสคนก่อน ๆ จะมีการขอร้องกันและเชื้อฟังด้วยดี

แต่อย่างไรก็ตาม ชาวแพส่วนใหญ่ก็ยังคงมีความรู้สึกที่วัดโบสถ์เป็นวัดของชุมชน และยังคงมาร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทางวัดจัดขึ้น แต่ทั้งนี้ก็อยู่บนความศรัทธาในตัวเจ้าอาวาสเป็นที่ตั้ง โดยเฉพาะเจ้าอาวาสคนปัจจุบัน คือ หลวงพ่อภา ที่ชาวแพจะพูดถึงในบทบาทของพระนักพัฒนาที่เข้ามาจัดระเบียบ และดูแลวัดให้มีความสะอาดเป็นระเบียบเรียบร้อย

ความสัมพันธ์ภายนอกชุมชน

จากความเจริญที่เข้ามาสู่ชุมชนในทุกทิศทางและชุมชนเองเปรียบเสมือนชุมชนทางของความเจริญ ที่มีตลาดเป็นศูนย์กลางของการแลกเปลี่ยน ส่วนใหญ่ของชาวแพจะขึ้นมาค้าขายที่ตลาดเช้า ดังนั้น การรับรู้ข่าวสารต่าง ๆ จะเป็นไปอย่างรวดเร็ว ต้องคาดเดาความต้องการของผู้ซื้อเพื่อเปลี่ยนแปลงสินค้าให้สนองตอบความต้องการของผู้บริโภคอยู่ตลอดเวลา ความสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกจึงเป็นไปเพื่อการค้า

สำหรับความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจนในช่วงเวลานี้ ได้แก่ ความสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชนที่เคยมีระบบของการเกื้อกูลกัน ระหว่างเจ้าของที่ดินริมน้ำกับชาวแพที่ให้เช่าที่จอดแพราคาถูก ปัจจุบันที่ดินหลาย ๆ แห่งได้เปลี่ยนมือมาสู่คนรุ่นลูก แต่ความสัมพันธ์

ไม่ได้ตกทอดมาสู่คนรุ่นลูกด้วย เพราะการไปเติบโตและไปเรียนหรือไปทำงานภายนอกชุมชน เมื่อที่คืนมีการเปลี่ยนมือจึงเริ่มมีการปิดที่ห้ามเดินผ่าน ทำน้ำหลายแห่งที่เคยเป็นท่าข้าวเปิดตัวลงพร้อม ๆ กับการล้อมรั้วที่คืน ในช่วงเวลานี้จึงมีปรากฏการณ์ที่ชาวแพบางท่ารวมตัวกันซื้อดินมาถมทางที่เคยเป็นทางสาธารณะเพื่อใช้สำหรับเป็นท่าขึ้นลง ในขณะที่บางท่าเริ่มมีความขัดแย้งเกิดขึ้น เพราะเกิดความรู้สึกไม่พอใจที่ว่า “เคยขึ้นลงกันมาแต่ครั้งปู่ย่าตายาย พอมาถึงคนรุ่นลูกกลับหวงห้ามไม่เห็นหัวคนเฒ่าคนแก่” แต่ก็ไม่สามารถทำอะไรได้ ในช่วงเวลานี้ชาวแพหลายคนรู้สึกเหมือนตนเองถูกปิดล้อมจากคนเมือง และเริ่มรู้สึกว่าตนเองเป็นคนอีกชนชั้นหนึ่งของสังคม ในขณะที่เดียวกันคนที่บ้านอยู่บนบก และเคยเดินเข้าไปนั่งเล่นพักผ่อนที่ทำน้ำก็ถูกตัดขาดจากชาวแพไปด้วย ทั้งคนแพและคนบนบกพูดถึงความสัมพันธ์ในช่วงนี้ว่า

“เดี๋ยวนี้คนบนบกกับคนแพไม่ต้องอาศัยกันแล้ว คนจนเพื่อนเยอะแต่คนรวยไม่เอาใคร คนแก่เคยได้อาศัยนั่งเล่นริมท่า เวลาหน้าร้อนเด็ก ๆ ได้อาศัยโดดน้ำเล่น แต่ก็มาปิดท่า คนรวยมันไม่สนใจใคร ใครจะมีกิน ไม่มีกินก็ช่าง ต่างคนต่างอยู่ แต่เรามันคนจนยังต้องช่วยกัน”

อย่างไรก็ตามชาวแพก็มีความพยายามที่จะทำให้เกิดการยอมรับว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเมืองด้วยการสร้างความสัมพันธ์ทั้งทางการค้าและทางสังคมกับคนในชุมชนเมือง บางส่วนก็ใช้วิธีการแสดงออกทางวัตถุ เพื่อเป็นเครื่องบ่งบอกฐานะ และช่วยทำให้เกิดความรู้สึกทัดเทียมกับคนเมืองขึ้นมาบ้าง

2.2 การปรับตัวของชุมชนชาวแพ

สำหรับการศึกษาการปรับตัวของชุมชนชาวแพในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคล หรือกลุ่มบุคคล ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงระดับครอบครัวเป็นหลัก โดยมุ่งเน้นไปที่การปรับตัวทางระบบการผลิต การบริโภค และเทคโนโลยีการผลิต ที่ปรับเปลี่ยนไปให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน การปรับตัวดังกล่าวได้ส่งผลเชื่อมโยงไปถึงการเปลี่ยนแปลงระบบความคิด คุณค่า ความเชื่อ และระบบความสัมพันธ์ของชุมชน ในที่สุด สำหรับการศึกษการปรับตัวของชุมชนชาวแพในครั้งนี้ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ส่วนต่าง ๆ ดังนี้

2.2.1 การปรับตัวของครอบครัวที่มีความแตกต่างทางฐานะ

2.2.1.1 กลุ่มครอบครัวฐานะดี

2.2.1.2 กลุ่มครอบครัวฐานะปานกลาง

2.2.1.3 กลุ่มครอบครัวฐานะยากจน

2.2.2 การปรับตัวในแต่ละช่วงเวลา

2.2.2.1 ยุคประมงพื้นบ้าน-ยุคประมงพาณิชย์

2.2.2.2 ยุคประมงพาณิชย์-ยุคปัจจุบัน

2.2.3 ข้อสังเกตของการปรับตัว

2.2.3.1 ปฏิกริยาในเชิงตอบรับ

2.2.3.2 ปฏิกริยาในเชิงรอมชอม

2.2.3.3 ปฏิกริยาในเชิงปฏิเสธ

2.2.1 การปรับตัวของครอบครัวที่มีความแตกต่างทางฐานะ

ชุมชนชาวแพในยุคประมงพื้นบ้านที่ความอุดมสมบูรณ์ และความมั่งคั่งของทรัพยากร ได้ดึงดูดให้ผู้คนหลากหลายเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน โดยมีแม่น้ำเป็นศูนย์กลาง ชาวแพยึดอาชีพประมง ส่วนชาวจีนยึดอาชีพค้าข้าว และทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลาง เมื่อเข้าสู่ยุคประมงพาณิชย์ ชาวจีนซึ่งมีการสะสมทุนมาก่อนหน้านั้นระยะหนึ่งในรูปของกิจการ โรงสี และเรือบรรทุกข้าวทำให้สามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับระบบตลาดได้อย่างรวดเร็ว และเมื่อถนนเข้ามามีบทบาทสำคัญแทนที่แม่น้ำ ชาวจีนจึงปรับตัวเลิกการค้าข้าวทางเรือหันมาตั้งรกรากริมฝั่งแม่น้ำ แต่ก็ยังคงยึดอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการค้า จึงทำให้คลายความสัมพันธ์มีต่อแม่น้ำลง เกิดเส้นแบ่งรูปแบบของการดำรงชีวิตระหว่างชาวจีนและชาวแพอย่างชัดเจน ดังนั้นจึงยังคงเหลือชาวแพเท่านั้นที่ยังคงรักษาวิถีชีวิตที่ผูกพันกับน้ำไว้และมีปรากฏการณ์ที่สามารถศึกษาการปรับตัวอย่างต่อเนื่องในแต่ละช่วงเวลาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตของชาวแพที่มุ่งเน้นไปที่ปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต การบริโภค และเทคโนโลยีการผลิต ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ทรัพยากรของชุมชน และส่งผลเชื่อมโยงไปถึงการเปลี่ยนแปลงระบบคุณค่า ความเชื่อ และระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงชาวแพได้มีการปรับตัว เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมเพื่อความอยู่รอดตลอดเวลา การปรับตัวมีทั้งในระดับของปัจเจก คือ ครอบครัว และในระดับของกลุ่มที่เป็นการรวมกันของหลาย ๆ ครอบครัว แต่ทว่าในระดับกลุ่ม พบว่ายังเป็นการรวมตัวกันในลักษณะของกลุ่มผลประโยชน์

ที่มีความไม่มั่นคงถาวร เป็นการรวมกลุ่มกันอย่างหลวม ๆ ที่อยู่บนเงื่อนไขของความพยายามในการลดความเสี่ยงในการดำรงชีวิตร่วมกันเฉพาะหน้า มากกว่าจะเป็นไปเพื่อความอยู่รอดในระยะยาว เป้าหมายของกลุ่มจึงมีแนวโน้มไปในทางพึ่งพาปัจจัยจากภายนอก อาทิ แหล่งทุนจาก ธกส. แหล่งความรู้จากสำนักงานประมง เกษตรจังหวัด และระบบตลาดจากพ่อค้าคนกลาง เป็นส่วนใหญ่

จากความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงปัจจัยจากภายนอกของชาวแพแต่ละครอบครัว ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับข้อจำกัดของแต่ละครอบครัวในเรื่องของทุน แรงงาน และทรัพยากร สำหรับครอบครัวที่มีความพร้อมด้าน “ทุน” และ “แรงงาน” ก็จะมีโอกาสเข้าถึงปัจจัยภายนอกมากกว่า จึงมีความสามารถในการปรับตัวสูงตามไปด้วย ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้ชุมชนไม่สามารถยกระดับให้เกิดการปรับตัวได้พร้อมกันทั้งหมด การปรับตัวจึงมีลักษณะเป็นปัจเจกเป็นส่วนใหญ่ ระบบการผลิตในภาพรวมของชุมชนจึงมีลักษณะเป็นปัจเจกตามไปด้วย ปรากฏการณ์การปรับตัวของชาวแพจะสามารถศึกษาได้จึงอยู่ในระดับ “ครอบครัว” เท่านั้น

ดังนั้นภาพการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการปรับตัวของชุมชนชาวแพในที่นี้ สามารถทำความเข้าใจ และชี้ให้เห็นถึงความหลากหลายของกระบวนการปรับตัว และการดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของชุมชน ด้วยการอธิบายผ่านครอบครัวที่มีความแตกต่างทางฐานะกัน ดังนี้

2.2.1.1 กลุ่มครอบครัวฐานะดี

2.2.1.2 กลุ่มครอบครัวฐานะปานกลาง

2.2.1.3 กลุ่มครอบครัวฐานะยากจน

โดยมีเกณฑ์ที่ใช้ในการพิจารณาความแตกต่างทางฐานะ ดังนี้ สำหรับกลุ่มที่มีฐานะดีจะมีความสามารถในการครอบทุน เช่น ที่ดิน เรือแพที่มีความมั่นคงแข็งแรง และทรัพย์สินที่เป็นอุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่าง ๆ นอกจากนี้การเป็นที่พึ่งพาอาศัยและได้รับการยอมรับนับถือจากคนในชุมชนผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาร่วมด้วย ส่วนกลุ่มครอบครัวฐานะปานกลางจะมีทรัพย์สินในความครอบครองพอสมควร สามารถพึ่งตนเองได้ระดับหนึ่ง และกลุ่มครอบครัวที่มีฐานะยากจนจะไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง มีสภาพเรือแพและอาชีพที่ไม่มั่นคงถาวร รวมทั้งการไม่มีทรัพย์สินหรือเครื่องอำนวยความสะดวกที่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตเป็นเกณฑ์

2.2.1.1 กลุ่มครอบครัวฐานะดี

สมโภช และถวิล ส่องศรี

ครอบครัวของสมโภช ส่องศรี ถือได้ว่าเป็นตัวแทนของกลุ่มครอบครัวฐานะดีของชุมชน ที่มีความสามารถในการปรับตัว ได้ทันทีที่โอกาสทางเศรษฐกิจพัฒนาไปสู่การพาณิชย์ โดยมีการสะสมทุนในกิจกรรมเศรษฐกิจอื่น ๆ จนประสบความสำเร็จ จนเป็นผู้มีฐานะดีของชุมชน ช่วงเวลาของการปรับตัวจะอยู่ในช่วงเวลาประมาณ พ.ศ. 2500-2535 จากเดิมที่สมโภช เป็นคนมาจากต่างถิ่น จบการศึกษาจากกรุงเทพ ฯ และเคยรับราชการมาก่อน หลังเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงหันเหตนเองมาเป็นชาวแพ โดยก่อนหน้านั้นลุงของสมโภช รับราชการเป็นผู้พิพากษาในจังหวัด และเป็นเจ้าของกิจการตีอวน มีลูกน้องหลายคน สมโภช จึงเข้ามาช่วยดูแลกิจการ ต่อมาแต่งงานกับถวิลซึ่งเป็นชาวแพ และยังคงยึดกิจการตีอวนเป็นอาชีพ โดยสมาชิกในครอบครัวคือภรรยาและลูกได้เข้ามาทำหน้าที่ในการจัดการผลิต และแลกเปลี่ยนผลผลิต คือ ทำปลา ขายปลา จนกระทั่งประมาณ พ.ศ. 2535 จึงเลิกกิจการ เพราะไม่คุ้มกับการลงทุน เนื่องจากสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรมลงจึงเปลี่ยนมาเพาะเลี้ยงปลาแทน จากเดิมที่ชาวแพจะเลี้ยงปลาสดขายเป็นหลัก แต่เมื่อสมโภช ทดลองเพาะเลี้ยงปลาแรดได้ และเผยแพร่ความรู้ออกไป ทำให้ปลาแรดกลายเป็นสัญลักษณ์ของเมืองอุทัยธานี สร้างรายได้และอาชีพใหม่ให้กับชาวแพ

ปัจจุบันลูก ๆ ของสมโภช ได้พัฒนาการเพาะพันธุ์ปลา ได้หลากหลายชนิด และขยายกิจการเป็นแหล่งขายพันธุ์สัตว์น้ำ ทั้งปลาเพื่อการบริโภค และปลาสวยงาม โดยลูกสาวคนโตได้ขยายธุรกิจปลาสวยงามไปเปิดร้านที่กรุงเทพฯ ฯ ส่วนลูกชายก็มีกิจการเพาะพันธุ์ปลาที่นครสวรรค์ มีฐานะมั่นคงจนสามารถซื้อที่ดินริมน้ำและปลูกบ้านใกล้ ๆ กับเรือนแพได้

ครอบครัวของสมโภช และถวิล ส่องศรี ถือได้ว่าเป็นตัวแทนของกลุ่มครอบครัวที่มีฐานะดี ส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง ตั้งแต่การนำเทคโนโลยีและความรู้ใหม่ ๆ เข้ามาและเกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตในระดับครอบครัวก่อน ต่อมาจึงแพร่ออกไปสู่ชุมชน จากพออยู่พอกินมาเป็นประมวงพาณิชย์ ในที่สุด

นอกจากข้อจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตในแต่ละช่วงเวลาของครอบครัวสมโภชแล้ว การที่บุคคลในครอบครัวไม่ได้มีมโนทัศน์ต่อโลกและธรรมชาติที่เป็นไปเพื่อการหาอยู่หากินเท่านั้น แต่มุ่งไปเพื่อ “การค้า” และสนองตอบความต้องการของตลาดมาโดยตลอด จึงมีความสามารถในการสะสมทุน คือ ตัวเงิน ประกอบกับเป็นครอบครัวใหญ่จึงมีแรงงานในการผลิตเพียงพอ นอกจากนี้การมีประสบการณ์ทำงานในโลกภายนอกมาก่อนทำให้ได้รับรู้ข่าวสารใหม่ ๆ เมื่อมีโอกาสทางเศรษฐกิจเข้ามาจึงมีศักยภาพในการปรับตัวดีกว่าครอบครัวอื่น

การเข้ามามีบทบาทชี้นำทางความคิดของทางการ ที่เข้ามาตามจังหวะของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน คือเป็นช่วงเวลาที่ชุมชนกำลังหาหนทางใหม่ ๆ เพื่อความอยู่รอด ก็เป็นปัจจัยที่เข้าส่งเสริมให้เกิดการปรับตัวอย่างรวดเร็ว บทบาทของสมโภชในการทำหน้าที่เป็นผู้ประสานและเชื่อมโยงถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารจากทางการสู่ชุมชน จึงทำให้มีโอกาสเข้าถึงปัจจัยการผลิตที่รัฐเข้ามาสนับสนุนก่อนครอบครัวอื่นๆ ประกอบกับการได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนให้เป็นผู้นำชุมชน และประธานกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์น้ำ ก็มีผลผลักดันให้ครอบครัวปรับตัวได้อย่างรวดเร็วเช่นกัน นอกจากนี้การทำหน้าที่เป็นผู้ผลิตที่มีความหลากหลาย และเป็นไปเพื่อการบริโภค และการค้า โดยมีการจัดการผลผลิตที่ใช้แรงงานภายในครอบครัวทั้งหมด จึงทำให้สามารถลดการพึ่งพิงจากภายนอก สามารถพึ่งตนเองได้

ข้อสังเกตการปรับตัวอีกประการก็คือ การที่เป็นคนมาจากต่างถิ่นไม่มีความสามารถในการทำประมงพื้นบ้านแบบชาวแพดั้งเดิม ทำให้มีระบบคิด ระบบคุณค่า และความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ อยู่บนฐานของการค้าขาย นำมาใช้ประโยชน์มากที่สุด ประกอบกับความสามารถในการเชื่อมโยงระบบการผลิต ของครอบครัวเข้าสู่กลไกของตลาด ทั้งทำหน้าที่เป็นผู้ผลิต คือ การเพาะเลี้ยงปลา และผู้ขายลูกพันธุ์ปลาจึงทำให้สามารถสะสมทุนและปรับตัวได้รวดเร็วกว่าครอบครัวอื่นๆ

เสวก พรหมสุทธิ

บรรพบุรุษของเสวกเป็นชาวเรือมาก่อน เมื่อแต่งงานกับอัมพรที่มีบิดาเป็นชาวแพและเป็นเจ้าของกิจการตีอวน จึงแยกครอบครัวออกมาตั้งเรือนแพของตัวเอง ในยุคประมงพื้นบ้านเสวกหาปลาเป็นอาชีพทั้งหาด้วยเครื่องมือประมงพื้นบ้านและรับจ้างตีอวน ส่วนภรรยาทำหน้าที่นำปลาไปขาย ช่วงเวลานั้นผู้คนไม่มากปลาในน้ำอุดมสมบูรณ์สามารถเลี้ยงดูครอบครัวได้ไม่ลำบาก เมื่อมีการสร้างเขื่อน เสวกพบว่าปลาเริ่มหายากขึ้น เมื่อเข้าสู่ยุคประมงพาณิชย์ก็ยังคงหาปลาและรับจ้างตีอวนแต่ทำต่อมาได้ไม่นานก็เลิก เพราะความลำบากที่ต้องอดนอนตั้งแต่เที่ยงคืนถึงเที่ยงวัน จึงจะได้ค่าจ้าง 100 บาท ประกอบกับจำนวนปลาลดลงอย่างรวดเร็วทำให้ต้องเปลี่ยนไปทดลองเลี้ยงปลากระชังตามอย่างชาวแพด้วยกัน ระยะเวลาจะเลี้ยงปลาแรกก่อนเพราะมีราคาดี ต่อมาจึงพัฒนามาเลี้ยงปลากดัง เพราะมีราคาสูงกว่าปลาแรก แต่การเลี้ยงปลาต้องประสบกับปัญหาน้ำเน่าเสีย ทำให้ขาดทุน ประกอบกับการเลี้ยงปลาต้องดูแลเอาใจใส่และใช้เวลานานกว่าจะจับขายได้ จึงเลิกเลี้ยงปลาในปี 2537 และหันมาประกอบอาชีพพ่อค้าคนกลางคอยรับซื้อปลากระชังของชาวแพด้วยกัน ขายส่งตลาด และร้านอาหารในตัวเมืองแทน

การที่เสวกเลือกที่จะเป็นพ่อค้ารับซื้อแทนการเลี้ยงเอง เพราะคิดว่ามีความเสี่ยงน้อยกว่าการเลี้ยงเอง แต่จะรับซื้อคราวละไม่มาก คือ ประมาณ 500 กิโลกรัมต่อครั้งเท่านั้น และนำปลามาขังไว้ในกระชัง แล้วค่อยทยอยขาย ทั้งขายส่งและขายปลีก เมื่อขายหมดจึงค่อยหมุนเวียนรับซื้อเข้ามาใหม่

ก่อนหน้านั้นในตลาดสดมีเสวกเพียงเจ้าเดียวเท่านั้น ที่เป็นพ่อค้ารับซื้อปลาของชาวแพ ระยะเวลาจึงมีพ่อค้ารายใหม่ ๆ เกิดขึ้น และแย่งกันขายตัดราคาทำให้ราคาปลาดก ประกอบกับราคาของปลาแม่น้ำมีราคาแพงกว่าปลาเลี้ยงจากบ่อ เสวกจึงจำเป็นต้องซื้อปลาบ่อมาขายบ้างเพื่อมาเฉลี่ยรายได้กัน และลูกค้าส่วนใหญ่ก็ต้องการปลาราคาถูกด้วย นอกจากนี้ถ้าปลาขายไม่ออกก็ต้องเพิ่มค่าขนส่งด้วยการนำปลาออกไปขายจังหวัดใกล้เคียง เช่น อ่างทอง เป็นต้น

ถึงแม้ว่าเสวกจะสามารถพัฒนาตนเองขึ้นมาเป็นนายทุนในชุมชนได้ก็ตาม แต่สิ่งสำคัญที่เสวกยึดถือก็คือการทำหน้าที่ยึดหลักของคุณธรรม และความซื่อสัตย์ เช่น การไม่กดราคาปลาเอาเปรียบชาวแพด้วยกัน การจ่ายเงินสดเป็นค่าปลาให้กับชาวแพทันที การทำปลา การบริการส่งปลาถึงที่ให้กับร้านอาหาร การให้ร้านอาหารซื้อปลาก่อนแล้วจ่ายเงินคืนเดือน สิ่งเหล่านี้ทำให้เสวกเป็นที่ไว้เนื้อเชื่อใจของชาวแพ และสามารถสร้างเครือข่ายทางการค้าที่เหนียวแน่น และได้รับการยอมรับจากชาวแพด้วยกัน

อย่างไรก็ตามการต่อสู้ดิ้นรนในชีวิตที่มีมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้เสวกตระหนักถึงความไม่แน่นอนของแม่น้ำ ที่ในอดีตเคยมีความอุดมสมบูรณ์ แต่ปัจจุบันแม่น้ำจะเลี้ยงปลาที่เสี่ยงต่อการขาดทุน ทำให้ต้องปรับตัวด้วยการเปลี่ยนแปลงอาชีพให้มีผลกระทบน้อยที่สุด การที่เสวกยังคงประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับน้ำก็ด้วยเหตุผลที่ว่าตนเองไม่มีความรู้อะไร ถ้ามีอายุมากขึ้นก็คิดจะโยกย้ายขึ้นไปปลูกบ้านเหมือนคนอื่น ๆ เพราะไม่สามารถสู้กับราคาลูกบวบที่แพงขึ้นปีต่อปีได้ ส่วนลูกของเสวกที่มีคนเดิวนั้น ก็ไม่มีความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเรือนแพหรือการประมงเพราะเรียนจบปริญญา ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ที่จะมีการเปลี่ยนแปลงของชีวิต

บุญสม พูลสวัสดิ์

บุญสม มีบรรพบุรุษเป็นพ่อค้าเรือเร่ที่มีถิ่นฐานเดิมอยู่พระนครศรีอยุธยา ต่อมาจึงสร้างเรือนแพเพื่อตั้งถิ่นฐานและค้าขายในแม่น้ำสะแกกรัง ปัจจุบันบุญสมมีลูก 2 คน ยังไม่ได้แยกครอบครัวออกไป ในยุคประมงพื้นบ้านบุญสมไม่มีความรู้เรื่องการประมง ไม่เคยหาปลาเช่นชาวแพอื่น ๆ ยึดมั่นที่จะไม่มาสัตว์ตัดชีวิต บุญสมจึงทำโรตีสายไหมขายเป็นอาชีพหลัก แต่เมื่อเข้าสู่ยุคประมงเชิงพาณิชย์ บุญสมได้รับความรู้เรื่องการเลี้ยงปลาจากการไปดูสมโภชที่เป็นผู้นำชุมชนในยุคนั้น ทำให้เปลี่ยนความคิดหันมาเลี้ยงปลากระชังตามอย่างบ้างเพราะเห็นว่าเป็นช่องทางที่สามารถ

นำรายได้มาให้ครอบครัว จากการเลี้ยงปลาและขายโรตีสายไหมทำให้บุญสมสามารถสะสมทุนซื้อที่ดินริมน้ำเป็นท่าจอดแพของตัวเองได้ และลงทุนปลูกผลไม้โดยเลือกปลูกมะไฟเพราะทนน้ำท่วมได้ดี และเก็บขายตามฤดูกาลเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัวอีกทาง

จากการเลี้ยงปลาทำให้บุญสมมีโอกาสพบปะกับตัวแทนจากภาครัฐ ประกอบกับมีความคล่องแคล่วในการพูดจากับบุคคลอื่น ๆ บุญสมจึงได้รับความไว้วางใจจากทางการให้เป็นผู้นำชุมชน และเป็นตัวแทนนโยบายของทางการไปปฏิบัติ เช่น ให้ความช่วยเหลืองานประเพณีทางราชการ นโยบายสร้างส้วม และโฮมสเตย์ เป็นต้น ดังนั้นเมื่อมีความช่วยเหลือที่มาจากทางการในรูปแบบของเงินทุน หรือปัจจัยการผลิต เช่น กระจกปลา อาหารปลา ลูกพันธุ์ปลา บุญสมจะได้รับการคัดเลือกจากทางการก่อนชาวแพอื่น ๆ

การที่บุญสมสามารถสนองตอบนโยบายของทางการได้มากกว่าชาวแพครอบครัวอื่น ๆ นั้น นอกจากอุปนิสัยส่วนตัวแล้ว การที่มี “ทุน” เป็นตัวเงินมากกว่าครอบครัวอื่น ๆ ก็เป็นปัจจัยสำคัญ ในยุคปัจจุบันบุญสมจึงสามารถปรับตัวให้มีอาชีพที่หลากหลายมากกว่าชาวแพอื่น ๆ คือ ขายโรตีสายไหมเป็นอาชีพหลัก ขายผลไม้จากสวนตามฤดูกาล พายเรือนักท่องเที่ยว มีกิจการโฮมสเตย์ และเพาะเลี้ยงปลากระชัง ซึ่งเป็นรายได้หมุนเวียนตลอดทั้งปี

ส่วนลูก ๆ ของบุญสมนั้นเติบโตมากับเรือนแพ และรักที่จะใช้ชีวิตชาวแพเหมือนกับบิดา แม้ว่าจะมีทางเลือกในชีวิตที่ดีกว่าก็ตามที

2.2.1.2 กลุ่มครอบครัวฐานะปานกลาง

ฉลอง สุดเขต

ครอบครัวของฉลอง ถือเป็นตัวแทนของกลุ่มครอบครัวฐานะปานกลางที่มีความสามารถในการปรับตัวระดับหนึ่ง บรรพบุรุษของฉลองมีอาชีพเดินเรือค้าข้าวขึ้นล่องตามแม่น้ำเจ้าพระยา และสร้างแพไว้ที่แม่น้ำสะแกกรังเพื่อพักผ่อนและให้ลูกหลานได้อยู่อาศัย ต่อมาจึงตัดสินใจตั้งรกรากที่นี่ พ่อแม่ของฉลองมีลูกด้วยกัน 8 คน เดิมทีฉลองอยู่แพรวมกับพ่อแม่ ในปี 2537 จึงแยกครอบครัวออกไปเพื่อเลี้ยงปลา ก่อนหน้านั้นครอบครัวของฉลองหาปลาเป็นอาชีพหลัก พ่อมีความรู้ ความชำนาญทั้งการหาปลา และการคิดประดิษฐ์เครื่องมือทำกิน ส่วนแม่จะทำหน้าที่ช่วยซ่อมแซมเครื่องมือ เช่น อวน แห เป็นต้น ฉลองจึงมีความรู้ที่เกี่ยวกับการหาปลาและประดิษฐ์เครื่องมือประมง รวมทั้งความรู้ด้านช่างในการปลูกและซ่อมแซมเรือนแพ โดยได้รับการถ่ายทอดมาจากพ่อ จากเดิมในยุคประมงพื้นบ้านครอบครัวของฉลองจะหาปลาเพื่อเลี้ยงชีพด้วยเครื่องมือประมงพื้นบ้านและอาศัยแรงงานในครอบครัวเป็นหลัก แม่จะมีหน้าที่นำปลาไปขาย จากความรู้ความชำนาญในการหาปลาประกอบกับเป็นครอบครัวใหญ่ทำให้มีการสะสมทุนทั้งแรงงาน และเงิน

ต่อมาในยุคประมงพาณิชย์จึงปรับตัวเปลี่ยนอาชีพมาเป็นการตีอวนแทน แต่ก็ทำมาไม่ได้ไม่นานเมื่อปลาเริ่มลดน้อยลง ลูกจ้างเริ่มหายากและมีค่าแรงสูงขึ้น ทำให้ไม่คุ้มกับการลงทุนจึงเลิกตีอวน และเริ่มหันมาเพาะเลี้ยงปลากระชัง

จากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศชุมชนในยุคปัจจุบันครอบครัวของฉลองจึงหันกลับมาใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้านแบบดั้งเดิมในการหาปลาอีกครั้งพร้อม ๆ กับการเพาะเลี้ยงปลา ด้วยเหตุผลที่ว่ามีการลงทุนน้อยลง และสามารถจัดการตนเองได้ภายในครอบครัว นอกจากนี้ฉลองยังต้องคืนรนาอาชีพเสริมอื่น ๆ ด้วย เนื่องจากการเลี้ยงปลากระชังเสี่ยงต่อการขาดทุนเพราะน้ำเน่าเสียและภัยธรรมชาติทำให้มีรายได้ไม่แน่นอนไม่สามารถฝากชีวิตไว้กับการเลี้ยงปลาได้อีกต่อไป ประกอบกับอายุมากขึ้นทำให้ฉลองต้องคืนรนาประกอบอาชีพที่หลากหลายและมีความมั่นคงมากขึ้นตามไปด้วย ปัจจุบันฉลองเลี้ยงปลากระชังโดยให้ภรรยาเป็นคนดูแล ส่วนตนเองเปิดร้านขายกาแฟโบราณบนบก และรับจ้างปลูก ซ่อมแซมเรือนแพ และบ้านเรือนทั่วไป นอกจากนี้ยังรับจ้างต่อกระชัง เย็บอวนกระชัง โดยรวมแล้วความรู้ที่สั่งสมมาจากการอยู่แพของฉลองจำเป็นต้องนำมาแปรเปลี่ยนเป็นเงินเท่าที่จะทำได้ ในช่วงเวลานี้

นอกจากนี้ฉลองยังได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนเลือกให้เป็นผู้นำชุมชน ด้วยเหตุผลที่เป็นคนชอบช่วยเหลือเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะการซ่อมแซมเรือนแพ และยังได้รับการยอมรับจากทางราชการ

บุญช่วย สุราฤทธิ์

บุญช่วยเป็นชาวแพเก่าแก่ ปีนี้มีอายุ 75 ปี ยุคประมงพื้นบ้านบรรพบุรุษของบุญช่วยอยู่แพมาก่อน เมื่อมีอายุได้ 22 ปี จึงแต่งงานกับตัวม สุราฤทธิ์ ปัจจุบันมีอายุ 85 ปี เมื่อแต่งงานครอบครัวของสามียกไม้ยางให้ 2 ต้น จึงนำไม้มาปลูกเรือนแพและต่อกระชังเลี้ยงปลา ในช่วงเวลานั้นจะเลี้ยงปลาสวยแต่เลี้ยงไม่มาก เพราะปลาในแหล่งน้ำยังมีความอุดมสมบูรณ์ ในยุคประมงพื้นบ้านระบบการผลิตของครอบครัวบุญช่วยจะมีการลงแรงร่วมกันในหมู่ญาติทั้งฝ่ายสามีที่บุญช่วยเรียกว่า “พวกบ้าน” และฝ่ายตนเอง โดยญาติที่เป็นผู้ชายจะมีอาชีพดักลอบ วางข่ายเหวี่ยงแห หาปลา และนำปลาที่ได้มารวมกัน ส่วนผู้หญิงก็จะช่วยกันคัดขนาดของปลา และขายปลาเมื่อได้ปลามากจึงคิดหาวิธีขายปลาเพื่อเป็นรายได้ช่องทาง ในระยะแรก ๆ จึงพยายามทดลองทำจากประสบการณ์ที่เคยเห็นคนอื่นทำมาก่อน และจดจำวิธีการมาโดยค่อย ๆ ลองผิดลองถูกมาเรื่อย ๆ จนเกิดความชำนาญและสามารถอย่างปลาเป็นอาชีพมีรายได้เลี้ยงดูลูกทั้ง 7 คน จนจบการศึกษา

เมื่อเข้าสู่ยุคประมงพาณิชย์ บุญช่วยจึงทดลองเลี้ยงปลาเศรษฐกิจ คือปลาแรดบ้าง และหยดอย่างปลาเพราะปลาตามธรรมชาติเริ่มหายากและมีราคาแพง ในยุคปัจจุบันบุญช่วยไม่ได้ประกอบอาชีพอะไรแต่มีรายได้จากการที่ลูก ๆ ส่งเสียเลี้ยงดู ส่วนยามว่างจะไปช่วยทำงานที่แพเพื่อนบ้าน ไปช่วยงานบุญของวัด หรือไม่กี่พายเรือไปคุยกับชาวแพที่มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน ปัจจุบันสายตระกูลของบุญช่วยได้ขยายออกไปสายตระกูลใหญ่ที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายกันตลอดทั้งลำน้ำ

ในขณะที่ชาวแพอื่น ๆ เมื่อส่งลูกเรียนจนสำเร็จการศึกษาแล้ว หรือสามารถสะสมทุนได้ระยะหนึ่งก็จะพากันโยกย้ายขึ้นไปอยู่บนบก ส่วนบุญช่วยเองไม่คิดที่จะโยกย้ายไปอยู่บนบก นอกจากไม่มีที่ดินบนบกแล้ว ความเคยชินกับการอยู่กับน้ำมาตลอดชีวิต เมื่อถึงฤดูร้อนจะเย็นสบาย ส่วนฤดูหนาวก็ไม่หนาวจนเกินไป ตลอดจนมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินสูง นอกจากนี้ความผูกพันที่มีต่อเพื่อนบ้านที่เป็นชาวแพด้วยกันก็เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้บุญช่วยเลือกที่ใช้ชีวิตในเรือนแพ

เอก จันทร์พุ่ม

เอก มีบรรพบุรุษเป็นชาวแพ เกิดและเติบโตในแพมากับครอบครัว ปีนี้อายุ ได้ 73 ปี ในช่วงเริ่มต้นของชีวิตในยุคประมงพื้นบ้านจะช่วยบิดา มารดา หาปลา ทั้งกินภายในครอบครัว และทำปลาอย่างขาย เข้าสู่ยุคประมงพาณิชย์ ครอบครัวสามารถสะสมทุนและมีกิจการตีอวนเป็นของตัวเองได้ มีลูกจ้างด้วยกัน 6 คน จึงออกตีอวนแทนการหาปลา พร้อม ๆ ไปด้วยเริ่มเลี้ยงปลาสาวย ปลาเทโพ เมื่อเอกแต่งงานแล้วก็ยังคงยึดอาชีพตีอวน เลี้ยงปลา และหาปลาเล็ก ๆ น้อย ๆ และมีอาชีพเสริมคือเมื่อถึงฤดูน้ำหลากจะรับจ้างเฝ้าแก่งชาวเงินผูกจมูกชุง ล่องแพซุง หรือไม่กี่รับจ้างเรือโยงลากเรือบรรทุกข้าวไปตามลำน้ำจนถึงกรุงเทพฯ ใช้ระยะเวลาล่องไปกับแพซุงประมาณ 15 วัน เป็นรายได้เลี้ยงดูครอบครัวและลูก 2 คน

เมื่อมีการสร้างถนนจึงเลิกกิจการล่องซุง และบรรทุกข้าวทางเรือหันไปใช้ถนนเป็นเส้นทางขนส่งแทน ประกอบกับทางราชการมีข้อห้ามทำประมงด้วยอวนลากจึงเลิกกิจการตีอวนไป เมื่อรายได้จากการเลี้ยงปลาไม่เพียงพอ จึงหันไปรับจ้างตีบสามล้อในตลาด จนถึงปี 2545 จึงเลิกไป เพราะประสบอุบัติเหตุรถจักรยานยนต์ชนประกอบกับมีอายุมากขึ้น

ในยุคปัจจุบันเอก มีรายได้จากการเลี้ยงปลา และย่างปลาจากลูกชายที่ใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้าน และได้รับการถ่ายทอดความรู้ ความชำนาญในการหาปลาจากเอก สำหรับปลาอย่างเอกจะนำไปขายเองที่ตลาดเช้าซึ่งจะขายถูกกว่าท้องตลาดเพราะคิดว่าเป็นคนเก่าแก่ด้วยกัน เคยทำมาค้าขายและรู้จักคุ้นเคยกัน ทุกวันนี้เรือนแพของเอกได้ขยายออกไปเป็นแพของลูก ๆ สืบทอดชีวิต

ชาวแพต่อจากพ่อแม่ ซึ่งลูกทั้ง 2 คนก็ไม่มีความคิดที่จะโยกย้ายไปอยู่บนบกด้วยเหตุผลที่ว่าสามารถทำมาหากินกับน้ำได้ไม่ขาดแคลน แม้ว่าไม้ไผ่ทำลูกบวบจะมีราคาแพงก็ตาม ส่วนอีกเหตุผลหนึ่งก็คือไม่มีที่ดินอยู่บนบก

2.2.1.3 กลุ่มครอบครัวฐานะยากจน

นางลักษณะ นาคสวัสดิ์

ครอบครัวของนางลักษณะ คือตัวแทนของครอบครัวในกลุ่มนี้ นางลักษณะอยู่แพมาตั้งแต่เด็กแต่งงานกับประมวลที่เป็นคนต่างถิ่นมีอาชีพเป็นช่างไม้ รับจ้างสร้างและซ่อมแซมแพ

นางลักษณะอาศัยที่หน้าวัดจอดแพมาได้ 30 กว่าปี ในยุคประมวลพื้นบ้านมีอาชีพพายเรือขายกล้วยเดี่ยวไปตามลำน้ำ ต่อมาเปลี่ยนมาเป็นรับจ้างทั่วไปในช่วงประมวลพาณิชย์ และมาเริ่มเลี้ยงปลาประมาณ ปี 2537 สาเหตุที่เริ่มเลี้ยงปลาช้ากว่าครอบครัวอื่น ๆ เพราะจอดแพอยู่หน้าวัด ซึ่งมีข้อห้ามที่ชาวแพจะไม่เลี้ยงปลาและหาปลา แต่เมื่อเห็นแพอื่น ๆ เลี้ยงและมีรายได้ดี จึงเลี้ยงตามถึงแม้ว่าจะถูกตำหนิจากเพื่อนบ้านแต่ก็ให้ความสำคัญและเห็นความจำเป็นของเรื่องปากท้องมากกว่าที่จะยึดมั่นความเชื่อแบบเดิม ๆ นอกจากนี้ความรู้ทางช่างของสามี ที่เคยมีไว้เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันในหมู่ชาวแพด้วยกัน ก็ถูกนำมาเปลี่ยนให้เป็นเงินด้วยการประกอบอาชีพรับจ้างซ่อมแซมเรือแพ นอกจากนี้การรับจ้างพายเรือให้นักท่องเที่ยวที่นานๆจะมีเข้ามาเป็นอีกอาชีพหนึ่งที่เสริมรายได้ให้กับครอบครัว

นางลักษณะมีลูก 8 คน ลูกที่ได้รับการศึกษาจะแยกตัวออกไปทำงานที่อื่น ส่วนที่อยู่ด้วยจะเป็นคนที่มีการศึกษาน้อย ลูกผู้หญิงจะประกอบอาชีพค้าขายในตลาดและรับจ้างซักรีดเสื้อผ้า ส่วนผู้ชายจะช่วยพ่อที่มีอาชีพเป็นช่างรับจ้างสร้างบ้าน และซ่อมแซมเรือแพเป็นรายได้รวมกันของครอบครัว

ทุกวันนี้นางลักษณะมีอาชีพรับจ้างคนตลาดขายของตอนเช้าและเย็น ไม่มีสินค้านำไปขายของตัวเอง แล้วแต่ใครจะจ้างให้ขายอะไร นอกจากนี้ยังเป็นคนออกเบอร์ด้วยวิธีการซื้อหมู ไก่ หรือผักใส่ถุงแล้วนำไปเร่ขายเพื่อนพ่อค้าแม่ค้าในตลาดด้วยกัน เบอร์ละ 1 บาท แล้วจับสลาก ซึ่งเป็นวิธีการที่สะท้อนให้เห็นถึงการที่ไม่มีทุนเป็นตัวเงิน และไม่มีความรู้ความสามารถอื่น ๆ จึงต้องดิ้นรนประกอบอาชีพด้วยการปรับเปลี่ยนรูปแบบการค้าขายให้ลงทุนน้อยแต่มีผลกำไรแน่นอน รวมทั้งการใช้แรงงาน ทั้งนี้มีเป้าหมายเพื่อแลกเปลี่ยนกับตัวเงินนั่นเอง

การที่นางลักษณะเริ่มเลี้ยงปลาทำให้ชาวแพด้วยกันรู้สึกไม่พอใจ โดยเฉพาะคนเก่าแก่ เพราะเห็นว่าขัดกับความเชื่อดั้งเดิม ในขณะที่นางลักษณะเองก็ไม่มีทางเลือกอื่น แต่ก็เริ่มมองหาที่จอดแพใหม่ แต่การที่ต้องมีรายจ่ายเป็นค่าเช่าที่ดินเพิ่มขึ้น ทำให้ยังไม่ตัดสินใจย้ายออกไปจากหน้าวัด

خاب ัจทคณฐ

พ้อแม่خابเป็นคณกรุงเทพฯเมื่อการค้ำขายฝัดเคื่องจิ่งตัดสินใจมาตั้งถิ่นฐานค้ำขายในแม่น้ำสะแกกรังและจอดแพหน้าวัดโค่งก่อนที่خابจะเกิดจนถึงปัจจุบัน เรือนแพในบริเวณนี้ จิ่งเป็นเครือญาติกันทั้งหมด ขาบใช้ชีวิตชาวแพมาตั้งแต่เกิด เรียนจบชั้น ประถมปีที่ 4 ปีนี้มีอายุ 57 ปี มีภรรยา 2 คน และมีลูก 5 คน ยุคประมงพื้นบ้านخابหาเลี้ยงครอบครัวด้วยการทำประมง เมื่อเข้าสู่ยุคประมงพาณิชย์จิ่งไปเป็นลูกจ้างตีอวนของสมโภช และถวิล ส่องศรี พร้อมไปกับการเป็นลูกจ้างโรงทำน้ำแข็ง และรับจ้างยัดแพ ล้างห้องแพ และเป็นช่างไฟฟ้า ประมาณปี 2543 ขาบเลี้ยงปลาแรดโดยใช้วิธีช้อนหาลูกปลาในแหล่งน้ำซึ่งค่อย ๆ หาและค่อย ๆ เลี้ยงสะสมมาจนมีจำนวนประมาณ 5,000 ตัว แต่เมื่อน้ำท่วมในปี 2545 ปลาถูกน้ำพัดพาไปทั้งหมดรวมทั้งแพหลังใหญ่ที่เป็นมรดกตกทอดมาตั้งแต่รุ่นพ้อแม่ถูกน้ำพัดและจมน้ำเสียหาย

ปัจจุบันครอบครัวของخابมีลูกหลานอาศัยอยู่รวมกัน 15 คน จากเหตุการณ์น้ำท่วมทำให้ต้องมาอยู่แออัดรวมกันในเรือนแพเล็ก ๆ 2 หลังที่มีสภาพทรุดโทรมและเปียบน้ำ เพราะไม่มีเงินพอจะเปลี่ยนลูกบวบใหม่ ขาบได้รับเงินชดเชยเฉพาะค่าที่อยู่อาศัยจากประชาสงเคราะห์เพียงเล็กน้อย ส่วนปลาที่เสียหายไม่รู้จะไปเรียกร้องกับใคร ในขณะที่ชาวแพอื่น ๆ ได้ค่าชดเชยจากประมงจังหวัดทำให้ขาบรู้สึกไม่พอใจ และกล่าวโทษผู้นำชุมชนว่าให้ความช่วยเหลือเฉพาะพวกของตน และมีความรู้สึกที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมจากทางการ ประกอบกับหลังน้ำท่วมวัดโค่งมีโครงการอนุรักษ์พันธุ์ปลาหน้าวัด จิ่งถูกร้องขอจากเจ้าอาวาสให้เลิกเลี้ยงปลา เพราะจอดแพอยู่หน้าวัดในเขตอภัยทานและต้องการให้เป็นตัวอย่างกับแพอื่น ๆ โดยส่วนตัวخابเห็นว่าเจ้าอาวาสมีบุญคุณต่อครอบครัวที่ให้ที่จอดแพ เมื่อเดือดร้อนหรือไม่มีรายได้อีกก็สามารถพึ่งพาอาศัยวัดได้ตลอดเวลา โดยเฉพาะเรื่องอาหาร ดังนั้นจิ่งตัดสินใจเลิกหาปลา เลี้ยงปลา และหันมาช่วยดูแลพื้นที่หน้าวัดให้เป็นเขตอภัยทาน พร้อม ๆ กับสอนลูกหลานให้รู้จักพอเพียง และพอใจในสิ่งที่ตนมี

เมื่อมีคนมาตำรวจหรือสอบถามข้อมูลถึงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวแพ ขาบจะไม่ไว้วางใจ และแสดงความไม่พอใจด้วยการตอบโต้ทันที เมื่อพิจารณาแล้วพบว่ามิสาเหตุมาจากการถูกกระทำมาโดยตลอด ทั้งจากทางการที่มีนโยบายโยกย้ายชาวแพขึ้นบก และกล่าวหาว่าวิถีชีวิตชาวแพทำให้แม่น้ำสกปรก การที่خابไม่มีที่ดินเป็นของตนเองจิ่งไม่มีทางออกของชีวิตจิ่งต้องแสดงออกด้วยการตอบโต้ หรือร้องเรียนขอความเป็นธรรมจากทางการอยู่เนือง ๆ ทำให้ถูกมองว่าเป็นคน “หัวหมอ” แต่ทั้งนี้เมื่อพิจารณาแล้วพบว่าเป็นการกระทำเพื่อปกป้องตนเองและครอบครัวให้อยู่รอด ส่วนชาวแพอื่น ๆ เลือกที่จะคล้อยตามอำนาจการตัดสินใจจากทางการ เพราะได้รับผลประโยชน์ที่ส่งผ่านมาจากผู้นำชุมชน

นอกจากความรู้สึกที่ถูกเลือกปฏิบัติจากทางการแล้ว ชาวเองก็พยายามปลีกตัวออกจากหมู่ชาวแพด้วยกันเพราะความรู้สึกค้อยทางฐานะของตนเองและเห็นว่าชาวแพไม่มีความจริงใจต่อกัน และถือว่าสามารถเลี้ยงตัวเองได้ไม่ต้องการความช่วยเหลือจากใคร ทุกวันนี้ชาวแพมีความกังวลที่ต้องเป็นหลักให้กับครอบครัวด้านรายได้แล้วยังต้องเป็นที่พึ่งในการปกป้องคุ้มครองลูกหลานไม่ให้ถูกกระทำจากภายนอก ในภาวะที่ไม่มี ความมั่นคงในการใช้ชีวิตอยู่กับน้ำจึงต้องหาสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจชาวแพจึงเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ แต่ทั้งนี้ก็ยังมีความเชื่อในเรื่องบาปบุญที่จะไม่เลี้ยงปลา ฆ่าปลา เพราะคิดว่าชีวิตของตนเองทุกวันนี้ที่ต้องลำบากและลูกบางคนต้องอยู่ไกลจากครอบครัวและที่หลาน ๆ ให้เลี้ยงเป็นภาระเพราะเชื่อว่าเป็นผลจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตที่ผ่านมา

ชาวแพมักเล่าถึงอดีตที่ว่า “สมัยก่อนคนอยู่แพเป็นคนรวยทั้งนั้น มีน้ำใจ ถึงงานบุญแค่พระเคาะระฆังได้ยืมก็มาช่วยแรงกันแล้ว เคี้ยวนี้วัฒนธรรมเสื่อมไปหมด เมื่อก่อนที่ในน้ำไม่มีของใครเดี๋ยวนี้ไปจอดแพตรงไหนก็ไม่ได้ห้ามไปหมด”

การที่ชาวแพไม่ได้มี “เงิน” จึงให้คุณค่ากับน้ำใจสูง และแสดงออกด้วยความจริงใจพร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือแรงงาน ปัจจุบันชาวแพและลูก ๆ มีรายได้จากการรับจ้างตั้งโต๊ะ และเดินที่ตามงานต่าง ๆ มีรายได้วันละ 150 บาท ส่วนภรรยารับจ้างกวนขนม เพราะไม่มีทุนเป็นของตนเอง นอกจากนี้งานต่าง ๆ ภายในวัดชาวแพจะถือเป็นธุระช่วยเหลือเสมือนเป็นการตอบแทนที่วัดให้ที่จอดแพ

ตาราง ๑ กรณีศึกษารูปแบบการปรับตัวของชุมชนชาวแพ

ฐานะทางครอบครัว	ยุคประมงพื้นบ้าน 2475-2500	ยุคประมงพาณิชย์ 2500-2535	ยุคปัจจุบัน 2535-ปัจจุบัน
กลุ่มครอบครัวฐานะดี 1. ถวิล - สมโภช ส่องศรี	ตีอวน	ตีอวน (สามี่) เพาะเลี้ยงปลาแรดและปลาเศรษฐกิจ	ขายอาหารสำเร็จรูป เพาะพันธุ์ปลาเศรษฐกิจ / ปลาสวยงาม (ลูก)
2. เสวก - อัมพร พรหมสุทธิ	หาลูกกิน/ขาย ตีอวน	เลี้ยงปลากระชัง	นายหน้ารับซื้อปลา
3. บุญสม พูลสวัสดิ์	ขายโรตีสายไหม	ขายโรตีสายไหม ทำสวนมะพร้าว เลี้ยงปลากระชัง	ขายโรตีสายไหม ทำสวนมะพร้าว เลี้ยงปลากระชัง กิจการ โฮมสเตย์
กลุ่มครอบครัวฐานะปานกลาง 1. นลอง สุดเขต	หาลูกกิน/ขาย ตีอวน ช่างซ่อมแพ	หาลูกกิน/ขาย ตีอวน ช่างซ่อมแพ เลี้ยงปลากระชัง	จับปลาด้วยเครื่องมือประมงพื้นบ้าน ขายกาแฟโบราณบนบก รับจ้างซ่อมแพ/กระชัง เลี้ยงปลากระชัง (กรรยาตุแด)
2. บุญช่วย สุราษฎร์	หาลูกขายปลาข้าง เลี้ยงปลากระชัง (สาย เทโพ)	หาลูกขายปลาข้าง เลี้ยงปลากระชัง(ปลาแรด)	ลูก ๆ ส่งเลี้ยงดู เลี้ยงปลากระชัง

ตาราง ๑ (ต่อ) กรณีศึกษารูปแบบการปรับตัวของชุมชนชาวแพ

ฐานะทางครอบครัว	ยุคประมงพื้นบ้าน	ยุคประมงพาณิชย์	ยุคปัจจุบัน
3. เอก จันทร์พุ่ม	2475-2500 หาบปลา/ย่างปลา คีอวน เลี้ยงปลา (สวาย/เทโพ) ล่องซุง/ล่องข้าว	2500-2535 หาบปลา/ย่างปลา คีอวน เลี้ยงปลา (ปลาแรด) ถีบสามล้อ	2535-ปัจจุบัน หาบปลา/ย่างปลา ถีบสามล้อ
กลุ่มครอบครัวฐานะยากจน 1. นงลักษณ์ นาคสวัสดิ์	หาบปลา(สามี) ขายก๋วยเตี๋ยวเรือในแม่น้ำ ช่างไม้ (สามี)	รับจ้างค้าขายในตลาด ช่างไม้ (สามี)	เลี้ยงปลากระชัง รับจ้างค้าขาย รับจ้างสร้างบ้าน ซ่อมแซมเรือนแพ (สามี) พาเรือรับนักท่องเที่ยว ออกเบอร์ รับจ้างซักรีดเสื้อผ้า (ลูก) จับปลาด้วยเครื่องมือประมงพื้นบ้าน (ลูกชายและสามี)
2. ขาบ จันทพันธ์	หาบปลา	ลูกจ้างคีอวน รับจ้างโรงงานแข็ง ช่างแพ/ช่างไฟ	เลี้ยงปลากระชัง รับจ้างคังโต๊ะ/คันท ช่างแพ/ช่างไฟ

2.2.2 การปรับตัวในแต่ละช่วงเวลา

จากการศึกษากระบวนการปรับตัวของชุมชนชาวแพในระคับครัวเรือน พอจะประมวลออกมาเป็นรูปแบบการปรับของชุมชนโดยมีปรากฏการณ์ในระหว่าง 2 ช่วงเวลา โดยปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงจะอยู่ในช่วงเวลาของการเปลี่ยนผ่านจากยุคหนึ่งสู่อีกยุคหนึ่งดังนี้

2.2.2.1 ยุคประมงพื้นบ้าน-ยุคประมงพาณิชย์

2.2.2.2 ยุคประมงพาณิชย์-ยุคปัจจุบัน

2.2.2.1 ยุคประมงพื้นบ้าน-ยุคประมงพาณิชย์

การปรับตัวทางระบบเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิต

จากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตการบริโภค และเทคโนโลยีการผลิตของชุมชนชาวแพในยุคประมงพื้นบ้านไปสู่ยุคประมงพาณิชย์ ทำให้ชุมชนถูกผนวกเข้ากับระบบตลาดซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงที่มีมาจากปัจจัยภายใน คือ การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ และจากภายนอก คือ การเข้ามาส่งเสริมอาชีพของทางการ จุดเปลี่ยนที่สำคัญคือ การตีอวน และการเลี้ยงปลากระชังเพื่อเป็นอาชีพหลักแทนการหาปลาด้วยเครื่องมือประมงพื้นบ้าน เปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตที่ต้องพึ่งพิงระบบตลาดมากขึ้น ซึ่งชุมชนเองก็ปรับตัวให้ยอมรับมากกว่าจะปฏิเสธ

การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตได้แสดงให้เห็นว่าชุมชนมีการปรับตัวเพื่อโอกาสทางเศรษฐกิจโดยเลือกที่จะผลิตสิ่งที่สามารถทำ “เงิน” ได้มากกว่าการผลิตเพื่อยังชีพ ตัวอย่างเช่น จากที่เคยหาปลาเพื่อยังชีพเหลือจึงขาย เปลี่ยนมาเป็นการตีอวนเพื่อให้ได้ปลาราวละมาก ๆ และการเลือกที่จะเลี้ยงปลาแรดแทนปลาสาวยเพราะราคาดีกว่า เป็นต้น ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความคิดเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นการลงทุนน้อยประหยัดแรงงาน และได้ผลตอบแทนที่คุ้มค่ากว่าการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่จะทำให้ได้ผลกำไรดีกว่าก็สามารถที่จะละทิ้งคุณค่าเดิมที่เคยดำรงอยู่

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของชุมชนก็ไม่ได้ชักนำให้คนจากภายนอกชุมชนเข้ามาดักดวงผลประโยชน์ดังเช่นชุมชนอื่น ๆ แต่ในขณะเดียวกันคนจากภายในชุมชนในวัยแรงงานกลับอพยพออกไปหางานทำ จึงทำให้ระบบการผลิตยังคงเติบโตอยู่บนพื้นฐานของทรัพยากร คน แรงงานภายในชุมชนมาโดยตลอด

ในช่วงรอยต่อของการเปลี่ยนแปลงชาวแพบางคนได้ปรับตัวให้กลายเป็น “นายทุนน้อย” ในชุมชนตามระบบการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ทว่าด้วยข้อจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติจึงทำให้ไม่สามารถพัฒนาตนเองให้เป็นนายทุนได้อย่างถาวร

การปรับตัวทางระบบความคิด คุณค่า ความเชื่อ และระบบความสัมพันธ์

จากการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่ยึดแหล่งน้ำมาแต่ครั้งอดีต แม่น้ำเป็นฐานเกื้อกูลให้การดำรงชีวิตเป็นไปโดยสะดวกในทุก ๆ ด้าน ไม่ต้องต่อสู้กับภัยธรรมชาติที่แปรปรวนและรุนแรงมากนัก ดังนั้นการปรับตัวของชาวแพจึงเป็นเพียงการเรียนรู้ที่จะดัดแปลงธรรมชาติ และปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติอย่างเหมาะสมตามฤดูกาล มีการทำมาหากินที่เป็นไปอย่างพออยู่พอกินในช่วงที่ธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์สูงสุดคือช่วงน้ำหลาก และเลือกที่จะพักผ่อนในยามที่ธรรมชาติอืดเคืองและขาดแคลนคือช่วงน้ำลด ในส่วนที่ไม่สามารถควบคุมธรรมชาติให้เป็นไปตามความต้องการได้นั้นก็ยกให้เป็นเรื่องของสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ เพื่อเชื่อมโยงตัวเองกับโลกและจักรวาลโดยมีรูปธรรมของความเชื่อในรูปของพิธีกรรม และประเพณี ที่มีขึ้นเพื่อแสดงความเคารพนอบน้อมต่อธรรมชาติ ทั้งนี้ประเพณีและพิธีกรรมที่มีขึ้นเมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่ามิใช่ขึ้นเพื่อให้เกิดการปรับตัว หรือมุ่งให้เกิดการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การจัดระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนไม่ให้เกิดความแตกต่างขัดแย้งกันมากนัก และยังมีนัยเพื่อการบูรณาการผู้คนในชุมชนเข้าด้วยกันให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข ดังนั้นการปรับตัวของชาวแพในช่วงเวลานี้จึงเป็นการปรับตัวที่มีลักษณะเป็นองค์รวมทั้งการทำมาหากิน การอยู่ร่วมกันและวัฒนธรรมประเพณีของคนในชุมชนทั้งหมดเข้าด้วยกัน ทั้งนี้ความเชื่อดังกล่าวมีพื้นฐานเนื่องมาจากศรัทธาที่มีต่อพุทธศาสนาเป็นสำคัญ แต่ในช่วงรอยต่อของการเปลี่ยนแปลงจากยุคประมงพื้นบ้านเข้าสู่ยุคประมงพาณิชย์ระบบการผลิตของชุมชน ได้ถูกผนวกเข้ากับกลไกของตลาด ที่เป็นกระแสนของการเปลี่ยนแปลงที่มาจากภายนอก ทำให้ชาวแพต้องปรับตัวเกี่ยวข้องกับกลไกของรัฐและมีความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ของรัฐมากขึ้น ทั้งที่ก่อนหน้านี้ชุมชนมีวัฏจักรชีวิตที่ให้ความสำคัญกับกิจกรรมทางสังคม และศาสนา โดยมีวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางของการบูรณาการคนในชุมชนเข้าด้วยกัน ได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นตลาดและหน่วยงานราชการแทน นอกจากนี้เป้าหมายของชีวิตเดิมที่เป็นการดำรงอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน ให้คุณค่าและความสำคัญกับกิจกรรมที่เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันก็ได้เปลี่ยนแปลงมาเป็นเพื่อผลประโยชน์ร่วมกันแทนด้วย

2.2.2.2 ยุคประมงพาณิชย์-ยุคปัจจุบัน

การปรับตัวทางระบบเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิต

จากความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ที่เป็นผลมาจากการทำประมงพาณิชย์ และภัยธรรมชาติยุคประมงพาณิชย์เข้าสู่ยุคปัจจุบัน โดยภาพรวมการปรับตัวของชุมชนชาวแพจะมีลักษณะของการปรับเปลี่ยนอาชีพเป็นส่วนใหญ่แต่ก็ยังคงอยู่บนฐานทรัพยากรของชุมชน แต่ทั้งนี้ จะมีความสัมพันธ์กับทรัพยากรในระดับที่แตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น บางแพจะใช้แหล่งน้ำในการเป็น

ที่อยู่อาศัยและอุปโภคเท่านั้น ส่วนการประกอบอาชีพก็จะไม่เกี่ยวข้องกับน้ำ เช่น รับจ้าง หรือค้าขาย เป็นต้น ในขณะที่บางแพยังมีความจำเป็นที่ต้องพึ่งพาน้ำในทุก ๆ ด้านของชีวิตตั้งแต่การทำมาหากิน คือเลี้ยงปลา หาปลา ตลอดจนการอยู่อาศัย ปรากฏการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าชาวแพมีทางเลือกในการปรับตัวที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งภายในครัวเรือนก็ปรับตัวให้มีการประกอบอาชีพที่หลากหลาย ตัวอย่างเช่น ครอบครัวยกของนางลักษณะ ที่สามีมีอาชีพช่างไม้ รับจ้างซ่อมแซมเรือนแพ ส่วนนางลักษณะมีอาชีพรับจ้างทั่วไป ลูก ๆ ค้าขาย หรือการที่คน ๆ เดียวก็พยายามปรับตัวที่จะประกอบอาชีพหลาย ๆ อย่างในเวลาเดียวกัน เช่น บุญสม ชายโรติ ทำโฮมสเตย์ และทำสวนผลไม้ เป็นต้น

โดยภาพรวมชาวแพส่วนใหญ่จะมีการปรับตัวที่จะมีระบบผลิตที่แตกต่างหลากหลายทำให้สามารถลดแรงกดดันและการแย่งชิงการใช้ทรัพยากรของชุมชนไปได้บางส่วน

นอกจากนี้ปรากฏการณ์ของการหวนคืนกลับมาใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้านในการหาปลา ความพยายามในการผลิตเพื่อบริโภคพร้อม ๆ กับการผลิตเพื่อการแลกเปลี่ยน รวมทั้งการผลิตที่ไม่พึ่งพิงกัน ได้แสดงให้เห็นการปรับตัวของชาวแพที่ยังอยู่บนรากฐานภูมิปัญญาของชุมชน ทำให้สามารถประคับประคองชีวิตผ่านช่วงเวลาต่าง ๆ โดยยังไม่พลีชีพล้มมาได้

เมื่อวิเคราะห์ถึงการปรับตัวโดยภาพรวมพบว่า ชาวแพปรับตัวด้วยการเลือกที่จะไม่ละทิ้งชุมชนออกไปทำมาหากินต่างถิ่นของชาวแพในระยะรอยต่อของยุคประมงพาณิชย์กับยุคปัจจุบันนี้ ซึ่งมีเหตุผลมาจากการที่ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ มีความรักถิ่นฐานสูง ประกอบกับได้รับการศึกษาน้อยทำให้ไม่มีความรู้ที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตในโลกสมัยใหม่ การที่ชุมชนตั้งอยู่ใจกลางเมืองที่เป็นแหล่งค้าขาย และติดต่อกับโลกภายนอกได้สะดวก ตลอดจนสามารถที่จะเข้าถึงบริการต่าง ๆ จากทางการได้ ก็สามารถทดแทนส่วนขาดต่าง ๆ ไปได้ถึงแม้จะไม่สามารถสร้างความร่ำรวยให้ชีวิต แต่ก็พอประคับประคองชีวิตให้อยู่ได้ตามอัตภาพ ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินสูง และความสัมพันธ์ในเชิงช่วยเหลือเกื้อกูลในฐานะที่เป็นคนแพด้วยกันก็เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ชาวแพยังคงเลือกที่จะดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนต่อไป

อย่างไรก็ดีความคิดเรื่องการไม่ละทิ้งถิ่นฐานไปทำมาหากินต่างถิ่น ก็มีเฉพาะในกลุ่มชาวแพรุ่นเก่าเท่านั้น ในขณะที่คนรุ่นใหม่ได้รับการศึกษาและมีทางเลือกที่จะประกอบอาชีพที่มีรายได้ที่ดีกว่า และมีความมั่นคงกว่าคนรุ่นพ่อแม่ได้ทยอยออกไปจากชุมชนบ้างแล้ว ส่วนคนหนุ่มสาววัยแรงงานที่ยังคงอยู่ในชุมชนก็มีเหตุผลที่ว่าต้องดูแลพ่อแม่ที่สูงอายุและไม่ยอมขึ้นจากแพเพราะความผูกพัน หรือไม่ก็มีความรู้ไม่เพียงพอที่จะออกไปทำงานภายนอกได้ แต่ถ้าอยู่ในชุมชนก็สามารถประกอบอาชีพรับจ้าง หรือค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ซึ่งก็พออยู่ได้โดยไม่ลำบาก

การปรับตัวทางระบบความคิด คุณค่า ความเชื่อ และระบบความสัมพันธ์

การปรับตัวทางระบบการผลิตได้ส่งผลให้ชาวแพต้องมีการปรับตัวทางระบบความคิด คุณค่า ความเชื่อ และระบบความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันไปด้วย ชีวิตที่ส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจทำให้ต้องปรับตัวที่จะมีเครือข่ายทางสังคมและทางการค้าโดยมีตลาดและหน่วยงานราชการเข้ามาทำหน้าที่เป็นเวทีของการแลกเปลี่ยนแทนวัด โดยเฉพาะตลาดที่ชาวแพจะใช้เป็นที่พบปะกันแล้ว ยังเป็นศูนย์กลางของเมืองที่ผู้คนจะมาติดต่อซื้อขายกัน

ดังนั้นจึงเป็นช่องทางผ่านเข้ามาของข้อมูลข่าวสารจากโลกภายนอก ชาวแพจึงต้องปรับตัวให้สนองตอบความต้องการที่หลากหลายตามไปด้วย นอกจากนี้ยังต้องปรับวิถีชีวิตให้มีความทันสมัยและสร้างความรู้สึกรู้สึกให้ตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเมือง นอกจากผลตอบแทนทางการค้าแล้วยังมีจุดประสงค์เพื่อการได้รับสิทธิต่าง ๆ จากทางการด้วย การปรับตัวให้มีความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐ จะปรากฏชัดเจนในกลุ่มผู้นำ ทว่าเมื่อวิเคราะห์แล้วจะพบว่าความสัมพันธ์ยังเป็นไปเพื่อสร้างผลประโยชน์เฉพาะตนมากกว่าจะคำนึงถึงชุมชนเป็นที่ตั้ง ตัวอย่างจากครอบครัวของเสวกที่ชีวิตที่ส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจทำให้ต้องปรับตัวที่จะมีเครือข่ายทางสังคมและทางการค้า ในขณะที่บุญสมก็ต้องสร้างความสัมพันธ์กับหน่วยงานราชการเพื่อความอยู่รอดของตนเอง เมื่อวิเคราะห์แล้วพบว่าภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว ชุมชนมีความจำเป็นที่จะต้องปรับให้มีความสัมพันธ์กับภายนอกมากขึ้น ทำให้ความสัมพันธ์ภายในชุมชนเกิดความเหินห่างกัน

2.2.3 ข้อสังเกตของการปรับตัว

2.2.3.1 ปฏิกริยาในเชิงตอบรับ

การประมงเชิงพาณิชย์/การค้า

การปรับตัวของชาวแพให้ยอมรับแบบแผนการผลิตที่เชื่อมโยงตนเองกับปัจจัยภายนอก จากเดิมที่เป็นไปเพื่อการบริโภค แปรเปลี่ยนเป็นสนองตอบผู้บริโภค ซึ่งการปรับตัวนี้มีทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน การที่มีพื้นฐานจากการผลิตเพื่อแลกเปลี่ยนกับปัจจัยอื่น ๆ มาก่อนทำให้สามารถปรับตัวเข้าสู่ระบบแลกเปลี่ยนที่ใช้เงินตราเป็นสื่อกลางได้อย่างรวดเร็ว นอกจากการปรับแบบแผนการผลิตเข้าสู่กลไกของตลาดแล้ว ชาวแพต้องปรับวิถีชีวิตให้ทันสมัย เพื่อให้ตนเองได้เป็นส่วนหนึ่งของคนเมือง นอกจากนี้การสร้างสัมพันธ์กับคนภายนอกมากขึ้นเพื่อสร้างเครือข่ายทางสังคมและทางการค้า ก็เป็นสิ่งที่ชาวแพปรับตัวให้ยอมรับได้ ทั้งที่พื้นฐานเดิมเป็นชาวเรือชาวแพที่รักอิสระ และมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจในลักษณะของปัจเจกมาก่อน

การประมงพาณิชย์ได้เข้ามาสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิตของชาวแพ และสร้างทางเลือกใหม่ในการดำรงชีวิตชาวแพที่สนองตอบความต้องการ ทำให้ชาวแพยอมรับที่จะต้องมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกันเพื่อความอยู่รอด แม้ว่าจะอยู่บนผลประโยชน์ก็ตามที

2.2.3.2 ปฏิบัติงานในเชิงรอมชอม

การยอมรับนโยบายของทางการ

ความไม่แน่ใจในสิทธิที่จะอยู่กับน้ำทำให้ชาวแพในกลุ่มผู้นำ ปรับตัวให้สนองตอบนโยบายของทางการ เสมือนหนึ่งตัวแทนของทางการในชุมชน เพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงในการอยู่เรือนแพ อย่างไรก็ตามการปรับตัวให้ได้รับการยอมรับทางสังคมจากทางการก็เป็นไปในระดับปัจเจก บางส่วนก็ประนีประนอมบนความรู้สึกลังเลและไม่แน่ใจ สำหรับรูปแบบการรอมชอมมีตั้งแต่การให้ความช่วยเหลือแรงงานในกิจกรรมต่างๆที่ทางการร้องขอมา การยอมรับโครงการสร้างส้วมตัวอย่าง การโยกย้ายเรือนแพออกจากสถานที่ราชการ ตลอดจนการนำประเพณีลอยกระทงของชุมชนเข้ามาผนวกกับกิจกรรมของทางการ โดยอาศัยประเพณีเป็นโอกาสที่จะแสดงออกทางอัตลักษณ์ และเอกลักษณ์ของชุมชนเพื่อให้เกิดการยอมรับมากกว่าจะแสดงถึงความเชื่อและความศรัทธาดังอดีต

2.2.3.3 ปฏิบัติงานในเชิงปฏิเสธ

การไม่เปลี่ยนแปลงตามกระแส

ปัจจุบันยังมีชาวแพกลุ่มหนึ่งที่ยังคงยึดการทำประมงเป็นอาชีพ และยังคงรักษาวิถีชีวิตดั้งเดิมด้วยการใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้าน หาลาเพื่อการบริโภคภายในครอบครัวและขายถึงแม้ว่าจะมีรายได้ไม่มากนัก แต่ก็มีความเชื่อที่ว่าดินในน้ำไม่มีวันหมดและอยู่กับน้ำไม่ต้องกลัวอดจึงไม่คิดจะเปลี่ยนแปลงไปประกอบอาชีพอื่น แม้ว่าจะต้องถูกจำกัดด้วยระยะเวลาการหาลาจากกฎหมาย แต่ก็ยังมีช่องว่างให้หาลาเพื่อยังชีพได้ไม่ลำบากจนเกินไป ชาวแพกลุ่มนี้จึงมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับน้ำและเรือนแพ มีชีวิตประจำวันหมดไปกับการหาลา ขายปลา ซ่อมแซมเครื่องมือประมง และรับจ้างซ่อมแซมเรือนแพให้ชาวแพด้วยกัน โดยไม่คิดที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของตนเองตามกระแส

อย่างไรก็ตามวิถีชีวิตชาวแพที่ยึดอาชีพประมงแบบดั้งเดิม ก็ไม่ได้มีความแปลกแยกออกจากชุมชน หากแต่เป็นคนส่วนใหญ่ของชุมชนที่ยังคงยืนหยัดอยู่ท่ามกลางชุมชนเมือง อันแสดงให้เห็นถึง “อัตลักษณ์” ของชาวแพในท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง และความทันสมัย

ในขณะที่คนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นคนเก่าแก่ ทำให้ระบบความคิด ความเชื่อ ดั้งเดิม ยังคงหลงเหลืออยู่ค่อนข้างมาก การยอมรับและเข้าใจถึงข้อจำกัดของธรรมชาติที่ไม่สามารถ บุตริดส่วนเกินมาเพื่อสะสมความร่ำรวยได้อีกต่อไป ทำให้ชาวแพในส่วนนี้รู้จักปรับตัวที่จะใช้ชีวิต เรียบง่าย มัธยัสถ์และอดออม มากกว่าที่จะมีวัฒนธรรมบริโภคนิยม ตามสังคมเมือง

ถึงแม้ว่าระบบตลาดจะเข้ามาเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตในชุมชนไปบ้างแล้ว แต่ การที่ชาวแพส่วนหนึ่งยังคงเลือกที่จะอยู่ในชุมชนและดำเนินชีวิตตามวัฒนธรรมเดิม ท่ามกลาง ทรัพยากรธรรมชาติและความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีระบบเครือญาติเป็นแกน ได้แสดงให้เห็นถึง การต่อต้านที่จะไม่ยอมเปลี่ยนแปลงไปตามกระแส โดยมีนัยค้ำหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไป เพื่อความอยู่รอด ส่วนอีกด้านหนึ่งคือความพยายามที่จะแสดงให้เห็นถึงศักดิ์ศรีของความเป็น ชาวแพชาวน้ำที่มีสิทธิ์เลือกและจัดการกับชีวิตของตนเอง

การต่อต้าน

การมีประวัติศาสตร์ของชุมชนร่วมกันมาอย่างยาวนาน มีความสัมพันธ์ฉันท์ญาติ ถึงแม้ว่าจะมีวิถีชีวิตที่เป็นปัจเจก ต่างคนต่างทำมาหากิน เหมือนกับตัวใครตัวมัน แต่เมื่อมีเหตุการณ์ ที่เข้ามากระทบถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคน ในชุมชน โดยรวม สำนักของความเป็นคนแพด้วยกันก็ จะปรากฏให้เห็น จากเหตุการณ์ไล่ที่ชาวแพที่แฝงมาในรูปแบบต่าง ๆ อาทิ โครงการสร้างส้วม มี ชาวแพบางส่วนเท่านั้นที่ยอมรับ แต่ส่วนใหญ่ยังคงปฏิบัติดั้งเดิมไม่เปลี่ยนแปลง หรือโครงการ อพยพชาวแพทำให้เกิดการรวมตัวกันและเรียกร้องสิทธิที่จะอยู่กับน้ำเช่นเดียวกับบรรพบุรุษ ทำให้ ทางการต้องล้มเลิกโครงการในที่สุด เป็นค้น ในขณะที่ทางราชการมีมุมมองต่อชาวแพว่า “คือแพ่ง”

ตอนที่ 3 องค์ความรู้และการจัดการองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนชาวแพ

3.1 องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

3.1.1 องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรน้ำ

3.1.1.1 ยุคประมงพื้นบ้าน

จากสภาพทางภูมิศาสตร์ของชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางที่มีความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำ การเลือกตั้งถิ่นฐานอยู่ในแม่น้ำของชุมชนจึงอยู่ท่ามกลางความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่เอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตในทุกฤดูกาล สามารถปรับปรนชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติโดยไม่ลำบาก เมื่อถึงหน้าน้ำ น้ำจะหลากมาและนำพาอาหารมาให้ เมื่อฤดูน้ำลดก็ยังพอจะทำมาหากินได้โดยไม่อึดอัดขาดแคลนทำให้มีองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนที่มีที่มาจากประสบการณ์ในการดำรงชีวิตตามธรรมชาติ ดังนั้นการจัดการทรัพยากรน้ำจึงสอดคล้องกลมกลืนไปกับวิถีชีวิตที่มีธรรมชาติทำหน้าที่คอยกำกับดูแล

รูปแบบการจัดการน้ำในช่วงเวลานี้จึงมีลักษณะเป็นองค์รวม ที่ผสานทั้งการทำมาหากินในชีวิตประจำวัน จาริต ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ เข้าไว้ด้วยกัน ตัวอย่างเช่นความเชื่อว่ามีผีน้ำหรือพรายน้ำ ทำให้ระมัดระวังที่จะไม่ลบหลู่ กล่าววาจาหยาบคาย หรือทำอะไรให้โกรธเพราะจะทำให้ลูกหลานหรือคนในเรือนแพเจ็บป่วย หรือทำให้ข้าวของตกน้ำสูญหาย การไม่จับปลาในวันพระ และเลี้ยงปลาหน้าวัดถือว่าเป็นบาป เป็นต้น หากทำอะไรที่เป็นการล่วงเกินหรือลบหลู่ก็จะมีอาการขอขมาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์

3.1.1.2 ยุคประมงพาณิชย์

ในช่วงเวลานี้เกือบทุกเรือนแพจะเลี้ยงปลากระชังเป็นอาชีพหลัก มีแม่น้ำเป็นฐานการผลิตร่วมกัน ดังนั้นข้อปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันของชาวแพจึงมีขึ้น โดยคำนึงถึงระบบการผลิตที่อยู่บนฐานของการใช้ทรัพยากรน้ำร่วมกัน ตัวอย่างข้อปฏิบัติของชุมชนได้แก่ การไม่ขับเรือหางยาวด้วยความเร็วสูง เพราะจะส่งผลต่อการเลี้ยงปลาที่ต้องการน้ำนิ่ง รวมทั้งทำให้เรือที่พายสัญจรไปมาได้รับความเดือดร้อน และส่งผลไปถึงการเกิดคลื่นน้ำที่เข้าไปกระแทกตัวเรือนแพให้ได้รับความเสียหาย การไม่ทิ้งสารเคมีที่เป็นอันตรายต่อปลาในกระชังลงในแม่น้ำ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามสายสัมพันธ์เชิงเครือญาติของชาวแพ ที่รู้จักคุ้นเคยกันตลอดทั้งลำน้ำ และการให้ความเคารพผู้อาวุโสของชุมชน ทำให้ข้อห้ามต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้รับการปฏิบัติร่วมกันด้วยดี สำหรับที่มาของกฎเกณฑ์ที่ถือเป็นข้อปฏิบัติของชุมชนนั้น มีที่มาจาก

สำนึกในการอยู่ร่วมกันถึงแม้ว่าจะไม่ได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรก็ตามแต่ก็มีพลังเพียงพอที่จะทำให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันได้ ข้อห้ามดังกล่าว ถือได้ว่าเป็นกลไกควบคุมทางสังคมที่มีอำนาจในการควบคุมคนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

อย่างไรก็ดีในช่วงเวลานี้รัฐได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรของชุมชนผ่านทางกฎหมายที่มีการกำหนดดูแลวางไว้ กำหนดชนิด ขนาด และการใช้เครื่องมือทำการประมง ทำให้ชาวแพขาดรายได้ ดังนั้นการช่วยเหลือเป็นหูเป็นตาให้ชาวแพด้วยกันเพื่อไม่ให้ถูกเจ้าหน้าที่จับกุมในกรณีลักลอบทำประมงในช่วงเวลาดังกล่าวจึงเป็นส่วนหนึ่งของการอยู่ร่วมกันในชุมชนด้วย

3.1.1.3 ยุคปัจจุบัน

จากการตั้งเรือแพอยู่ร่วมกันในแม่น้ำที่มีประวัติมาอย่างยาวนาน สิทธิในการอยู่กับน้ำมีมาตั้งแต่ครั้งอดีต แต่ในปัจจุบันที่ดินริมน้ำเริ่มมีเจ้าของทำให้ไม่สามารถตั้งเรือแพได้โดยอิสระ มีชาวแพบางส่วนเท่านั้นที่จอดแพหน้าที่ดินของตนเอง ส่วนใหญ่ยังคงต้องพึ่งพาอาศัยวัด และทางการในการจอดแพ ทำให้ไม่สามารถขยายพื้นที่ออกไปได้มาก แม้ว่าพื้นที่ริมน้ำบางส่วนจะยังคงว่างอยู่แต่ก็ถูกสงวนไว้เป็นที่ของทางราชการห้ามจอดแพ

ส่วนหนึ่งของชาวแพที่ไม่มีที่ดินริมน้ำ จึงใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่เป็นน้ำมาโดยตลอดทำให้ปราศจากมโนทัศน์เรื่องกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเหนือธรรมชาติเหมือนคนบนบก จะมีแต่ความคิดที่ว่า “น้ำ และสินในน้ำไม่ได้เป็นของใคร ทุกคนมีสิทธิใช้สอยและหาประโยชน์จากน้ำได้อย่างเท่าเทียมกัน” แต่อย่างไรก็ตามในปัจจุบันการไม่มีที่ดินเป็นของตนเองก็ทำให้ชาวแพในส่วนนี้มีความรู้สึกไม่มั่นคงในการอยู่กับน้ำ แต่ก็ยังคงอ้างสิทธิที่เคยอยู่กับน้ำมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษว่า “ใครจะมาไล่ไม่ได้”

สำหรับชาวแพที่มีที่ดินของตนเองจะมีความรู้สึกหวงแหน และดูแลบริเวณหน้าทำน้ำของตนเองเป็นอย่างดี โดยจะทำแนวเขตกันเพื่อแสดงให้ชาวแพอื่น ๆ รู้ถึงกรรมสิทธิ์ในที่ดินและน้ำของตนรวมทั้งไม่อนุญาตให้เข้ามาหาปลาในบริเวณนั้นด้วย

จากอำนาจหน้าที่ของกรมประมงอนุญาตให้ทำประมงในแหล่งน้ำได้ แต่กรมเจ้าท่าที่มีบทบาทในการดูแลการสัญจรและการขนส่งทางน้ำ การดูแลแม่น้ำ ลำคลอง ไม่ให้มีการก่อสร้างสิ่งกีดขวางหรือรูก้ำ รวมทั้งห้ามไม่ให้มีสิ่งปลูกสร้างถาวรในน้ำ แต่การที่ชุมชนชาวแพมีการตั้งถิ่นฐานมาก่อนที่กฎหมายจะประกาศบังคับใช้ ชุมชนจึงได้รับการยกเว้น

ทรัพยากรที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของชาวแพอีกประการก็คือไม้ไผ่ ที่ต้องซื้อหามาจากเกาะเทโพ แต่ปัจจุบันมีราคาแพงและหายากขึ้นเพราะการใช้พื้นที่ในการทำ เกษตรกรรม ทุกวันนี้ไม้ไผ่จึงเป็นข้อจำกัดของการอยู่แพร่วมกัน

จากการที่ต้องอยู่ท่ามกลางความเจริญของเมือง ทำให้ชาวแพในช่วงเวลานี้ ใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ในช่วงเวลานี้ข้อห้ามที่เป็นข้อปฏิบัติร่วมกันของ ชุมชนคลายความสำคัญลง นอกจากการเข้ามาจัดการทรัพยากรน้ำของรัฐด้วยการไล่ที่โดยอ้าง กรรมสิทธิ์เหนือน้ำแล้ว รูปแบบของการให้ความช่วยเหลือที่เข้ามาทำหน้าที่แทน ตัวอย่าง เรือเก็บ ขยะ เรือกำจัดผักตบชวาของเทศบาล ทำให้ชุมชนค่อย ๆ ขาดความสามารถในการจัดการตนเอง จากที่เคยทำหน้าที่เฝ้าระวังไม่ให้ชาวแพด้วยกันทิ้งขยะลงในแม่น้ำโดยตรง จะเก็บรวบรวมและนำ ไปทิ้งบนฝั่ง หรือไม่ก็เผาริมตลิ่ง หรือจากที่เคยช่วยกันกำจัดผักตบชวาคด้วยการดันให้ลอยเข้าสู่ ร่องน้ำและลอยออกไปสู่แม่น้ำใหญ่ กลับกลายเป็นรอคอยให้ทางเทศบาลมาจัดเก็บ และกำจัดแทน เป็นต้น

อย่างไรก็ตามชาวแพยังไม่ได้สูญเสียการจัดการทรัพยากรน้ำไปเสียทีเดียว ความร่วมมือกันในการเฝ้าระวังลำน้ำที่ไม่ให้มีการวางยาเมื่อปลา และซื้อตปลาถือเป็นหน้าที่ร่วมกัน ของชุมชน เพราะผลที่เกิดขึ้นกระทบถึงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวแพโดยรวมตลอดลำน้ำ นอกจากนี้ การถูกกล่าวหาอยู่เนื่อง ๆ จากทางการและผู้คนบนบกว่าเป็นตัวการทำให้น้ำเน่าเสีย ทำให้ชาวแพ พยายามที่จะร่วมมือกันดูแลรักษาความสะอาดของลำน้ำแต่ก็ยังอยู่ในลักษณะต่างคนต่างดูแล หน้าแพตัวเองเท่านั้น นอกจากนี้กิจกรรมที่ทางการขอความร่วมมือจากชุมชนในการดูแล ความสะอาดลำน้ำเนื่องในวันสำคัญชุมชนเองจะมีบทบาทเป็นเพียงผู้ให้ความช่วยเหลือตามนโยบาย ของทางการมากกว่าที่จะเป็นผู้ริเริ่มดำเนินการเอง สาเหตุก็เนื่องมาจากการที่ชุมชนอยู่ใกล้กับ ศูนย์กลางอำนาจรัฐ และกลไกของรัฐได้เข้ามาทำหน้าที่รับทำแทนเป็นผลทำให้การจัดการน้ำของ ชุมชนที่ผ่านมา ไม่มีพัฒนาการเป็นกลุ่มหรือองค์กรเกิดขึ้น

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าชาวแพบางส่วนจะมีความรู้สึกไม่มั่นคงกับการอยู่ กับน้ำ แต่ความผูกพันที่มีต่อแม่น้ำ ได้หล่อหลอมให้ชาวแพมีจิตสำนึกในการดูแลรักษาน้ำ มีความ รู้สึกเป็นเจ้าของน้ำร่วมกัน เป็นชาวแพด้วยกัน ซึ่งจะแสดงออกมาในรูปแบบของการปกป้องและ โต้ตอบเมื่อมีผู้กล่าวหาว่าชาวแพมีส่วนทำให้น้ำเน่าเสีย

ก่อนหน้านี้ชาวแพมีการรวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมอนุรักษ์ลำน้ำขึ้น ในปี 2542 แต่ก็ขาดความต่อเนื่องเพราะขึ้นอยู่กับผู้นำเป็นหลักเมื่อเปลี่ยนผู้นำจึงไม่มีการสานต่อความคิด ในต้นปี 2546 โดยการประสานงานของประชาคมเมืองอุทัย กลุ่มผู้นำชาวแพได้ประชุมปรึกษาหารือกันในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเมือง เพื่อกำหนดโครงการและกิจกรรมของชุมชน

และของงบประมาณสนับสนุนจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) (พอช.) ข้อสรุปส่วนหนึ่งของคณะกรรมการชุมชน คือ ต้องการให้มีการรื้อฟื้นโครงการอนุรักษ์ลำน้ำขึ้น โดยมีการกำหนดเขตอภัยทานหน้าวัด แสดงให้เห็นถึงสำนึกของชาวแพที่หันมาให้ความสำคัญกับน้ำในฐานะที่เป็นฐานสนับสนุนชีวิตของชุมชนในระยะยาว

ปัจจุบันหน้าวัดธรรมโสภิต(วัดโค้ง) ได้รับงบประมาณจากสำนักงานประมงอำเภอเมืองให้จัดทำเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา มีวัตถุประสงค์เพื่ออนุรักษ์พันธุ์ปลา และอนุรักษ์ลำน้ำ ด้วยวิธีการล่อให้ปลาข้างนอกเข้ามารวมฝูงกัน และให้ปลาช่วยกำจัดเศษอาหารที่เหลือจากการเลี้ยงปลากระชัง เนื่องจากปลาในลำน้ำจะมารวมฝูงกันหากินเศษอาหารจากใต้กระชังปลาอีกทีหนึ่ง ได้กระชังปลาจึงเป็นที่รวมของฝูงปลาในลำน้ำ โดยมีขั้นตอนของการดำเนินโครงการคือ สำนักงานประมงให้การสนับสนุนด้านงบประมาณเพื่อปรับพื้นที่ สร้างกระชังเลี้ยงปลา สร้างทางเดินให้อาหารปลา ซื่อพันธุ์ปลา ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นปลากินพืช เช่น ปลานิล ปลาตะเพียน เพราะเลี้ยงง่าย โตไวและสามารถกินเศษอาหารที่เหลือจากการทำบุญของชาวบ้านได้ นอกจากนี้จะสนับสนุนในเรื่องเงินกองทุนเพื่อซื้ออาหารปลาจำหน่ายให้กับประชาชนที่เข้ามาเที่ยวชม โดยมีการดำเนินการในรูปของคณะกรรมการที่ประกอบด้วย พระ และคนในชุมชน ซึ่งในการคัดเลือกพื้นที่ดำเนินโครงการนั้นจะดูที่ความพร้อมของชุมชน ในที่นี้จะหมายถึงผู้นำชุมชน คือ พระมหานิพนธ์ (มหาฟู) เจ้าอาวาสวัดธรรมโสภิต ตลอดจนการเข้าถึงของชุมชนเป็นหลัก ซึ่งวัดธรรมโสภิตอยู่ไม่ไกลจากชุมชนเมือง

จากการวิเคราะห์พบว่าโครงการดังกล่าวชาวแพมีส่วนร่วมน้อย ถึงแม้ว่าจะมีการดำเนินการในรูปคณะกรรมการที่เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมก็ตาม แต่ที่มาของโครงการ และกลไกการดำเนินการล้วนแล้วแต่เกิดจากทางการเป็นส่วนใหญ่ โดยมีเจ้าอาวาสวัดโค้ง คือ พระมหานิพนธ์ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการดำเนินโครงการ

อย่างไรก็ตามโครงการดังกล่าวก็ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อชาวแพที่อยู่หน้าวัดโค้ง เพราะมีจำนวนน้อย สามารถโยกย้ายเรือแพออกไปตั้งในบริเวณใกล้เคียงได้ และทำหน้าหน้าวัดก็มีแนวยาวเพียงพอสำหรับการจอดแพ

จากโครงการปลาหน้าวัดโค้งที่กำลังก่อตัวในรูปของสิ่งปลูกสร้างทำให้เกิดการแพร่ขยายความคิดมาสู่หน้าวัดโบสถ์บ้าง แต่สำหรับหน้าวัดโบสถ์ที่มีแพเป็นจำนวนมากไม่สามารถโยกย้ายไปทางใดได้โครงการฯ จึงส่งผลกระทบต่อชาวแพโดยตรง ตั้งแต่การโยกย้ายออกไปทำให้ต้องไกลจากตลาด หรือแพที่ไม่มีทำที่เป็นของญาติพี่น้องก็จำเป็นต้องเสียค่าเช่าที่เพิ่มขึ้น ดังนั้นคณะกรรมการจึงเห็นควรให้มีการปรึกษาหารือในระดับชาวแพด้วยกันก่อน

อย่างไรก็ตามชาวแพที่อยู่หน้าวัดก็ให้เหตุผลโต้แย้งว่าตนเองจอดแพที่หน้าวัดมาเป็นเวลานานถ้าจะย้ายออกไปก็จะได้รับความลำบาก ประกอบกับเจ้าอาวาสวัดโบสถ์คนปัจจุบันไม่ต้องการที่จะขัดแย้งกับคนแพ ดังนั้นการตัดสินใจจึงขึ้นอยู่กับความคิดเห็นของคณะกรรมการชุมชน

3.1.2 องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

จากวิถีชีวิตที่ต้องผูกพันกับน้ำ ต้องดิ้นรนเพื่อดำรงชีพให้อยู่ได้ตามความเปลี่ยนแปลงของน้ำตามฤดูกาล ส่งสมประสบการณ์ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง จนเกิดเป็นภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชาวแพ ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับวิถีชีวิตของคนไทยในภาคกลางที่มีการตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบลุ่มริมน้ำ การมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับน้ำมายาวนาน ภูมิปัญญาของชาวแพจึงมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ได้ดังนี้

3.1.2.1 องค์ความรู้ในการสร้างเรือนแพ

การสร้างเรือนแพเป็นภูมิปัญญาของชาวแพที่ “ช่างบงกะมาสร้างแพไม่ได้ดีไม่ดีแพกว่า” “อยู่แพต้องดูแลรักษา ผู้ชายชาวแพต้องมีความรู้เรื่องสร้างแพ ช่อมแพติดตัวถึงจะอยู่แพได้” (สัมภาษณ์บุญโรจน์ จันทร์วัด : 24 พฤศจิกายน 2545)

คำบอกเล่าที่แฝงด้วยความภูมิใจของช่างสร้างแพต้องการให้รู้ว่า การสร้างแพต้องอาศัยความรู้ และความชำนาญที่สั่งสมกันมาไม่ใช่สิ่งที่สามารถจะทำกันได้ง่าย ๆ เหมือนการสร้างบ้านทั่ว ๆ ไป

ถึงแม้ว่าการสร้างแพจะใช้เวลาสร้างให้เสร็จได้ภายในระยะเวลาสั้น ๆ ก็ตาม แต่ก็เต็มไปด้วยวิธีการที่เป็นความรู้เฉพาะตัว ซึ่งการสร้างแพจะสร้างในน้ำทั้งหมดตัวเรือนแพจะปลูกคร่อมอยู่บนแพลูกบวบ โดยเริ่มตั้งแต่การทำตัวแพที่ใช้ไม้ไผ่สี่มุมมัดรวมกัน เรียงไม้ที่มีขนาดเล็กไว้ข้างบนเพราะมีเนื้อแน่น และทนการกดทับจากตัวเรือนแพได้ดีเมื่อแตกจะไม่ทำให้แพยุบตัวมากเกินไป ส่วนไม้ขนาดใหญ่จะอยู่ข้างล่าง วิธีการเรียงไม้ไผ่หรือเรียงลูกบวบ ชาวแพเรียกว่า “กองหน้า” เมื่อเรียงกองหน้าเสร็จจึงนำไม้ไผ่มาซ้อนด้านล่างต่อ ๆ กันไปจนได้ขนาดพอที่จะพองให้ตัวแพลอยได้ ซึ่งต้องใช้ไม้ไผ่ประมาณ 100-150 ลำ มัดรวมกันเรียกว่า “ซอง” แพ 1 หลังต้องใช้ลูกบวบอย่างน้อย 3 ซองขึ้นไป แพขนาดใหญ่อาจต้องใช้ 6-7 ซอง

ต่อจากการสร้างแพ จะสร้างคานมี 2 ระดับ คือ คาน 1 ชั้น และคาน 2 ชั้น ถ้าต้องการให้เรือแลลอยตัวพื้นน้ำมาก จะใช้คาน 2 ชั้น ต่อจากนั้นจึงต่อขาแพติดกับคาน ขาแพจะมีลักษณะสอบด้านบนบานออกด้านปลายคร่อมลูกบวบแต่ละช่องไว้ มีขนาดความยาว ขาละ 3 วา (ประมาณ 1.5 เมตร : ผู้วิจัย) หลังจากนั้นจึงทำพื้นแพ และขึ้นโครงตัวแพจนถึงการ มุงหลังคาสังกะสีจึงเสร็จเป็นเรือแพ บางแพจะมีการวางเสาเอกเหมือนการปลูกเรือนบนบก เพื่อความเป็นสิริมงคลของผู้อยู่ ด้วยการใช้ผ้าสามสีผูกกับเสาต้นแรกของเรือแพ และบอกกล่าว ให้อยู่เย็นเป็นสุขพอเป็นพิธีอย่างง่าย ๆ

การดูแลซ่อมแซมเรือแพทั้งปีเป็นวิถีชีวิตปกติของชาวแพที่ต้องมีความรู้ ความชำนาญ โดยเฉพาะการเปลี่ยนลูกบวบแพที่ต้องทำเป็นประจำ ชาวแพจะเลือกไม้ไผ่สีสุกมาทำ ลูกบวบแพเท่านั้น ส่วนไม้ไผ่ชนิดอื่นจะผุง่ายและไม่ทน ก่อนนำมาใช้จะตากไว้รมตลิ่งให้แห้งก่อน

สำหรับการเปลี่ยน หรือ เสริมลูกบวบต้องใช้คนอย่างน้อย 2 คนขึ้นไปและ ต้องเป็นคนที่มีความชำนาญ ในการดำน้ำ ว่ายน้ำ และชำนาญในการสอดลำไม้ไผ่เข้าไปในขาแพให้ ได้ตรงช่องทั้งหัวและท้าย วิธีการซ่อมแซมลูกบวบแพจะทำได้ 2 วิธี คือ เสริมลูกบวบ หรือที่ ชาวแพเรียกว่า “การยัดท้องแพ” และอีกวิธีหนึ่ง คือ การ “ล้างท้องแพ” เป็นการเปลี่ยนลูกบวบแพ ใหม่ทั้งหมด

วิธีการยัดท้องแพ และล้างท้องแพจะคล้ายกัน คือ ข้างจะสอดลำไม้ไผ่ เข้าไปในพื้นที่ว่างใต้แพก่อน โดยมีคน 2 คนอยู่หัวแพ และท้ายแพ พอให้สัญญาณเสียง “เอา” จึงใช้ มือกลลำไม้ไผ่ให้จมน้ำแล้วใช้เท้าเหยียบไม้ไผ่ปลักหรือตีบให้เข้าไปอยู่ในขาแพพร้อม ๆ กันจนหมด จำนวนไม้ไผ่ การเสริมหรือยัดแพข้างแพจะต้องคอยสังเกตการลอยตัวของแพไม่ให้โคลง หรือ ลอยตัวข้างหนึ่งข้างใดมากไปกว่ากันจึงจะถือว่าใช้ได้ ส่วนการล้างท้องแพนั้นจะต้องมีช่าง ไม่น้อยกว่า 4 คน ซึ่งจะต้องมีการหนุนแพด้วย “ลูกหนุน” ที่ทำจากกระบอกไม้ไผ่มัดรวม ๆ กัน หนุนแพก่อน แล้วชักไม้เก้อออกให้หมด ซ่อมแซมคาน และขาแพใหม่ในกรณีที่ชำรุด แล้วจึงยัด ไม้ไผ่ลำใหม่เข้าไปแทนที่ของเดิม ซึ่งต้องอาศัยความชำนาญของช่างในการคาดคะเนน้ำหนัก และ สมดุลในการหนุนเพื่อไม่ให้แพเอียงได้รับความเสียหาย “คนทำไม้เป็น แพคว่ำก็มี” (สัมภาษณ์ วิเชียร สุราฤทธิ์ : 5 เมษายน 2545 และฉลอง สุกเขต : 13 มกราคม 2546) ส่วนการซ่อมแซม เรือแพมักทำในฤดูหนาวที่มีลมสงบ ส่วนฤดูร้อนและฤดูฝนชาวแพจะหลีกเลี่ยงเพราะมีอันตราย จากลมพายุ

จากการสำรวจภาคสนามพบว่าการสร้างเรือแพมีความหมายมากกว่าการ เป็นที่อยู่อาศัย แต่ยังใช้เป็นเครื่องแสดงถึงฐานะของเจ้าของแพ ซึ่งดูได้จากการใช้ไม้สักทำเรือแพ

และอวดฝีมือช่างกันที่ตลาดขายไม้ฉลุ ประดับตกแต่งแพ หน้าจั่วและชายคา ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นแพของคหบดี ส่วนแพของคนแพที่มีฐานะปานกลางใช้ไม้ยาง ไม้แดงแทน

3.1.2.2 องค์ความรู้ในการแสวงหาอาหาร

พรานปลา คือ ตัวแทนของชาวแพที่มีความรอบรู้ และชำนาญในการหาปลาพรานปลาจะเรียนรู้แหล่งที่อยู่อาศัยของปลาแต่ละชนิดที่ความแตกต่างกัน มีพฤติกรรมการวางไข่หาเหยื่อ จับคู่ผสมพันธุ์ที่แตกต่างกัน ทำให้สามารถเลียนแบบธรรมชาติและจับปลาได้ง่ายจากการหาปลาที่มีเพียงเครื่องมือประมงพื้นบ้าน ทำให้ต้องอาศัยประสบการณ์ที่สั่งสมมา ตัวอย่างเช่น ปลาเพรียวจะไม่ชอบน้ำนิ่ง ชอบอยู่ในน้ำไหลแรง ส่วนปลากระแหแดง ปลาตะเพียนหางแดง จะชอบน้ำนิ่ง

“สมัยก่อนเขาจะรู้ว่าเป็นปลาอะไร เขาจะหายจากการพึ่งเสียงปลาหากิน พอปลาลงมาตามน้ำ ก็จะใช้เผือกกันได้ปลาชนิดนั้นจริง ๆ ปลาแต่ละอย่างจะลงคนละเวลาไม่เหมือนกัน คนหาปลาเขาจะรู้กัน” (สัมภาษณ์พระมหานិพนธ์ : 18 พฤศจิกายน 2545)

3.1.2.3 องค์ความรู้ในการประดิษฐ์เครื่องมือในการทำมาหากิน

ชาวแพสามารถประดิษฐ์เครื่องมือทำประมงพื้นบ้านใช้ภายในคร่าวเรือ เช่น เบ็ด แห สวิง ลอบ เผือก ขอ การจะเลือกใช้เครื่องมือชนิดใดชาวแพจะดูจากความตื้นลึกของน้ำ คุณลักษณะทางธรรมชาติแวดล้อม ฤดูกาล และชนิดของปลา เช่น การใช้กะบังจับปลา ที่มีอยู่ด้วยกัน 3 ชนิด คือ กะบังหูช้าง กะบังก้นคลอง และกะบังซอง ซึ่งการใช้กะบังชนิดใดต้องมีความรู้เรื่องธรรมชาติของปลาและกระแสน้ำ ตัวอย่างเช่น การกั้นกะบังหูช้างต้องตีดับ (การตั้งกะบัง : ผู้วิจัย) บริเวณที่มีพุ่มไม้ป่าชายน้ำ อยู่เหนือกะบัง ใต้กะบังจะต้องเป็นที่โล่งปลาจะวิ่งออกจากป่าชายน้ำ ไปสู่ที่โล่งผ่านช่องว่างระหว่างกะบัง และเข้าไปติดลอบที่อยู่อีกด้าน หรือการทำเรือผีหลอกที่ใช้แผ่นสังกะสี หรือกระดานไม้ทาสีขาว ตีติดข้างลำเรือ และพายเรือออกไปในคืนข้างขึ้นเงียบ ๆ แล้วใช้ไม้พายตีน้ำ เพื่อให้ปลาตกใจและกระโดดเข้าไปในลำเรือส่วนใหญ่จะเป็นปลาฉิว เป็นต้น

ทั้งนี้การประดิษฐ์เครื่องมือจับปลาของชาวแพยังมีความเชื่อมโยงกับทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน โดยเฉพาะ ไม้ไผ่ที่มีอยู่มาก ดังนั้น เครื่องมือจับปลาส่วนใหญ่จึงมีไม้ไผ่เป็นองค์ประกอบหลัก เช่น เบ็ด ลอบ ขอ เผือก เป็นต้น

ชาวแพบางครอบครัวมีความสามารถในการถัก และซ่อม แห อวน สวิง เช่น ครอบครัวของจ่าบุญ สุดเขตผู้อาวุโสของชุมชน

“สมัยนั้นจะต้อง กรอด้าย หวีด้าย เอง ไม่มีชายเอ็นชายเหมือนเดี๋ยวนี้ นั่งทำกันจนตีกกลางคืนไม่ค่อยได้นอน ใคร ๆ ก็มาจ้างให้ทำ ทำเสร็จแล้วก็ลงยางตะโก ใช้แปรงจุ่ม น้ำยางแปรงที่ด้ายให้เป็นมันทำให้ทนทาน ” (สัมภาษณ์จำรูญ สุดเขต : 21 พฤศจิกายน 2545)

ปัจจุบันชาวแพแม่น้ำสะแกกรังยังคงรักษาภูมิปัญญาในการประดิษฐ์ เครื่องมือจับสัตว์น้ำ หลายประเภท เช่น ลอบ กระบ้ง เป็นต้น แม้ว่าในปัจจุบันจะเหลือคนเพียง กลุ่มน้อยเท่านั้นที่มีความรู้และความสามารถในการประดิษฐ์ เครื่องมือประมง ส่วนใหญ่จะมีไม้ไผ่ และด้าย ป่าน เป็นองค์ประกอบหลัก ตัวอย่างเช่น

การทำลอบและฝือก

จากสภาพของแม่น้ำที่มีความลึกไม่มาก และมีป่าชายน้ำขึ้นอยู่ทำให้เหมาะกับการวางลอบ ซึ่งการวางลอบต้องใช้เวลาในการรอคอยข้ามคืน โดยจะต้องวางคู่กันไปกับการตั้ง กระบ้ง ดังนั้นนอกจากทำลอบแล้วยังต้องทำฝือกเพื่อกันกระบ้งด้วย

การทำฝือกของชาวแพจะใช้ไม้ไผ่เหลาเป็นซี่ และใช้เชือกพันให้ซี่ไม้ ติดกันเป็นแผงซึ่งมีชั้นตอนไม่ยุ่งยาก ผู้หญิงและเด็กก็สามารถช่วยทำได้ ในขณะที่การทำลอบ จะต้องอาศัยความชำนาญจึงหาคนทำได้ยากขึ้น ปัจจุบันจึงมีชาวแพบางคนยึดการทำลอบเป็นอาชีพ เพราะมีราคาดี (ประมาณ 400 บาท : ผู้วิจัย) การทำลอบจะใช้ไม้ไผ่เหลาเป็นซี่ประกบกันขึ้นมา เป็นรูปทรงกระบอกแล้วใช้ววนล้อมอีกที ทำช่องสำหรับดักปลา ภายในมีงาดักอยู่เพื่อป้องกันไม่ให้ ปลาว่ายย้อนออกมา

แห

ในอดีตจะถักด้วยด้ายฝ้ายที่ทอเอง ปัจจุบันใช้ด้ายไนลอน ถักเป็นตา สี่เหลี่ยมเป็นรูปกรวยจากยอดลงมาถึงตีนแห และถ่วงตีนแหด้วยลูกตะกั่วหรือโซ่ เพื่อให้เวลาเหยียด ออกไปจมน้ำ ส่วนยอดก็จะต่อเชือกยาว ๆ ไว้เพื่อสะดวกในการสาวแหขึ้นจากน้ำ นอกจากนี้จะย้อม แหด้วยตะโกเพื่อให้แหมีความคงทน ปัจจุบันมีแต่คนรุ่นพ่อแม่เท่านั้นที่ยังมีฝีมือในการถักและ ช่อมแห

สวิง

ใช้วิธีการถักเช่นเดียวกับแห แต่ถักจากกว้างไปแคบ ใช้ช้อนกุ่ม หรือปลา ขนาดเล็ก สำหรับชาวแพที่มีอาชีพหาปลาสวยงามจะมีความสามารถในการประดิษฐ์สวิงขนาดเล็ก และต่อด้ามให้ยาว แต่มีน้ำหนักเบา เพื่อใช้สำหรับช้อนปลา และถูปลาที่อยู่ตามป่าริมฝั่งน้ำ

เบ็ดราว

เป็นเบ็ดที่ไม่ต้องใช้คันไม้ไผ่ แต่จะใช้เชือกขึงยาวและผูกเบ็ดแต่ละตัวเรียงเป็นแนวยาว ใช้ขึงขวางลำน้ำ

การประดิษฐ์เครื่องมือจับสัตว์น้ำของชาวแพ แสดงให้เห็นถึงความช่างสังเกต และเข้าใจธรรมชาติของสัตว์น้ำชนิดต่าง ๆ ทำให้สามารถประดิษฐ์เครื่องมือขึ้นเพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอยที่แตกต่างกันได้ สะท้อนให้เห็นถึงองค์ความรู้ของชุมชนที่มีลักษณะของการบูรณาการความรู้หลายเรื่องเข้าด้วยกัน ทั้งความรู้เรื่องธรรมชาติ ความรู้เรื่องสัตว์น้ำ ความรู้ทางช่างฝีมือ ซึ่งความรู้เหล่านี้เป็นไปเพื่อใช้ในการดำรงชีวิตให้อยู่รอดท่ามกลางธรรมชาติแวดล้อม ปัจจุบันชาวแพจะใช้ขี้เ็นดักปลาเป็นส่วนใหญ่ เพราะสามารถซื้อหาได้ง่าย ประหยัดเวลา และมีความสะดวกสบายมากกว่า ทำให้องค์ความรู้ในการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือประมงคงเหลือแต่ในผู้สูงอายุเท่านั้น ประกอบกับวัสดุที่เป็นองค์ประกอบหลัก คือ ไม้ไผ่มีราคแพงทำให้ค่อย ๆ สูญหายไปทีละน้อย

3.1.2.4 องค์ความรู้ในการถนอมรักษาอาหาร

การย่างปลาเป็นวิธีการถนอมอาหารของชาวแพ ที่เป็นความรู้ที่ตกทอดภายในครอบครัว และพัฒนาจากการเก็บถนอมอาหารไว้กินภายในครัวเรือนมาเป็นการผลิตเพื่อการแลกเปลี่ยน ในช่วงเวลานั้นการทำปลาอย่าง ชาวแพจะหาปลาจากแม่น้ำสะแกกรังที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์มาทำ ครอบครัวที่ย่างปลาเป็นอาชีพก่อนครอบครัวอื่น ๆ คือ ครอบครัวของบุญช่วยและตัวม สุราฤทธิ์ ซึ่งบุญช่วยได้ความรู้ในการทำปลาจากการเห็นคนอื่นทำก่อน จึงลองฝึกลองถนอมจนสามารถทำเป็นอาชีพได้

การย่างปลาต้องมีความรู้ตั้งแต่การทำเตาย่างปลา ชาวแพเรียกว่า “ข่างปลา” โดยใช้ไม้ดองขึ้นเป็นโครงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด กว้าง 1.5 เมตร ยาว 3-4 เมตร ภายนอกกรุด้วยสังกะสีหรือถังปีบตีแผ่ออก เตาย่างปลาจะแบ่งเป็น 3 ชั้น ชั้นแรกเป็นพื้นเตาสูงจากพื้นดินประมาณ 1.5-2 ฟุต ไปด้วยไม้กระดานและรองด้วยแผ่นสังกะสีแล้วกรุด้วยดินเหนียวอีกชั้นกันความร้อนไหม้ไม้ที่ใช้รองพื้นเตา ชั้นนี้ใช้สำหรับใส่ขี้เ็นที่ใช้เป็นเชื้อเพลิงในการย่างปลา ชั้นที่ 2 เป็นตะแกรงเหล็กที่เรียกว่า “ข่า” วางพาดห่างจากชั้นแรกที่ใส่เชื้อเพลิงประมาณ 2 ฟุต ส่วนชั้นสุดท้ายเป็นไม้ไผ่วางพาดรองเสื่อราแพนใช้สำหรับคลุมทับอบให้ควันไฟรมอยู่ภายใน

การย่างปลาต้องใช้ระยะเวลาอย่างน้อย 1-2 วัน จึงจะแห้งสนิทและเก็บไว้ได้นาน ที่สำคัญต้องมีความรู้เรื่องการ “ใส่ไฟ” เพื่อทำให้ปลาแห้งสนิท และ “ราไฟ” เมื่อปลาใกล้จะแห้งได้ที่ สุดท้ายจึง “รมไฟ” ให้ปลามีสีเหลืองสวย นำมารับประทานและขายได้ราคาดี ถ้าไม่มีความรู้และความชำนาญในการย่างปลา ใช้ไฟแรงเกินไปปลาจะไหม้ การย่างปลาจึงเป็นความรู้ที่ถ่ายทอดกันมาภายในครอบครัวของชาวแพมีกระบวนการเรียนรู้ และหาทางแก้ปัญหาจากการลงมือทำจริง

“เวลาใส่ไฟแรงปลาจะไหม้ เมื่อก่อนไม่รู้เอาน้ำมาพรมในเตา จี้ถ้าฟุ้งไปถูกตัวปลา ตอนหลังคนเต่าคนแก่เขาจึงบอกให้ใช้น้ำพรมจี้เล็กน้อยให้เปียกนอกเต่าก่อน แล้วค่อยโรยเข้าไปได้เตา เราลองทำตามก็ใช้ได้ผลจริง ๆ ” (สัมภาษณ์เจ๊ก จินะชัย : 5 พฤษภาคม 2545)

ปลาทุกชนิดชาวแพสามารถนำมาทำปลาอย่างได้ ทั้งปลาเนื้อ เช่น ปลาเนื้ออ่อน ปลาแดง และปลาเกร็ด เช่น ปลากระแหแดง ปลาตะเพียน ปลาตะโกก ซึ่งจะใช้เวลาในการย่างไม่เท่ากัน ปลาเนื้อต้องใช้เวลาานกว่า ส่วนใหญ่ชาวแพจะใช้ปลาเกร็ด เพราะหาได้ง่าย ง่าย ไม่แตกหักง่าย เก็บไว้ได้นานกว่า และมีราคาถูก

ทั้งนี้การทำปลาอย่างของชาวแพยังแสดงถึงภูมิปัญญาในการเลือกกรรมวิธีการถนอมอาหารที่ให้ประโยชน์สูงสุด คุ่มค่าที่สุด นอกจากสามารถเก็บไว้ได้ในระยะยาวแล้ว ยังมีน้ำหนักเบาเหมาะสำหรับการบรรทุกเรือไปขายหรือแลกเปลี่ยน

นอกจากปลาอย่างแล้ว การทำปลาร้า ปลาเค็ม น้ำปลา ยังเป็นความรู้ในการถนอมอาหารที่ชาวแพสามารถทำได้ภายในครัวเรือน จากความจำเป็นที่ต้องทำไว้บริโภคเองแล้ว ยังต้องทำไว้เพื่อแลกกับปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ที่ตนไม่สามารถผลิตได้กับชุมชนอื่นอีกด้วย

3.1.2.5 องค์ความรู้ในการต่อเรือ

เรือเป็นพาหนะที่ใช้ในการคมนาคมทางน้ำที่แสดงออกถึงภูมิปัญญาของชาวแพในการที่จะเลือกใช้พาหนะให้มีความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ชาวแพในปัจจุบันยังคงใช้เรือเป็นหลักในการเดินทางเพราะสะดวกและรวดเร็วกว่าที่จะต้องเดินอ้อมไปตามถนน และด้วยลักษณะของแม่น้ำที่มีน้ำหลากน้ำลดตามธรรมชาติ นอกจากจะต้องเลือกใช้เรือให้เหมาะสมกับสภาพธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละฤดูกาลแล้ว การเลือกใช้เรือให้เหมาะกับประโยชน์ใช้สอยก็เป็นภูมิปัญญาเฉพาะของชาวแพอย่างหนึ่ง

ในอดีตที่ชุมชนมีต้นไม้จำนวนมาก และมีท่าล่องซุง จึงสามารถหาซื้อไม้มาใช้ต่อเรือได้ไม่ยาก ในปัจจุบันจึงยังคงมีเรือหลายชนิดพายสัญจรไปมาให้เห็นในลำน้ำ เช่น เรือมาด เรือป๊าป เรือเบ็ด เรือเข็ม และเรือหมู เป็นต้น สำหรับการต่อเรือในปัจจุบันมีชาวแพเพียง 1 ครอบครัวเท่านั้นที่ประกอบอาชีพต่อเรือขายเพื่อนบ้าน (ครอบครัวจุก และเจ็ก จินะชัย) โดยซื้อไม้จากเรือเก่ามาตัดแปลง ส่วนคนแพอื่น ๆ ก็มีความรู้ในการต่อเรือ เช่น ประมวล โทนทอง มนต์จันทร์แสง ฉลอง สุดเขต บุญโรจน์ จันทร์วัด อุ่น ทักษะเมียบ เป็นต้น นอกจากเป็นช่างทำเรือแล้วส่วนใหญ่จะมีอาชีพเป็นช่างซ่อมเรือนแพด้วย แต่การทำเรือจะทำขึ้นเพื่อใช้เองมากกว่า ทั้งนี้จะสืบทอดความรู้มาจากพ่อแม่ และคนเฒ่าคนแก่ในชุมชน ทั้งจากการเข้าไปช่วยเป็นลูกมือ หรือครูพักลักจำ จากเคยเห็นชาวแพคนอื่น ๆ ทำ ก็สามารถจดจำมาทำเลียนแบบได้

สำหรับการต่อเรือ และการซ่อมแซมเรือ ชาวแพหลายครอบครัวมีความรู้เรื่องการต่อเรือ เพราะการคมนาคมสมัยนั้นมีความจำเป็นที่ต้องใช้เรือในการเดินทางเป็นหลัก ความรู้ในการต่อเรือจึงมีติดตัวชาวแพ ชาวแพจะมีเรือหลายประเภท เช่น เรือหมู เรือมาด หรือเรือซุด เรือป๊าป เรือเบ็ดเพื่อไว้เลือกใช้ให้เหมาะสมกับฤดูกาล และการใช้งาน ตัวอย่างเช่น ใช้เรือหมูที่มีหัวแหลมท้ายแหลมในเวลาน้ำเชี่ยว ใช้เรือเบ็ด เรือป๊าป เมื่อต้องการบรรทุกสิ่งของมาก เพราะมีขนาดหัวเรือท้ายเรือกว้าง และไม้โคลง เป็นต้น

องค์ความรู้ในการต่อเรือจะเริ่มตั้งแต่การเลือกใช้ไม้ ที่เป็นไม้เนื้อแข็ง ไม่มีตาหรือโพรงที่กลางลำต้น ไม้ที่นิยมใช้ทำเรือ ได้แก่ ไม้สัก ไม้พะยอม และไม้ตะเคียน แต่จะมีเรือบางชนิดที่ใช้วิธีซุดจากไม้ทั้งต้น บางครั้งก็จะใช้ไม้ต้นตาลมาทำ การต่อเรือจะเริ่มต้นจากการวางกระดูก ที่ต้องมีการ “ไหว้ครู” ก่อน ตัวอย่าง เรือที่เป็นภูมิปัญญาของชาวแพที่ยังคงปรากฏในปัจจุบัน เช่น

เรือซุด

จะเริ่มต้นด้วยการซุดหรือตากด้วยขวานให้ได้รูปร่างลำเรืออย่างหยาบก่อน แล้วจึงเบิกเรือ ซึ่งมีด้วยกัน 3 วิธี คือ

เบิกไฟ คือการเซาะเนื้อไม้ออกเป็นร่องแล้วใช้แอลกอฮอล์ไฟให้ไหม้เนื้อไม้เป็นถ่านแล้วค่อย ๆ แซะออกเป็นรูปลำเรือ ซึ่งต้องอาศัยความชำนาญในการกะปริมาณของแอลกอฮอล์เพื่อให้ได้ความร้อนที่เผาเนื้อไม้พอดี ต่อจากนั้นจึงตากเนื้อไม้ที่ไหม้ไฟออก แล้วใช้ไม้ตีขวางลำเรือเพื่อถ่างปากเรือออก แล้วเพิ่มขนาดความยาวออกไปเรื่อย ๆ จนถึงกลางลำเรือที่เป็นส่วนกว้างที่สุด แล้วทิ้งไว้ให้เย็นจึงดึงไม้ออก จะได้เรือตามรูปทรงที่ต้องการ

เบิกน้ำ คือการขุดเรือให้เป็นร่องแล้วใส่น้ำแช่ทิ้งไว้ น้ำจะช่วยดันให้เรือ ขยายตัวออกไป และอาศัยการขุดแต่งช่วยอีกทีทั้งนี้การขุดเรือต้องอาศัยความชำนาญที่จะกะขนาด รูปทรงของเรือให้ดูเหมาะสมและใช้งานได้

เบิกขวาน เป็นวิธีที่ชาวแพส่วนใหญ่เลือกใช้เพราะความสะดวกและ รวดเร็ว และไม่ยุ่งยากเพียงแต่ใช้ขวานถากให้ได้ตามขนาดความลึกและความกว้างตามต้องการ เท่านั้นเป็นอันใช้ได้

สำหรับเรือขุดจะมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน เช่น เรือโปง หรือเรืออีโปง เรือมาด เป็นต้น ทั้งนี้จะมีความแตกต่างกันที่รูปร่างด้วย

เรือต่อ

เป็นเรือที่ใช้ไม้กระดานมาต่อประกอบเป็นรูปเรือ จะมีตั้งแต่ขนาดเล็กไป ถึงขนาดใหญ่ ซึ่งแล้วแต่การใช้ประโยชน์ ในยุคแรก ๆ เรือจะมีขนาดเล็กเพราะแม่น้ำมีลักษณะเป็น คลองแคบ ๆ เท่านั้น ต่อมามีการตีอวนจึงต่อเรือให้มีขนาดใหญ่ขึ้นเพื่อใช้วางเครื่องยนต์ที่ท้ายเรือ และบรรทุกปลาครวละมาก ๆ ส่วนประกอบต่าง ๆ ของเรือต่อที่สำคัญ ได้แก่

กระดูกงู การวางกระดูกงูถ้าเป็นเรือใหญ่จะต้องทำพิธีไหว้ บอกกล่าว แม่ย่านางเรือก่อน กระดูกงูเปรียบเหมือนกับแกนกลางลำตัวของเรือ ที่ต้องขึ้นก่อนจะต่อเติมส่วน ประกอบอื่น ๆ ให้เป็นโครงร่างของลำเรือ ดังนั้นการขึ้นกระดูกงูจึงต้องอาศัยความชำนาญในการ คำนวณสัดส่วนให้มีความถูกต้อง ทั้งนี้กระดูกงูมีผลต่อการทรงตัวของเรือด้วย ถ้าเป็นช่างหัดใหม่ยังไม่ชำนาญ ครูช่างจะเป็นคนจับมือขึ้นให้ก่อน (สัมภาษณ์บุญโรจน์ จันทร์วัด : 25 พฤศจิกายน 2545)

กง เป็นไม้ที่วางบนกระดูกงูตามขวาง เรือจะมีขนาดใหญ่หรือเล็กขึ้นอยู่กับ กง กงเปรียบเหมือนโครงหรือซี่โครงของลำเรือ

ตัวอย่างเรือต่อที่ยังสามารถพบเห็นได้ในชุมชนชาวแพในปัจจุบัน

เรือป้าป

มีลักษณะหัวท้ายเรียว ตรงกลางกว้าง ท้องเรือกลมเกือบแบนใช้บรรทุก ของได้มาก จึงเป็นที่นิยมของชาวแพ

เรือเป็ด

เป็นเรือที่ต่อด้วยไม้กระดานแล้วเสริมกาบเรือ หัวแบนท้ายแบนตรงกลาง บ้องมีรูปร่างคล้ายเป็ด

เรือหม

เรือหมของชาวแพในปัจจุบันจะเป็นเรือต่อ ในอดีตจะเป็นเรือขุด เนื่องจากไม้หาได้ยากขึ้น เรือหมจะมีลักษณะท้องกลม หัวท้ายเรียวอนสวยได้รูปทรง ใช้บรรทุกของ ใช้หาปลา ได้สะดวก เพราะท้องเรือมีขนาดกว้าง

ปัจจุบันไม้ที่ใช้ทำเรือมีราคาแพง และหายากชาวแพบางส่วนจึงเริ่มซื้อเรือพลาสติก หรือเรือไฟเบอร์กลาสมาใช้บ้างแล้ว ประกอบกับบางส่วนของเรือไม้ที่เริ่มเก่าและชำรุดไปตามกาลเวลา ทำให้ต้องยอมรับสิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ เข้ามา อย่างไรก็ตามทุกวันนี้ชาวแพส่วนใหญ่ยังคงพยายามรักษาเรือไม้ที่มีอยู่ของแต่ละครอบครัวเอาไว้เพราะนอกจากมีความจำเป็นต้องใช้ในชีวิตประจำวันแล้ว เหตุการณ์น้ำท่วมที่ผ่านมาชาวแพส่วนหนึ่งสามารถทำรายได้จากการพายเรือรับจ้างจึงทำให้เห็นคุณค่าภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่มีความชาญฉลาดในการอยู่กับน้ำ

ส่วนความรู้ในการซ่อมแซมเรือนั้น ชาวแพจะสามารถทำได้ทุกคน โดยสืบทอดความรู้มาจากพ่อแม่ และชาวแพด้วยกัน การซ่อมแซมเรือนั้นจะทำโดยยกเรือขึ้นบนบก หรือในแพ ซึ่งมีขั้นตอนตั้งแต่การตากเรือให้แห้งสนิท ต่อจากนั้นจะชะทำความสะอาดตะไคร่น้ำ และเพรียงน้ำจืดออกทั้งลำ แล้วจึงผสมปูนแดง น้ำมันยาง และชัน ทาทั้งลำเรือทิ้งไว้ให้แห้ง ขั้นตอนต่อมาผสมปูนแดง น้ำมัน และชัน ให้เหลวกว่าครั้งแรก “พอน” (ทาทั้งลำเรือ : ผู้วิจัย) อีกครั้ง ทิ้งไว้ให้แห้งก่อนจึงค่อยนำลงน้ำ การซ่อมแซมเรือชาวแพจะทำ 1 ปี ต่อครั้ง หรือไม่กี่ดูตามความเหมาะสม

3.1.2.6 ความรู้ในการพยากรณ์ดินฟ้าอากาศ

การมีชีวิตอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ และมีธรรมชาติเป็นตัวกำหนด ทำให้ชาวแพต้องมีความรู้เรื่องสภาพภูมิอากาศเพื่อเตรียมพร้อมรับกับการเปลี่ยนแปลง ส่วนใหญ่เป็นความรู้ที่ได้มาจากการสังเกตและบอกต่อกันคนแก่คนแก่ ตัวอย่างเช่น ชาวแพเล่าว่ามีวิธีในการดูว่าปีไหนน้ำมากจากการแตกยอดของพีชน้ำ ถ้าแตกยอดงองามดีแสดงว่าในปีนั้นน้ำจะดี หรือดูจากไม้ปลาก่อน ถ้าโปร่งดีจะดีว่าน้ำดี เป็นต้น(สัมภาษณ์พระมหานิพนธ์ : 24 พฤศจิกายน 2545)

จากการที่ต้องอยู่บนผืนน้ำทำให้ต้องมีความรู้ที่เกี่ยวข้องกับน้ำ ชาวแพจะถอยแพเข้าฝั่งเมื่อน้ำขึ้น และถอยแพออกเมื่อน้ำลง ดึงเชือกรั้งแพ ผ่อนแพ ตามที่ชาวแพเรียกว่า “โตนแพ” ให้พอดี การอยู่แพที่ต้องคอยเฝ้าดูการขึ้นลงของน้ำตลอดเวลา ถ้ารอน้ำแห้งท้องแพติดกับพื้น แพจะเอียงและเสียดสมคูล จะขยับก็ทำไต่ยากแพจะได้รับความเสียหาย ในขณะที่น้ำขึ้นต้องคอยระมัดระวังว่าแพจะหลุดลอยเข้าไปในร่องน้ำและรั้งไว้ไม่อยู่ นอกจากนี้ลมพายุในฤดูฝน

และฤดูแล้งยังเป็นอุปสรรคในการอยู่อาศัยในแพ ดังนั้นชาวแพจึงต้องมีความรู้ในการคาดการณ์ลมฟ้าอากาศล่วงหน้าเพื่อป้องกัน และบรรเทาความเสียหายที่จะเกิดกับเรือนแพ

3.1.2.7 องค์ความรู้ในการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ

การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำที่มีมาอย่างต่อเนื่องของชุมชนทั้งนี้มีพื้นฐานมาจากการเฝ้าสังเกตธรรมชาติ และลองผิดลองถูก จนสั่งสมประสบการณ์เป็นองค์ความรู้ ที่สามารถใช้อธิบายการดำรงชีวิต อย่างไรก็ตามการเพาะเลี้ยงปลากระชังของชาวแพนับได้ว่าเป็นรูปแบบของการปรับตัวดินรนเพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ในระบบตลาด ในอดีตที่ชาวแพจะจับปลาในแม่น้ำเพื่อกินหรือขาย แต่เนื่องจากจำนวนสัตว์น้ำที่ลดน้อยลงอย่างรวดเร็ว ที่เป็นผลมาจากการอนุญาตให้มีการสัมปทานประมงพาณิชย์ คือ การตีอวน และการหาปลาผิดวิธี เช่น การวางยาเบื่อ การระเบิดปลาแล้ว การเน่าเสียของน้ำที่เกิดขึ้นบ่อยครั้ง และรุนแรงขึ้นทุกปี ยังเป็นตัวเร่งให้ปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติสูญหายไป การหาปลาของชาวแพเช่นในอดีตจึงทำได้ยาก ดังนั้นชาวแพจึงต้องคิดหาหนทางที่จะอยู่กับน้ำ อย่างรอบคอบกว่าที่เคยเป็นมา

กระบวนการเรียนรู้และการปรับตัว เพื่อความอยู่รอดบนรากฐานภูมิปัญญาเดิมที่เป็นชาน้ำที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำทดแทนการออกไปจับในลำน้ำเหมือนในอดีต เพื่อทดแทนรายได้ที่ขาดหายไปในช่วงการผลิต และสร้างอาชีพใหม่ที่ยังคงความเกี่ยวข้องผูกพันระหว่างคนกับน้ำเอาไว้

ภายหลังจากการสร้างเขื่อนเจ้าพระยาเพื่อการชลประทานและเริ่มกักเก็บน้ำในปี พ.ศ. 2500 สภาพของแม่น้ำสะแกกรังตามธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไป น้ำที่เคยขึ้นลงตามธรรมชาติเปลี่ยนเป็นมีน้ำอุดมสมบูรณ์ทุกฤดู ในขณะที่ปลาบางชนิดเริ่มสูญหายไป เพราะเกิดการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศที่เป็นดินที่อยู่อาศัย ชนิดและจำนวนของพันธุ์ปลาลดน้อยลง ระบบนิเวศของลำน้ำเปลี่ยนแปลง น้ำในแม่น้ำมีปริมาณมากขึ้นทุกฤดูกาล และลักษณะของน้ำที่ไหลอย่างช้า ๆ บางครั้งมีความนิ่ง จึงเหมาะสำหรับการเลี้ยงปลาเชิงพาณิชย์ที่สามารถเลี้ยงให้โตไว ถ้าเลี้ยงในน้ำไหลแรงปลาจะโตช้า เพราะอาหารหลุดลอยไปกับน้ำมากกว่าที่ปลาจะได้กิน

กล่าวได้ว่าการเลี้ยงปลากระชัง เป็นกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวแพท่ามกลางผลกระทบจากการลดลงของปลาในแหล่งน้ำธรรมชาติ และการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของลำน้ำ เป็นกระบวนการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดโดยสอดคล้องกับธรรมชาติ ในขณะที่พระมหานิพนธ์ที่อยู่ใกล้ชิดและเห็นการเปลี่ยนแปลงได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับการเลี้ยงปลาของชาวแพว่า

“เลี้ยงปลาเมื่อก่อนไม่มีใครเลี้ยง มาเลี้ยงกันเมื่อปลามันไม่มี ก็เลยต้องเลี้ยงปลากัน” (สัมภาษณ์พระมหานิพนธ์, 17 พฤศจิกายน 2545)

ก่อนหน้านั้นชาวแพเลี้ยงปลาขาย เพราะเลี้ยงง่าย และกินอาหารได้ทุกชนิด ต่อมาราคาปลาขายถูกลงมาก ไม่คุ้มค่ากับการเพาะเลี้ยงเชิงพาณิชย์ ชาวแพจึงหันมาเลี้ยงปลาแรด ปลากระแหแดง ปลาเทโพ ปลากด ซึ่งเป็นปลาเศรษฐกิจ จากการเฝ้าสังเกตทำให้ค้นพบวิธีผสมพันธุ์ปลาด้วยวิธีการเลียนแบบธรรมชาติ การเรียนรู้พฤติกรรมปลาทั้งการกินอาหาร การอยู่อาศัย ทำให้สามารถเลี้ยงเป็นอาชีพหลักได้ อย่างไรก็ตามองค์ความรู้ในการเพาะเลี้ยงปลาของชาวแพได้แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการประยุกต์ความรู้ใหม่ ๆ ให้สอดคล้องกับระบบนิเวศของชุมชนเป็นอย่างดี ทั้งนี้การที่แม่น้ำสะแกกรังเป็นแหล่งน้ำนิ่ง ทำให้เลี้ยงปลาได้โตเร็ว ในปัจจุบันองค์ความรู้ดังกล่าวจึงได้รับการพัฒนาไปเป็นการเพาะเลี้ยงปลาเศรษฐกิจชนิดอื่นๆต่อไป

จุดเริ่มต้นของการเพาะเลี้ยงปลาเป็นอาชีพอยู่ที่ “ลุงเพียร” หรือสมโภช ส่องศรี เป็นผู้ค้นพบวิธีเพาะเลี้ยงปลาแรดได้เป็นคนแรก ถวิล และวาริธร ภรรยาและลูก ของสมโภช เล่าว่า สมโภชทดลองผสมพันธุ์ปลาแรดด้วยกัน 3 วิธี คือ เลี้ยงไว้ในบ่อดิน เลี้ยงในกระชัง และนำอวนมาล้อมเลี้ยงไว้ริมตลิ่ง

จากนั้นเฝ้าสังเกตพฤติกรรมการผสมพันธุ์ของปลาแรด โดยนำพ่อพันธุ์แม่พันธุ์ใส่ไว้ในที่ต่าง ๆ เพื่อให้ผสมพันธุ์ พบว่า ปลาแรดจะจับคู่ผสมพันธุ์กันเมื่อเลี้ยงไว้ริมตลิ่ง ขณะที่ปลาจะวางไข่ จะช่วยกันคาบเศษหญ้า เศษใบไม้ต่าง ๆ มาสานเป็นรังเหมือนรังนก และจะมีนิสัยดุร้ายไม่ให้ปลาอื่นเข้าใกล้ โดยเฉพาะปลาชิวที่จะเข้าไปกินไข่ที่หุ้มไข่ไว้ เมื่อปลาวางไข่แล้วจึงอุ้มรังออกมา และนำมาพักไว้คืนหนึ่งจึงพักเป็นลูกปลา ในขณะที่ปลาจับคู่ผสมพันธุ์ในกระชังจะมีศัตรูที่เป็นปลาด้วยกันมากอวยรบกวน และในบ่อปลาจะไม่มีเศษวัชพืชสำหรับนำมาทำรังวางไข่ ทำให้เพาะออกมาเป็นตัวได้น้อยกว่า

ทุกวันนี้การเพาะพันธุ์ปลาแรดจึงใช้วิธีที่สมโภชค้นพบ จากการทดลองเลี้ยงปลาแรดทั้ง 3 วิธี พบว่าการเลี้ยงปลาในกระชังทำให้การไหลเวียนของน้ำตามธรรมชาติปลาจะไม่มีการกินดิน กลิ่นโคลนเมื่อนำไปปรุงเป็นอาหาร เมื่อทดลองเลี้ยงจนได้ผลดีแล้ว จึงเผยแพร่ความรู้ต่อเพื่อนบ้าน ขณะเดียวกันประมงจังหวัดก็เข้ามาต่อยอดความรู้ของสมโภชและส่งเสริมให้ชาวแพได้เพาะเลี้ยงเป็นอาชีพหลัก พร้อมกับสนับสนุนข้อมูลทางวิชาการ เรื่องอาหารปลา โรคปลา เป็นต้น ทำให้การเพาะเลี้ยงปลาแรดขยายไปในหมู่ชาวแพอย่างรวดเร็ว ประกอบกับในระยะนั้น ปลาแรดมีราคาดี คือ กิโลกรัมละประมาณ 70 บาท จึงเป็นแรงจูงใจให้ชาวแพหันมา

เพาะเลี้ยงแต่ปัจจุบันลดลงเหลือกิโลกรัมละ 50 บาท (สัมภาษณ์ถวิล ส่องศรี และวาริธร กมขุนทด : 12 พฤศจิกายน 2545)

ในอดีตชาวแพจะไม่นิยมกินปลาแรด เพราะเป็นปลาที่เชื่อง และหาได้ง่ายมืออยู่ทั่วไปในลำน้ำสะแกกรัง ชาวแพบางคนมีทัศนคติต่อปลาแรดว่าเป็นปลาสกปรกเพราะกินทุกอย่าง แต่ในปัจจุบันชาวแพให้เหตุผลในการเลือกเลี้ยงปลาแรดมากกว่าปลาชนิดอื่นที่ว่า เป็นปลาเลี้ยงง่าย กินทุกอย่าง หากุ้ง หรือเก็บเศษผักบนตลาดมาโยนให้ก็กิน ไม่สิ้นเปลืองค่าหัวอาหาร ไม่ต้องดูแลเอาใจใส่มาก นอกจากนี้แล้วถ้าไม่มีเงินซื้อลูกปลาก็สามารถซื้อลูกปลาในลำน้ำได้ หรือขอซื้อลูกปลาจากเพื่อนบ้านได้ไม่ต้องไปหาไกล แต่เหตุผลประการสำคัญที่สุดคือในจำนวนปลาที่ทนน้ำเสียได้ดีที่สุดไม่ตายง่าย ๆ ก็คือปลาแรด ในขณะที่ปลาชนิดอื่น ๆ เช่น ปลากระแหแดง ปลาตะเพียน ปลาเทโพ ปลากด ปลาสร้อย เมื่อต้องเผชิญกับสภาวะน้ำเน่าเสียจะตายเกือบหมด ชาวแพจึงคิดว่าการเลี้ยงปลาแรดเป็นการลงทุนที่มีความเสี่ยงน้อยที่สุดในช่วงสภาวะที่แหล่งน้ำในธรรมชาติ มีความไม่แน่นอนและไม่ใสสะอาดเหมือนในอดีต

3.1.2.8 องค์ความรู้ด้านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติในปัจจุบันที่เห็นได้ชัดเจนและปฏิบัติสืบทอดกันมาถึงปัจจุบัน ได้แก่ ประเพณีลอยกระทง ซึ่งคนในชุมชนจะร่วมใจกัน แต่นัยของประเพณีได้เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากการถูกรองรับทางวัฒนธรรมที่มาจากส่วนกลาง แต่ทั้งนี้ก็ยังสามารถรวมคนในชุมชนเข้าไว้ด้วยกันได้

3.2 การจัดการองค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนชาวแพ

3.2.1 ยุคประมงพื้นบ้าน

ในยุคประมงพื้นบ้านครอบครัวถือเป็นหน่วยทางสังคมสำคัญที่ทำหน้าในการถ่ายทอดและผลิตซ้ำทางระบบความคิด ความเชื่อจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ทั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ คนกับคนและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ กล่าวโดยรวมคือ สร้างกฎเกณฑ์ที่เป็นการปฏิบัติต่อกัน การปฏิบัติร่วมกัน ทั้งนี้ทั้งนั้นการปฏิบัติได้มาจากประสบการณ์จริง ในการเลือกสรร กลั่นกรอง ทดลองใช้ และถ่ายทอดด้วยการปฏิบัติสืบทอดกันมา โดยมีความสอดคล้องกลมกลืนไปกับวัฏจักรของการดำเนินชีวิตและธรรมชาติ

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติจะถูกถ่ายทอดทางตรงผ่านการทำมาหากิน ระบบการผลิต การจัดการ การเลือกใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมสอดคล้องกับธรรมชาติ ครอบครัวชาวแพที่มีบรรพบุรุษทำอาชีพประมง จะผ่านการสั่งสมประสบการณ์เกี่ยวกับ

การดำรงชีวิตอยู่กับน้ำมาตลอดเวลา การทำประมงที่ต้องใช้แรงงานภายในครอบครัวเป็นสิ่งสำคัญ ทำให้สมาชิกในครอบครัวโดยเฉพาะผู้ชายจะได้รับการถ่ายทอด ทักษะและความรู้จำเป็นที่เกี่ยวข้องกับการทำประมง ตั้งแต่ การประดิษฐ์และซ่อมแซมเครื่องมือ การต่อเรือ วิธีการใช้เครื่องมือหาปลา การเรียนรู้ธรรมชาติ ฤดูกาลและสัตว์น้ำ ในขณะที่ผู้หญิงจะเรียนรู้เรื่องการแปรรูป เก็บถนอมอาหาร และการแลกเปลี่ยน ทั้งนี้การจัดการองค์ความรู้ภายในครอบครัวยุคประมงพื้นบ้าน มีจุดมุ่งหมายเพื่อการดำรงชีวิตที่สอดคล้องสมดุลกับธรรมชาติ โดยมีได้มุ่งเพื่อการสะสมหรือตัดดวงจากธรรมชาติ

ในขณะที่การจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนจะถูกถ่ายทอดความรู้ในรูปแบบของการปฏิบัติต่อกันภายในครอบครัว ที่ชัดเจนได้แก่ การให้ความเคารพผู้อาวุโสภายในครอบครัว การให้ความเกื้อกูลกัน ส่วนการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติจะได้รับการถ่ายทอดทางอ้อมโดยอาศัยความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อเรื่องผี ผ่านทางการประกอบพิธีกรรม เพื่อแสดงความนอบน้อมต่อธรรมชาติ อาทิ การไหว้แม่ย่านางเรือ การวางกระดุง การบูชาแม่คงคา ในวันลอยกระทง การกราบไหว้ศาลเพียงตาที่อยู่ห้องคู้ และการกราบไหว้ต้นไม้ใหญ่ เป็นต้น

สำหรับรูปแบบการถ่ายทอด และการผลิตซ้ำทางระบบความคิด โดยผ่านสถาบันครอบครัวของชุมชนมีทั้งการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน การอบรมสั่งสอนลูกหลานด้วยวาจา ประเพณี และพิธีกรรม ประจำบ้าน เป็นต้น จากการศึกษาที่เป็นพฤติกรรมในระดับครอบครัว นำไปสู่พฤติกรรมในระดับชุมชน กลายเป็นวิถีชีวิตของชุมชนในที่สุด

นอกจากครอบครัวแล้วในช่วงเวลานี้วัดในชุมชนยังมีบทบาทเข้ามาทำหน้าที่ในการถ่ายทอดระบบความคิด ความเชื่อ โดยเฉพาะผู้ชายจะได้รับการบวชเรียนและการศึกษาผ่านทางหลักธรรมทางศาสนา ส่วนคนในชุมชนก็จะเข้าวัดทำบุญและถูกปลูกฝังความคิดความเชื่อผ่านทางคำสอนทางพุทธศาสนา ตลอดจนประเพณีและพิธีกรรมที่มีขึ้นก็ทำหน้าที่ในการชี้แนะให้ผู้คนในชุมชนให้เห็นถึงบาปบุญคุณโทษ และความเชื่อในโลกนี้และโลกหน้า ส่งผลให้การดำรงชีวิตของคนในชุมชนเป็นไปเพื่อความเคารพและการเกื้อกูลกัน ทั้งคนกับคน และคนกับธรรมชาติ

3.2.2 ยุคประมงพาณิชย์

การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในช่วงเวลานี้ที่แสดงออกมาในรูปของการเลี้ยงปลากระชังทำให้ชุมชนมีรูปแบบการจัดการองค์ความรู้ใหม่เกิดขึ้น โดยมีสถาบันที่เข้ามาทำหน้าที่ในการถ่ายทอดและผลิตซ้ำใหม่ได้แก่ องค์กรชุมชน ที่เกิดจากการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงสัตว์น้ำ ซึ่งมีกิจกรรมหรือการปฏิบัติร่วมกัน อาทิ การออมทรัพย์ เพื่อการระดมทุน การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวทำให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน และกับหน่วยงาน องค์กร

ภายนอกส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์ในเชิงเกื้อกูลและพึ่งพากันภายในชุมชน เกิดเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ที่ต่างนำไปปรับใช้ให้เหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการของแต่ละคน โดยมีผู้นำชุมชนที่เป็นผู้มีความรู้ความชำนาญทำหน้าที่ในการถ่ายทอด และเชื่อมโยงความรู้ต่าง ๆ เข้ามาสู่ชุมชน

อย่างไรก็ตามการรวมกลุ่มกันได้ทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ๆ ที่เหมาะสมสอดคล้องกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจแบบใหม่ของชุมชน เกิดความคิดและค่านิยมใหม่ในชุมชน ความคิดความเชื่อแบบดั้งเดิมถูกลดทอนลงเพราะไม่สามารถสนองตอบความต้องการ “ความร่ำรวย” ได้ การจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ คนกับคน และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติจึงเปลี่ยนแปลงไป

ธรรมชาติในฐานะใหม่ของชุมชนได้ถูกลดทอนคุณค่าลงกลายเป็นต้นทุนการผลิตที่สามารถเข้าไปจัดการควบคุมและตัดทวง เอาประโยชน์ได้ การเลี้ยงปลากระชังทุกเรือนแพ เป็นสิ่งแสดงให้เห็นความคิดในเชิง “มูลค่า” มากกว่า “คุณค่า” ของชุมชน ในขณะที่ความสัมพันธ์ของคนกับคน ถูกความคิดเรื่องผลประโยชน์เข้ามาทดแทน โลภทัศน์และความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติที่เคยเคารพยำเกรงอ่อนพลังอำนาจลงและสามารถทำความเข้าใจเชิงเหตุและผลได้ด้วยความรู้แบบใหม่ พิธีกรรม ความเชื่อบางอย่างโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับผีจึงเริ่มสูญหายไป จะมีเหลือก็เป็นเพียงรูปแบบของการจัดงานประเพณีตามกำหนดเวลา ซึ่งคลายความสำคัญและลดความศักดิ์สิทธิ์ลงไปมาก ดังนั้นองค์ความรู้ที่แฝงอยู่ในประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อจึงถูกลบเลือนไปด้วย

3.2.3 ยุคปัจจุบัน

เช่นเดียวกับชุมชนอื่นในภาคกลางที่อยู่ใกล้ศูนย์กลางการพัฒนา การถูกรอรับทางวัฒนธรรมจากการศึกษาแบบใหม่ เข้ามาทำหน้าที่ถ่ายทอดความคิด ความเชื่อที่เป็นความรู้แบบใหม่ แทนบ้าน วัด และชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ คึงคนรุ่นใหม่ออกจากฐานทรัพยากรของชุมชนและออกไปทำมาหากินภายนอกชุมชนอย่างต่อเนื่อง ภูมิปัญญาที่เคยสั่งสมมาขาดช่วงต่อ การที่ไม่ได้มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติ จึงมองธรรมชาติเป็นเพียงปัจจัยการดำรงชีวิต ขาดมิติทางด้านจิตวิญญาณที่จะเชื่อมโยงธรรมชาติเข้ากับตัวตน องค์ความรู้ที่มีอยู่ก็ไม่มีพลังเพียงพอที่จะตอบสนองเงื่อนไขในการดำเนินชีวิตในรูปแบบใหม่ท่ามกลางความทันสมัยได้ ประกอบกับสถาบันครอบครัว และสถาบันชุมชนได้ให้ความสำคัญกับกิจกรรมเศรษฐกิจเป็นหลัก จึงส่งผลให้การทำหน้าที่ถ่ายทอด และผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมอ่อนกำลังลงไม่สามารถส่งผ่านต่อคนรุ่นใหม่ได้

ภูมิปัญญาที่ขาดช่วงต่อ ทำให้การพึ่งพาตนเองของชุมชนในอนาคตมีแนวโน้มจะเป็นไปได้ยากเพราะระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชุมชนได้ถูกผนวกเข้ากับกลไกของตลาด และวัฒนธรรมส่วนกลาง จารีตที่เคยมีของชุมชน เช่น การไม่จับปลาวันพระ การไม่เลี้ยงปลาหน้าวัด หรือขนบธรรมเนียมประเพณีที่เคยเป็นข้อปฏิบัติร่วมกันถูกลดทอนคุณค่าและความหมายลง

การทำบุญจะมีก็แต่ผู้สูงอายุเท่านั้นที่ให้ความสำคัญ ส่วนคนวัยหนุ่มสาวจะมุ่งไปกับการทำมาหากิน ในขณะที่เด็กรุ่นใหม่ไม่สามารถเข้าใจความหมายของประเพณีพิธีกรรมจึงละเลยและไม่ปฏิบัติตามความเชื่อเดิมของชุมชน อย่างไรก็ตามวัดที่มีอยู่ในชุมชนยังคงทำหน้าที่ยึดเหนี่ยวจิตใจคนที่อยู่ภายในชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน แต่ก็ถูกลดทอนให้มีหน้าที่ในพิธีกรรมทางศาสนาตามเทศกาลเท่านั้น

อย่างไรก็ตามในช่วงเวลานี้ชุมชนเองก็มิได้หยุดนิ่ง ถึงแม้ว่ากลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่สร้างให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ในยุคประมงพาณิชย์จะอยู่ในภาวะชงก้นก็ตาม แต่ยังคงมีกระบวนการเรียนรู้ในระดับปัจเจกเพื่อความอยู่รอดอยู่ตลอดเวลาโดยมีตลาดเป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่สำคัญ ทว่าการเรียนรู้ในช่วงเวลานี้มีมิติทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายหลัก ทำให้ขาดความเชื่อมโยงกับมิติทางธรรมชาติ และทางสังคม ประเพณีและวัฒนธรรม

จากการวิเคราะห์ถึงการจัดการองค์ความรู้ของชุมชนชาวแพที่ผ่านมาในแต่ละช่วงเวลา พบว่ามีลักษณะดังนี้

- 1) เป็นกระบวนการเรียนรู้ ที่มีลักษณะเป็นองค์รวมมีความสัมพันธ์กันของสิ่งต่าง ๆ ทั้งเรื่องของการทำมาหากิน สังคม ประเพณีและวัฒนธรรม นอกจากนี้ยังเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีรูปแบบหลากหลายทั้งที่เกิดจากประสบการณ์ตรง เช่น การทำประมง การสร้างเรือนแพ การประดิษฐ์เครื่องมือจับปลา เกิดจากการลองผิดลองถูก การค้นคว้าทดลอง เช่น การเพาะขยายพันธุ์ปลา การทำปลาแห้ง เป็นต้น
- 2) มีการสะสมความรู้ในตัวผู้รู้ หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นก่อน แล้วจึงถ่ายทอดประสบการณ์ของตนสู่ผู้อื่น ตัวอย่าง จากพ่อแม่ที่เป็นชาวแพมีความรู้เรื่องประมงพื้นบ้าน หรือการสร้างเรือนแพ จะถ่ายทอดความรู้ และความเชื่อสู่คนรุ่นลูกโดยตรง หรือผู้นำชุมชนที่มีความรู้เรื่อง การเพาะพันธุ์ปลา จะถ่ายทอดความรู้สู่คนในชุมชนด้วยการอบรมให้ความรู้ ให้คำแนะนำหรือลงมือปฏิบัติร่วมกัน เป็นต้น
- 3) การปรับปรุง ความรู้ ซึ่งจะมีการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา โดยอาศัยประสบการณ์ที่สะสมเพิ่มพูนขึ้น ต่อยอดความรู้ออกไปจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เช่น การศึกษาดูงาน หรือในโอกาสที่มีการพบปะกันทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ
- 4) การถ่ายทอดความรู้ หรือการแพร่กระจายของความรู้ ที่มีความซับซ้อนทั้งทางตรงและทางอ้อม สำหรับชุมชนชาวแพจะพบว่ารูปแบบการถ่ายทอดจะไม่ใช่เป็นลายลักษณ์อักษรส่วนใหญ่มักจะเป็นเรื่องเล่าปากต่อปาก ทั้งเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน และความเชื่อ ส่วนการถ่ายทอดทางอ้อมพบว่าการทำเลียนแบบอย่างคนอื่น หรือครูพักลักจำ ตัวอย่างเช่น การเลี้ยงปลาตามอย่างเพื่อนบ้าน การทำเครื่องมือประมงพื้นบ้าน หรือการต่อเรือ การทำปลาแห้ง เป็นต้น

นอกจากการถ่ายทอดในเรื่องของการทำมาหากินแล้ว ยังมีกระบวนการถ่ายทอดระบบคุณค่าความเชื่อผ่านทางประเพณี และวัฒนธรรมด้วย

5) การปรับเปลี่ยน หรือประยุกต์ความรู้ ระบบการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ประมงพาณิชย์ที่เป็นการเลี้ยงปลาทะเลซึ่งก็มีพื้นฐานเดิมมาจากประมงพื้นบ้าน กลายเป็นเทคโนโลยีการผลิตแบบใหม่ที่สนองตอบความต้องการโดยการปรับเปลี่ยนจะมีความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปของชุมชนเป็นสำคัญ

ในช่วงเวลาที่ชุมชนมีระดับของ การเรียนรู้ การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงความรู้ การถ่ายทอดความรู้ การปรับเปลี่ยนหรือประยุกต์ความรู้เพิ่มขึ้น จะสะท้อนให้เห็นถึงพลังหรือความสามารถในการจัดการตนเองของชุมชน ที่มีความเป็นอิสระและสามารถพึ่งตนเองได้

ตอนที่ 4 ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนชาวแพ

จากการศึกษาความเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิต และการปรับตัวของชุมชนชาวแพในตอน
ที่ 2 พบว่ามีปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลง ดังนี้

4.1 การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรของชุมชน

จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทรัพยากรของชุมชน เกิดขึ้นใน 2 ช่วงเวลา ในช่วง
เปลี่ยนผ่านระหว่างยุคประมงพื้นบ้านเข้าสู่ยุคประมงพาณิชย์ที่เริ่มตั้งแต่การเพิ่มขึ้นของน้ำจากการ
สร้างเขื่อน แต่ทว่าปริมาณน้ำที่เพิ่มขึ้นกลับทำให้เกิดการลดลงของพันธุ์ปลาตามธรรมชาติ และ
สูญเสียพื้นที่ริมน้ำในการเพาะปลูก เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวแพต้องเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนิน
ชีวิตจากการทำประมงพื้นบ้านแบบดั้งเดิมหันมาทำประมงพาณิชย์ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้
ชุมชนสูญเสียความหลากหลายในระบบการผลิต

ผลสืบเนื่องจากการทำประมงพาณิชย์อย่างเข้มข้น เมื่อสู่ยุคปัจจุบันชุมชนประสบปัญหา
ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดจากปัจจัยภายในชุมชน ในขณะที่เดียวกันปัจจัย
ภายนอกที่เกิดจากภัยทางธรรมชาติและการใช้สารเคมีของคนต้นน้ำ ทำให้น้ำเน่าเสีย และต้องตกอยู่
ในสภาพคนทำน้ำที่ต้องได้รับผลกระทบ โดยไม่อาจหลีกเลี่ยงหรือเข้าไปแก้ไขจัดการได้ ทำให้
ชาวแพตระหนักในข้อจำกัดต่าง ๆ ที่ยากแก่การดำรงชีวิต แม้ว่าจะมีชาวแพบางคนกล่าวถึง
เหตุการณ์ที่ผ่านมามีว่า “พอทนเพราะนาน ๆ จะมีสักครั้ง” หรือ “เงินเสียแล้ว ไม่รู้จะหนีไปไหน
เพราะที่ทางก็ไม่มี” ก็ตามที

ที่ผ่านมามีว่าจะสามารถปรับตัวให้อยู่รอดได้แต่หลังจากการเกิดภัยธรรมชาติ ชาวแพต้อง
เริ่มต้นลงทุนชีวิตใหม่ ทั้งการซ่อมแซมเรือนแพ และการเลี้ยงปลา ทำให้ไม่มีโอกาสสะสมทุนเพื่อ
ความมั่นคงของชีวิตในระยะยาว การอยู่เรือนแพในปัจจุบันจึงมีแนวโน้มว่าจะเป็นหนทางของคน
ที่ไม่มีทางเลือกอื่น

อย่างไรก็ตามในยุคปัจจุบันชาวแพเริ่มตระหนักว่าไม่สามารถผูกโยงตนเองกับลำน้ำได้อีก
ต่อไป เพราะที่ผ่านมานอกจากการนำทุนทางธรรมชาติที่มีอยู่แลกเปลี่ยนกับ “เงินตรา” อย่าง
ต่อเนื่องทำให้เกิดความเสื่อมโทรมแล้ว ภัยธรรมชาติที่นับวันจะเกิดบ่อยครั้งและทวีความรุนแรง
ขึ้นก็มีส่วนเร่งทำลายฐานทรัพยากรให้เกิดความเสื่อมโทรมเร็วขึ้น ประกอบกับข้อจำกัดทาง
กฎหมายเรื่องระยะเวลาในการหาปลาในแหล่งน้ำเพื่อการค้า จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวแพบาง
ส่วนปรับตัวให้มีอาชีพที่หลากหลายเพื่อลดความเสี่ยงในการดำรงชีวิต โดยมุ่งไปสู่อาชีพค้าขาย

เป็นส่วนใหญ่ นอกจากความคิดที่ว่าอาชีพค้าขายเป็นหนทางไปสู่ความร่ำรวยแล้ว การมีชีวิตอยู่ท่ามกลางย่านการค้าก็มีส่วนผลักดันให้เลือกทำการค้า

ผลจากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจาก “การทำมาหากิน” ไปสู่ “การทำมาค้าขาย” ได้ส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรของชุมชนในแง่ที่ทำให้เกิดการแข่งขันการใช้ทรัพยากรในกลุ่มผู้ขาดโอกาสซึ่งมีรูปแบบของการใช้ทรัพยากรเพื่อผลประโยชน์เฉพาะหน้า เช่น การวางขายผักปลาที่มีจำนวนมากขึ้น การวางยาเบื่อปลา การซื้อตปลา เป็นต้น อย่างไรก็ตามการมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันของกลุ่มคนในชุมชน และความพยายามที่จะทำหน้าที่ทั้งผู้ผลิตและผู้แลกเปลี่ยนให้มีความหลากหลายขึ้น ทั้งการทำประมง อย่างปลา รับจ้างทั่วไป ค้าขาย และอื่น ๆ จึงทำให้คนในชุมชนไม่มีผลประโยชน์ร่วมกันทางเศรษฐกิจบนฐานทรัพยากรชุมชนดังเช่นยุคประมงพาณิชย์ ลดการแย่งชิงทรัพยากรที่เป็นฐานการผลิตลงไปได้บางส่วน ชาวแพที่มีทางเลือกอื่น ๆ จึงเริ่มให้ความสำคัญกับทรัพยากรในฐานะที่เป็นฐานสนับสนุนการดำรงชีวิตของคนในชุมชนร่วมกันมากกว่าที่จะตัดดวงเอาผลประโยชน์ดังอดีต

อย่างไรก็ตาม ความคิดดังกล่าวมีมาตั้งแต่คนรุ่นพ่อแม่ที่ไม่มีเป้าหมายของชีวิตเพื่อความร่ำรวย ส่วนคนวัยแรงงานก็เลือกที่จะทดแทนส่วนขาดจากธรรมชาติด้วยระบบการผลิตที่แตกต่างหลากหลายเพราะสามารถทำรายได้ดีกว่า ลดการพึ่งพาแหล่งน้ำลง บางส่วนหลุดออกจากฐานทรัพยากรออกไปแสวงหางานทำภายนอก จำนวนคนที่ลดลงก็มีส่วนทำให้ลดความตึงเครียดในการใช้ทรัพยากรของชุมชนไปด้วย

ถึงแม้ว่าชาวแพส่วนหนึ่งมีความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตหลากหลายรูปแบบเพื่อให้สามารถประกอบชีวิตอยู่รอดได้ แต่การลดลงของไม้ไผ่ และมีราคาสูงขึ้นทุก ๆ ปี ทำให้ชาวแพส่วนหนึ่งไม่สามารถทนสู้ราคาต่อไปได้ เมื่อส่งลูกเรียนจบแล้วก็คิดที่จะโยกย้ายไปสร้างบ้านบนบก เพราะเห็นว่าเป็นการลงทุนเพียงครั้งเดียวไม่ยุ่งยากเหมือนกับการอยู่แพที่ต้องเสียค่าใช้จ่ายตลอดเวลาเหมือนกับ “เอาเงินไปทิ้งน้ำ” รายได้ที่มาจากการทำงานที่มืออย่างจำกัด ทำให้ไม่สามารถสะสมทุนมาหมุนเวียนเปลี่ยนลูกบวบได้ ประกอบกับแรงบีบจากราคาไม้ไผ่จึงกลายเป็นตัวเร่งให้ชาวแพมีแนวโน้มที่จะละทิ้งชุมชน

จากการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรของชุมชน ส่งผลไปถึงการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต การบริโภค และเทคโนโลยีการผลิตของชุมชน ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงการเปลี่ยนแปลงระบบความคิด คุณค่า ความเชื่อ และระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเกี่ยวเนื่องกันไป

4.2 เทคโนโลยีการผลิต

การผลิตเชิงพาณิชย์ที่เข้ามามีอิทธิพลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ การตีอวน และการเลี้ยงปลากระชัง โดยเฉพาะการตีอวนทำให้เกิดการพัฒนาเทคโนโลยีจากที่เคยใช้เรือแจว แห สวิง ในการจับปลากลายเป็นเรือเครื่อง และอวนขนาดใหญ่ ส่งผลให้ปริมาณสัตว์น้ำลดลง การตีอวนจึงดำเนินมาได้เพียงช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น และเปิดโอกาสให้การเลี้ยงปลากระชังเข้ามาแทนที่

แม้ว่าที่ผ่านมาจะมีความพยายามผลักดันให้การเพาะเลี้ยงปลากระชังเข้าสู่กลไกของตลาดและผลิตในเชิงอุตสาหกรรมจากภาครัฐก็ตาม แต่ทว่าในทางปฏิบัติชาวแพยังคงทำหน้าที่ทั้งผู้ผลิตเพื่อบริโภคและผลิตเพื่อแลกเปลี่ยน โดยใช้เทคนิคการผลิตแบบดั้งเดิม พึ่งพาธรรมชาติและแรงงานคนภายในครอบครัวเป็นสำคัญ ทำให้สามารถถ่วงรั้งไม่ให้กลไกของตลาดเข้ามาครอบงำได้ทั้งหมด

การที่ชาวแพ ไม่ต้องใช้เทคโนโลยีซับซ้อนมากนัก ต้นทุนในการผลิตที่ไม่สูงและสามารถปรับให้เหมาะกับฐานะของแต่ละครัวเรือน เช่น ลูกพันธุ์ปลา อาหารปลา และไม้ไผ่สำหรับทำแพกระชังปลา ที่สามารถหาได้ภายในชุมชน และเข้ากันได้กับพื้นฐานเดิมของชาวแพที่มีอาชีพหาปลา ประกอบกับการสั่งสมต้นทุนทางความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของปลาแต่ละชนิดที่มีมาแต่บรรพบุรุษ ทำให้ชาวแพยอมรับเทคโนโลยีมาต่อยอดความรู้เดิมและเปลี่ยนอาชีพมาเลี้ยงปลากระชังได้อย่างรวดเร็ว

นอกจากนี้การเข้ามาของเทคโนโลยีการผลิตในช่วงเวลาที่เหมาะสมและให้ผลประโยชน์ตอบแทนที่คุ้มค่า คือ ในช่วงเวลาที่ชาวแพต้องการทางเลือกใหม่สำหรับการพัฒนาชีวิตและความ เป็นอยู่ที่อยู่ภายใต้ข้อจำกัดของทรัพยากร ถึงแม้ว่าจะต้องเผชิญกับความแตกต่างทางความรู้ความคึกของคนในชุมชนที่ยังยึดติดกับระบบคุณค่าและความเชื่อแบบดั้งเดิมก็ตามที่

ทว่าก่อนหน้าที่จะมีการแพร่กระจายของเทคโนโลยีการผลิตแบบใหม่เข้ามาภายในชุมชน ได้มีผู้นำที่คิดริเริ่มจนประสบความสำเร็จมาก่อนแล้ว ดังนั้นการเลียนแบบอย่างความสำเร็จจึงเป็น เรื่องที่ได้รับการยอมรับและสามารถแพร่กระจายไปได้อย่างรวดเร็ว

อย่างไรก็ตาม เทคโนโลยีที่นำเข้ามาภายในชุมชน เป็นเพียงเทคโนโลยีในการผลิตเท่านั้น ซึ่งยังไม่ครอบคลุมไปถึงการจัดการ และการตลาด จึงทำให้ชุมชนยังไม่ถูกครอบงำด้วยกลไกของตลาดอย่างเบ็ดเสร็จ

การไม่ปฏิเสธความรู้และเทคโนโลยีแบบใหม่ที่เข้ามา หากแต่รู้จักที่จะเลือกรับและปรับใช้ให้เหมาะสมสอดคล้องกับพื้นฐานวัฒนธรรมของชุมชน แสดงถึงความสามารถและศักยภาพของชุมชนเอง พื้นฐานจากการเป็นชุมชนทางการค้าจึงเปิดโอกาสให้ระบบคิดที่คุณค่าและมูลค่าได้ ผสมผสานกันอย่างลงตัวทำให้ชุมชนสามารถปรับตัวได้ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง

4.3 กระบวนการเรียนรู้

ในยุคประมงพาณิชย์ชาวแพมีความจำเป็นต้องปรับระบบการผลิตจากภายในครัวเรือนมาเป็นระบบการผลิตที่มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกันภายในชุมชน การตีอวนที่ต้องมีการร่วมทุนในรูปแบบของกำลังและแรงงานจากหลายครอบครัว การเลี้ยงปลากระชังที่อยู่ในระยะเริ่มต้นต้องรวมกลุ่มกันเพื่ออาศัยแหล่งทุน และความรู้จากภายนอก ทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้โดยมีพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชนที่มีความสัมพันธ์กันในลักษณะของการเกื้อกูลกัน เกิดเป็นเครือข่ายทางสังคมและทางการค้าขึ้น ถึงแม้ว่าจะมีลักษณะของกลุ่มผลประโยชน์ก็ตาม แต่ก็ถือได้ว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นควบคู่ไปกับการรวมกลุ่มกันเป็นองค์กรของคนภายในชุมชนเอง ในช่วงเวลานี้ชุมชนมีการรวมเป็นกลุ่มเกษตรกรเลี้ยงสัตว์น้ำ โดยมีที่มาจากคำแนะนำของทางการ มีการดำเนินงานในรูปแบบของคณะกรรมการและมีสมาชิกเป็นชาวแพประมาณร้อยละ 75 ความสามารถในการระดมสมาชิกได้เป็นจำนวนมาก อันมีที่มาจากผลตอบแทนที่ได้รับแล้ว การเคลื่อนไหวกิจกรรมของกลุ่มที่มีความหลากหลาย ตั้งแต่การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การอบรมให้ความรู้เรื่องการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ การศึกษาดูงาน การทดลองปฏิบัติ ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ทั้งที่เกิดจากชาวแพด้วยกันและกับทางการ แม้ว่าจะเป็นการนำเข้ความรู้จากภายนอก แต่กระบวนการเรียนรู้ที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง และการได้รับผลประโยชน์ตอบแทนที่สนองตอบความต้องการความมั่นคงในชีวิตทำให้ชาวแพทุกคนรอบครัวในช่วงเวลานี้ต่างค่อยๆ หันมาเลี้ยงปลากระชังเป็นอาชีพหลัก

เมื่อวิเคราะห์ถึงกระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของชุมชนพบว่ามีจุดเริ่มต้นมาจากผู้นำของชุมชนในช่วงเวลานี้ ที่มีความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหาของชาวแพด้วยกัน ต้องการให้ชาวแพมีอาชีพและรายได้ที่มั่นคง ประกอบกับอุปนิสัยส่วนตัวที่เป็นคนมีจิตใจโอบอ้อมอารีต่อเพื่อนบ้าน และเป็นคนช่างสังเกต ศึกษาค้นคว้า ทดลอง จนประสบความสำเร็จ ทำให้ได้รับการยอมรับ และเชื่อถือทั้งจากทางการและภายในชุมชน ส่งผลให้การถ่ายทอดความคิด ความรู้ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนไปด้วย นอกจากนี้แล้วความสำเร็จของกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนก็เนื่องมาจากความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่ยังมีความใกล้ชิดกัน รู้จักกัน หรือเป็นเครือญาติกันแล้ว กระบวนการเรียนรู้ที่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต คือ เรื่องของปากท้อง การทำมาหากินที่เป็นปัญหาาร่วม และตรงกับความต้องการของชุมชนทำให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ที่ขยายออกไปได้อย่างรวดเร็ว

4.4 ผู้นำการเปลี่ยนแปลง

ในยุคประมงพาณิชย์ สมโภชถือเป็นผู้นำชุมชนที่นำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชนจากการเป็นผู้มีการศึกษา มีประสบการณ์การทำงานในโลกภายนอก ทำให้สามารถนำเทคโนโลยีการผลิตแบบใหม่ ๆ เข้ามาทดลองใช้ ทุนที่สะสมมาจากการเป็นเจ้าแก่งกิจการลากอวนมาระยะหนึ่งทำให้มีสถานภาพทางเศรษฐกิจดีกว่าคนอื่นในชุมชน ตลอดจนการค้นพบวิธีเพาะพันธุ์ปลาที่เฝ้าสังเกตทดลอง จนประสบความสำเร็จและนำความรู้มาเผยแพร่สู่ชาวแพด้วยกัน ได้รับการยอมรับจากชุมชนและทางการทำให้ชุมชนยอมรับระบบการผลิตแบบใหม่อย่างรวดเร็ว

นอกจากนี้การที่ผู้นำมีความสามารถในการวิเคราะห์ คิดค้น ทดลอง และมีความสามารถในการผสมความรู้ และเทคโนโลยีจากภายนอก เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชน

4.5 พื้นฐานวัฒนธรรมเดิม

ชุมชนในภาคกลางที่อยู่ใกล้ศูนย์กลางอำนาจรัฐ วัฒนธรรมล้วนแล้วแต่ถูกผนวกเข้ากับวัฒนธรรมหลักจนสูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง ทำให้สถาบันหลักที่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดระบบคุณค่า ความคิด ความเชื่อ อ่อนกำลังลง

แม้ว่าในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาชุมชนชาวแพจะถูกดึงเข้าสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ก็ตาม แต่เมื่อมาถึงระยะเวลาหนึ่งที่ทรัพยากรไม่สามารถสนองตอบความต้องการในระบบตลาดได้ชุมชนเกิดภาวะชะงักงันในการหาทางออกร่วมกัน อย่างไรก็ตามการที่กลุ่มผู้สูงอายุ หรือชาวแพรุ่นพ่อแม่ที่เป็นคนส่วนใหญ่ของชุมชนยังคงรักษาระบบคุณค่า ความเชื่อที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมา มีความพอเพียงในตนเองสูงไม่ต้องการสิ่งอำนวยความสะดวกสบายในชีวิตมากนัก เคยชินกับการดำรงชีวิตตามแบบวัฒนธรรมเดิม ได้กลายเป็นสิ่งกระตุ้นให้คนรุ่นใหม่ไม่สามารถเข้ามาเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต การบริโภค และเทคโนโลยีของชุมชน ได้ทั้งหมด

ในยุคปัจจุบันที่ชุมชนต้องอยู่ท่ามกลางทรัพยากรที่ขาดแคลนจึงไม่ก่อให้เกิดแรงกดดันทางเศรษฐกิจมากนัก ดันทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในกลุ่มผู้สูงอายุของชาวแพจึงถูกนำมาใช้ในการปรับตัว ในช่วงเวลาที่พอเหมาะพอดี ประกอบกับการปรับตัวในแต่ละช่วงเวลาที่ผ่านมามีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป ทำให้ชาวแพได้มีเวลาทดสอบ เลือกรื้อ และตัดแปลงโดยผสมระหว่างสิ่งเก่ากับสิ่งใหม่บนฐานภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับบริบทของทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเป็นสำคัญ ตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงตัวอันเนื่องมาจากปัจจัยพื้นฐานของวัฒนธรรมเดิม ได้แก่ การหวนกลับมาใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้านในการทำมาหากินของชาวแพในยุคปัจจุบัน แทนการทำประมงพาณิชย์ เช่น ลอบ แห สวิง ยอ เป็นต้น เนื่องจากสามารถประคองและซ่อมแซม

เครื่องมือได้ด้วยตนเอง การทำหน้าที่ผู้ผลิตที่ใช้แรงงานคนภายในครอบครัว และคำนึงถึงการผลิตเพื่อบริโภค การจัดการผลผลิตที่สามารถจัดการได้เองภายในครอบครัว พร้อมกับผลประกอบการผลิตเพื่อขาย ทำให้สามารถลดการพึ่งพาจากภายนอกได้ ชุมชนจึงมีอิสระในการตัดสินใจและมีศักยภาพในการพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง รวมทั้งมีความสามารถในการจัดการกับวิถีชีวิตของตนเองตามความเหมาะสม และสอดคล้องกับสภาพธรรมชาติของชุมชนพอสมควร

4.6 การสื่อสารและการคมนาคม

ประวัติศาสตร์ของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการค้าขายแลกเปลี่ยนเพราะมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้ชุมชนในอดีตมีลักษณะเป็นเครือข่ายแลกเปลี่ยน และเป็นศูนย์กลางทางการค้า ที่มีลักษณะเป็นชุมชนเปิด สามารถรับรู้ข้อมูลข่าวสารได้จากทุกทิศทาง ทำให้เกิดความร่วมมือมากกว่าจะแยกตัวออกเป็นชุมชนโดดเดี่ยวหรือเอกเทศ ซึ่งลักษณะดังกล่าวทำให้ชุมชนคุ้นเคยกับการรับรู้สิ่งแปลกใหม่ ทำให้เกิดการปรับตัวอย่างไม่หยุดนิ่งตลอดเวลา ทั้งการปรับตัวให้เข้ากับสังคมเมืองและการปรับวิถีชีวิตให้มีความเป็นอยู่ที่ทันสมัยขึ้น การติดต่อกับชุมชนภายนอกทำให้ความคิดความเชื่อ ต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไป จากการดำรงชีวิตอยู่อย่างสอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติ เชื้อในสิ่งเหนือธรรมชาติ เคารพและให้ความนอบน้อม แปรเปลี่ยนเป็นการเข้าไปควบคุม จัดการและนำมาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด

อย่างไรก็ตามข้อมูลข่าวสารที่หลั่งไหลเข้ามา ก็ไม่สามารถผลักดันให้ชุมชนปรับตัวเข้าสู่ระบบตลาดได้ทั้งหมดทั้งนี้เนื่องมาจากขีดจำกัดของทรัพยากรที่เป็นฐานการผลิตที่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของระบบตลาดได้ ทั้งในแง่ที่ไม่คุ้มค่ากับการลงทุนเชิงพาณิชย์ และไม่สามารถขุดรื้อตัดดวงผลประโยชน์จากธรรมชาติได้อย่างเต็มที่ ซึ่งกลายเป็นสิ่งจู้จี้จุกจิกไม่ทำให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงต่อระบบตลาด ถึงแม้ว่าจะมีชาวแพบางคนสามารถปรับตัวไปเป็น “นายทุนน้อย” ในชุมชนบ้างก็ตาม แต่การที่ชุมชนยังไม่สูญเสียฐานการผลิตให้กับนายทุนเหมือนกรณีการสูญเสียที่ดินทำกิน เนื่องมาจากความไม่ชัดเจนของระบบกรรมสิทธิ์ในแหล่งน้ำผนวกกับความคิดที่ว่าชุมชนเป็นคนเก่าแก่ที่อยู่กับน้ำมานานมีสิทธิ์ที่จะอยู่เช่นเดียวกับบรรพบุรุษ รวมทั้งการที่รัฐยังไม่สามารถเข้ามาแย่งยึด และเข้ามาจัดการฐานทรัพยากรของชุมชนเพื่อนำไปหล่อเลี้ยง ความเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรมอย่างเบ็ดเสร็จ แม้ว่ากำลังคนและแรงงานบางส่วนจะถูกดึงออกจากชุมชนตามกระบวนการพัฒนาดังเช่นชุมชนอื่น ๆ ไปบ้างก็ตาม แต่จากการที่ชุมชนมีเศรษฐกิจแบบพอเพียง ไม่มีสิ่งดึงดูดทางการค้า การลงทุน จึงทำให้การเปลี่ยนแปลงดำเนินไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป ชาวแพจึงยังคงความสามารถในการปรับตัวให้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงที่เข้ามากระทบอย่างมีสติจึงไม่ตกอยู่ในสภาพเสียเปรียบจนเกินไป และไม่เกิดความแตกต่างทางฐานะและชนชั้นใน

ชุมชนมากนัก ทำให้สามารถดำรงชีวิตที่ยังรักษาคุณค่าดั้งเดิมผสานกับคุณค่าใหม่ไว้ได้ในท่ามกลางความเจริญของเมือง เหตุผลอีกประการหนึ่งก็คือการที่ยังคงความสามารถในการต่อรองกับชุมชนภายนอกที่อยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนสิ่งที่คุณเองสามารถผลิตได้ กับสิ่งที่ผลิตไม่ได้ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต โดยรักษาความสมดุลระหว่างความต้องการปัจจัยในการบริโภคกับความสามารถในการตอบสนองความต้องการของชุมชน ประกอบกับการอยู่แพที่ไม่สามารถสะสมทุนได้ในระยะยาว ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาวแพไม่สามารถตอบรับความทันสมัยที่เข้ามาในรูปของสิ่งอำนวยความสะดวกได้อย่างเต็มที่

อย่างไรก็ตามปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวแพก็คล้ายคลึงกับชุมชนชนบทอื่นที่มีการพัฒนาเข้ามา แต่ทั้งนี้การที่ที่ตั้งของเมืองอุทัยธานีเป็นลักษณะของเมืองชายขอบ ไม่ใช่เส้นทางผ่านไปสู่อุภูมิภาค หรือเป็นเมืองหลักจึงมีส่วนช่วยถ่วงรั้งไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วจนเกินไป

4.7 การกระทำจากองค์กรรัฐ

การเข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรในรูปแบบต่าง ๆ ของรัฐ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชน ทั้งผ่านตัวแทนและเข้ามาโดยตรง นอกจากจะทำให้ชุมชนขาดความสามารถในการจัดการตนเองแล้ว นโยบายที่เข้ามาทำให้ชาวแพรู้สึกถึงความไม่มั่นคงในการอยู่แพ โครงการต่าง ๆ ที่ส่งผลกระตือรือร้นต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวแพโดยตรง ตัวอย่างเช่น โครงการเขื่อนเรียงหินที่ต้องไล่ที่ชาวแพ และทำให้ระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงไป ถ้าน้ำขึ้นเพราะเรือไม่สามารถขุดลอกได้เนื่องจากเกรงว่าหินที่เรียงไว้จะทลายลงมา โครงการบ่อน้ำเสียที่ไม่สามารถดำเนินการได้และระบายน้ำเสียลงแหล่งน้ำโดยตรง กระทั่งการเลี้ยงปลาของชาวแพ โครงการปรับปรุงตลาดสด หรือ การสร้างส้วม เป็นต้น

แม้ว่าชาวแพบางส่วนจะปรับตัวประนีประนอมให้ยอมรับนโยบายบ้างแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่สามารถยืนยันถึงความมั่นคงของชีวิตในระยะยาวได้ การดำเนินชีวิตที่ถูกกำกับจากทางที่ไม่สามารถต่อรองและหลีกเลี่ยงได้มีแนวโน้มจะบีบบังคับให้ชาวแพที่มีหนทางอพยพขึ้นบงมากขึ้น ในขณะที่คนด้อยโอกาสจะตกอยู่ในสภาพคนชายขอบในที่สุด

นอกจากนี้โครงการที่เป็นการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพของประมง ที่เข้ามาและไม่ได้กระจายไปยังชาวแพที่ด้อยโอกาสที่แท้จริงได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในชุมชน เช่น การรวมกลุ่มเพื่อการเพาะเลี้ยงปลา ที่มุ่งเน้นไปที่กลุ่มชาวแพที่มีศักยภาพด้านเงินทุน และเป็นกลุ่มเก่าที่มีโอกาสในการเข้าถึงปัจจัยการผลิตจากทางการอยู่ก่อนแล้ว การเข้ามาของโครงการส่งเสริมอาชีพโดย

มุ่งหวังผลสำเร็จแต่ฝ่ายเดียวของทางการ อาจก่อให้เกิดช่องว่างและความแตกต่างและเหลื่อมล้ำทางฐานะในชุมชนขึ้น ผลักให้ชาวแพที่ด้อยโอกาสอยู่แล้วต้องยากจนลงไปอีก

จากการวิเคราะห์ถึงการรวมกลุ่มเกษตรกรผู้เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำขึ้นใหม่ที่ “จัดตั้ง” จากทางการ แม้ว่าจะเป็นความพยายามที่จะเข้ามาแก้ปัญหาของชุมชน กลับทำให้ชุมชนเกิดความแตกแยก และการที่กลุ่มไม่ได้เกิดจากความพยายามที่จะแก้ปัญหาด้วยตนเองของชุมชน จึงทำให้ไม่มีการเคลื่อนไหวหรือไม่มีกิจกรรมที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ ทำให้กลุ่มมีลักษณะนิ่ง กลุ่มจึงขาดประสิทธิภาพและไร้พลัง ได้แต่รอคอยการชี้แนะจากทางการเพียงอย่างเดียว

อย่างไรก็ดีการรวมกลุ่มเพื่อ “ผลประโยชน์” อาจนำมาซึ่งอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรเฉพาะกลุ่มและนำไปสู่การแย่งชิงทรัพยากรกันเองในที่สุด นอกจากนี้กลุ่มที่เกิดจากการชี้แนะของทางการ ทำให้มีระบบการผลิตที่ต้องพึ่งพาทุนและกลไกตลาดเป็นหลัก ได้ลดทอนอำนาจในการตัดสินใจของคนในชุมชนลงในขณะที่เดียวกันก็ทำให้ชาวแพบางส่วนต้องหันไปพัฒนาความสัมพันธ์กับทางการมากกว่าคนภายในชุมชนด้วยกันเอง แยกตัวออกจากความสัมพันธ์เครือญาติและความเป็นชุมชนมากขึ้น

จากเดิมที่การรวมกลุ่มเปรียบเสมือนตัวแทนพลังทางสังคมของชุมชน ที่อยู่บนพื้นฐานของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ได้แปรเปลี่ยนเป็นการรวมกลุ่มเพื่อผลประโยชน์ กลุ่มของทางการที่เข้ามาทดแทนความหมายของ “กลุ่ม” บนพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชนเดิมจึงมีความไม่ยั่งยืน

อย่างไรก็ตามการที่ประมงเข้ามาส่งเสริมชาวแพให้เลี้ยงปลากระชังเป็นอาชีพก็ยังคงดำเนินต่อไป เกิดกลุ่มใหม่ทดแทนกลุ่มเก่าที่ยังคงจำกัดอยู่ที่แต่เฉพาะคนมีทุนสูงเท่านั้น ผลจากการรวมกลุ่มโดยการชี้แนะของทางการก็ทำให้ต้องตกอยู่ภายใต้เงื้อมมือของทางการไปด้วย

นอกจากนี้โครงการต่าง ๆ ที่เข้ามาในชุมชนในปัจจุบันเริ่มมีปรากฏการณ์ของความขัดแย้งในรูปแบบต่าง ๆ ให้เห็น ตัวอย่างเช่น จากเหตุการณ์น้ำท่วมที่ผ่านมา และชาวแพส่วนใหญ่ได้รับความเสียหาย แต่เมื่อมีการสำรวจความเสียหายผลประโยชน์จะตกอยู่กับกลุ่มของผู้นำชุมชน ไม่ครอบคลุมไปถึงชาวแพที่ด้อยโอกาส สร้างความรู้สึกไม่พอใจขึ้นในชุมชน

“มีแต่พวกเขาที่ได้กิน เราไม่เห็นได้ เดียวได้กระชังปลา เดียวได้เงิน ขึ้นอยู่กับว่าเป็นพวกของใคร”

การพัฒนาที่เข้ามาโดยขาดความเข้าใจถึงวัฒนธรรมของชุมชนได้สร้างให้เกิดความรู้สึกแตกแยกในชุมชนทีละน้อย ส่งผลไปถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนที่เคยผูกพันเกื้อกูลกันให้เป็นการแข่งขันความมั่งมีทางวัตถุ และหน้าตาทางสังคมแทนคุณค่าเดิม

การเข้ามาของหน่วยงานต่าง ๆ ทำให้ชุมชนต้องผูกพันกับเงื่อนไขใหม่ ทั้งการจัดการ การตลาด หรือจากผู้รับผิดชอบโครงการ เกิดความขัดแย้งในระดับวิถีคิดดั้งเดิมเข้าไปเปลี่ยนแปลงเป้าหมายในชีวิตแบบหาอยู่หากิน ให้เป็นทำมาค้าขาย ความพยายามในการดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดบนฐานทรัพยากรเดียวกัน แต่มีเป้าหมายของชีวิตที่แตกต่างกัน อาจนำมาซึ่งช่องว่างระหว่างชนชั้นและความแตกต่างทางฐานะของคนในชุมชนในที่สุด

นอกจากนี้การขยายตัวของการศึกษาที่เข้ามาสู่ชุมชนโดยผ่านระบบโรงเรียนได้เปลี่ยนแปลงระบบคุณค่าและความเชื่อแบบดั้งเดิม เปิดโอกาสให้ระบบคุณค่าใหม่เข้ามาแทนที่ชาวแพมีทางเลือกในชีวิตที่ดีกว่าเดิม ส่งผลให้คนหนุ่มสาวออกไปจากชุมชนโดยใช้โอกาสทางการศึกษาเปลี่ยนสถานภาพและความเป็นอยู่ของคน

การเข้ามาจัดการทรัพยากรของรัฐในรูปแบบต่างๆ โดยตรง เช่น การอ้างกรรมสิทธิ์ในที่ดินราชพัสดุ ไม่ให้มีการตั้งเรือนแพคั้งสถานที่ราชการ การให้ความช่วยเหลือเรื่องการจัดเก็บขยะและกำจัดวัชพืช ทำให้ชุมชนสูญเสียอำนาจการจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนฐานของวัฒนธรรมของชุมชนลง บทบาทรับทำแทนของรัฐได้เข้ามาครอบงำงานชุมชนไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นการสูญเสียอำนาจในการจัดการตนเอง คิดว่าเป็นหน้าที่ที่รัฐจะต้องทำให้อยู่แล้ว หากไม่ทำจะถือว่าเป็นความบกพร่องของรัฐ

นอกจากนี้การเข้ามาของกิจการการท่องเที่ยวจากคนภายนอกชุมชน โดยที่คนในชุมชนเองไม่ตระหนักถึงผลกระทบที่ว่าวิถีชีวิตของชาวแพได้ถูกแปรให้เป็นสินค้าทางการท่องเที่ยว โดยที่ตนเองไม่ได้รับผลประโยชน์ใด ๆ แต่กลับยอมรับการเข้ามาของการท่องเที่ยวด้วยความรู้สึกชื่นชมและยินดี สะท้อนให้เห็นถึงสำนึกรัก ห่วงแหนและภาคภูมิใจในท้องถิ่นของชาวแพที่เริ่มเจือจางลง

4.8 ผู้นำจากภาครัฐ

รูปแบบการปกครองจากภาครัฐ ที่มีผู้นำเป็นตัวแทนจากทางการตั้งแต่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านจนถึงการปกครองส่วนท้องถิ่นในรูปแบบขององค์การบริหารส่วนตำบล และเทศบาล ที่มีลักษณะการรวมศูนย์อำนาจ ทำให้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจเข้ามามีบทบาทในชุมชนแทนผู้นำตามธรรมชาติ อาทิ พระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน ถูกจำกัดบทบาทลง บทบาทของผู้นำใหม่กลับทำหน้าที่รักษาผลประโยชน์ให้รัฐมากกว่าผลประโยชน์ของชุมชน

ประกอบกับการที่ทางการ คือ เทศบาลและจังหวัดไม่มีนโยบายที่ชัดเจนว่าจะอนุรักษ์ไว้หรือโยกย้าย ทำให้ชีวิตชาวแพมีความไม่แน่นอนขึ้นอยู่บนนโยบายของผู้นำแต่ละยุค ชาวแพจึงต้องยึดผู้มีอำนาจเป็นที่พึ่งพิง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงผู้นำทั้งทางการเมือง และการปกครอง ประกอบกับผู้นำชุมชนในปัจจุบันที่มีที่มาจากทางการให้ความสำคัญกับการสนองตอบนโยบายของรัฐและ

ทำหน้าที่ส่งผ่านนโยบายต่อไปยังชาวแพมากกว่าจะทำหน้าที่เป็นตัวแทนชุมชนแพที่แท้จริง ทำให้ชาวแพที่ต้องคอยปรับตัวให้รับใช้นโยบายตามไปด้วย

การที่ชุมชนอยู่ในภาวะพึ่งพิงอำนาจทางการเมืองและการปกครอง ก่อให้เกิดความแตกแยกในชุมชน จากความเป็นอยู่ที่เคยมีผู้นำเป็นคนของชุมชนมีความสัมพันธ์ฉันท์ญาติกลายเป็นระบบอุปถัมภ์เข้ามามีบทบาท สำนึกของความเป็นคนแพด้วยกัน จึงมีคุณค่าน้อยกว่าการเป็นคนของใคร

นอกจากนี้การขาดผู้นำทางปัญญาที่จะเป็นแกนกำลังทางความคิด ตั้งคำถาม และแสวงหาทางเลือกใหม่ ๆ ก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชุมชนเกิดภาวะชะงักงันในการหาทางออกร่วมกัน ปลดปล่อยชุมชนไปตามกระแส รวมทั้งการขาดองค์การชุมชนที่ขาดประสิทธิภาพที่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชุมชนทำให้ไม่มีองค์กรต่อรองหรือการคานอำนาจรัฐชุมชนอ่อนแออาจนำไปสู่การสูญเสียศักยภาพในการจัดการทรัพยากรในที่สุด

4.9 การเคลื่อนย้ายของประชากรวัยแรงงาน

จากการตั้งถิ่นฐานที่เดิมยึดบริเวณที่ราบลุ่มริมน้ำ และในน้ำเป็นที่ตั้ง บ้านเรือนต่างหันหน้าเข้าหาแม่น้ำ แต่เมื่อมีการสร้างถนนเพื่อเป็นเส้นทางคมนาคมเชื่อมต่อตัวเมืองอุทัยธานีกับโลกภายนอกทำให้ได้รับความสะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น ความเจริญต่างหลังไหลเข้ามาพร้อมกับถนน ในทำนองเดียวกันก็นำความเปลี่ยนแปลงเข้ามาสู่ชุมชน ที่ชัดเจน ได้แก่ การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนที่เจริญเติบโตไปตามสองฝั่งถนนและหันหลังให้แม่น้ำ การสิ้นสุดของการคมนาคมทางเรือและตามมาด้วยการหลังไหลออกของผู้คนในชุมชน

จากความเจริญที่หลังไหลเข้ามาสู่ชุมชนอย่างต่อเนื่อง ได้ดึงดูดประชากรในวัยแรงงานออกไปนอกชุมชนทำให้มีแนวโน้มลดลง ปัจจุบันคนที่อยู่ในชุมชนส่วนใหญ่เป็นเด็ก และผู้สูงอายุ ซึ่งการเคลื่อนย้ายของประชากรวัยแรงงานมีมาอย่างต่อเนื่องอาจมีเหตุผลมาจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรในชุมชน ไม่สามารถรองรับระบบการผลิตเพื่อการพาณิชย์อย่างเข้มข้นได้อีกต่อไป ทำให้ต้องปรับตัวอพยพไปในเมือง เลือกประกอบอาชีพที่ดีกว่า

นอกจากนี้การที่ชุมชนมีประวัติศาสตร์เป็นชุมชนทางการค้า จึงมีปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอกตลอดเวลา ทำให้ผู้คนมีทางเลือกในชีวิตที่หลากหลายตามไปด้วย การแสวงหาโอกาสทางการศึกษาภายนอกชุมชน ก็มีผลผลักดันให้คนวัยแรงงานไม่กลับเข้ามาใช้ชีวิตในท้องถิ่น เนื่องจากภายในชุมชนไม่มีงานที่เหมาะสมกับการศึกษาแบบใหม่ที่รับมา ซึ่งปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นกับทุกชุมชนท้องถิ่นอยู่แล้ว

การเคลื่อนย้ายของประชากรวัยแรงงานซึ่งถือเป็นกำลังสำคัญในการสืบช่วงต่อภูมิปัญญาของชาวแพ ทำให้ขาดช่วงต่อในการถ่ายทอดความรู้ ความคิด ที่สั่งสมมาอย่างยาวนาน การหลุดออกจากฐานทรัพยากรเท่ากับว่าได้หลุดออกจากโลกทัศน์ชีวิตทัศน์ของความเป็นชุมชนไปด้วย

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University